

UNIVERZITA KARLOVA

Pedagogická fakulta

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Obraz normalizačního Československa ve francouzském tisku

French press and Czechoslovakia under the Normalization

Autor práce: Bc. Klára Schindlerová

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Hnilica, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Dějepis – francouzský jazyk

Praha 2016

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Obraz normalizačního Československa ve francouzském tisku* vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího diplomové práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použité literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 6. 12. 2016

.....

Bc. Klára Schindlerová

ABSTRAKT

Tato diplomová práce si dává za cíl zmapovat a představit vybraná témata kulturně-politické scény normalizačního Československa tak, jak byla v daném období prezentována ve francouzském tisku na příkladu konkrétního deníku. Z bohaté škály periodik vydávaných ve Francii mezi lety 1968 a 1989 jsem si jakožto hlavního zástupce vybrala deník *Le Monde*. Po první teoretické části, kde problematizuji výzkumné téma a ukotvuji ho v čase a prostoru, se na souboru vybraných článků snažím o kvantitativní analýzu a následnou interpretaci s přihlédnutím k celkovému politickému a kulturnímu vývoji v obou zemích. K dotvoření mediálního obrazu o Československu v době normalizace využívám rovněž periodika vydávaná českými či slovenskými emigranty žijícími v dané době ve Francii. Téma obrazu o poměrech v Československu, který vytváří francouzská televize, a jehož význam od 70. let 20. století neustále roste, tvoří, byť pouze okrajově, rovněž součást problematiky. Téma vnímám jako příspěvek k dějinám kulturních vztahů mezi Československem a Francií po roce 1968, téma historiky zatím jen málo prozkoumané.

KLÍČOVÁ SLOVA

Československo, normalizace, společnost, francouzský tisk, *Le Monde*, francouzsko-československé vztahy.

SUMMARY

The aim of this thesis is to map and to present the chosen themes of cultural and political scene of the Czechoslovakia under the normalization, as that they were presented in a given period and in a specific french journal. Among a great number of press published in France between 1968 and 1989, I've chosen *Le Monde* as a significant journal. Firstly I expose the main problematics of my subject and I contextualize it in time and space. Then I propose a quantitative analysis, followed by an interpretation considering the cultural and political evolution in both countries. In order to complete the image of Czechoslovakia under the normalization made by media, I also use the press published by Czech and Slovak emigrants living in France. The image made by french television, whose importance grows continuously from 1970s, continues as well to my problematic. I consider this thesis as a contribution to *the Czech-French cultural relations in 1968-1989*, a theme that has not been studied enough by historians.

KEY WORDS

Czechoslovakia, normalization, society, french press, *Le Monde*, french-czechoslovak relations.

RESUMÉ

Ce mémoire de master a pour but d'identifier et d'introduire des thèmes choisis de la scène politico-culturelle de la Tchécoslovaquie sous la „normalisation” de la façon dont ils furent présentés dans la presse écrite française durant la période donnée, sur l'exemple d'un journal choisi. J'ai choisi parmi de nombreux périodiques publiés entre 1968 et 1989 en France l'un de ses principaux représentants, le journal *Le Monde*. Suite à la première partie dans laquelle j'explique les principales problématiques du thème étudié et où je contextualise le sujet dans le temps et dans l'espace, je propose dans un deuxième temps une analyse quantitative des articles de presse choisis en les interprétant dans le cadre des contextes politiques et culturelles des deux pays. Pour compléter l'image médiatique de la Tchécoslovaquie sous la „normalisation”, j'utilise également la presse publiée par des émigrés tchèques et slovaques vivant en France. La thématique de l'image de la situation tchécoslovaque, créée par la télévision française, dont l'influence ne cesse de se développer à partir des années soixante-dix, représente une des problématiques marginales dans ce travail. Le sujet ici travaillé contribue au thème plus vaste de l'histoire des relations culturelles franco-tchécoslovaques après 1968, un thème très peu exploité par les historiens jusqu'à nos jours.

MOTS CLÉS

La Tchécoslovaquie, normalisation, société, presse française, *Le Monde*, relations franco-tchécoslovaques.

OBSAH

ÚVOD	1
1. Vymezení problematiky	6
2. Zdroje	8
3. Vymezení pojmů	11
A) KONTEXTUALIZACE	14
I) Československo v době normalizace	14
1.1. Normalizace společnosti	14
1.2. Odpor proti normalizaci	16
1.3. Nedostatky v normalizační společnosti	17
II) Vztahy s Francií	19
2.1. Přes „zlatá léta“ po nástup komunismu	19
2.2. Doba střídavého oteplování a ochlazování vztahů	21
2.3. Vztahy na cestě ke konsolidaci	22
B) MÉDIA	25
III) Masová média ve druhé polovině 20. století	25
3.1. Role masových médií a jejich rozdělení	26
3.2. Tisk jako masové médium	27
3.2.1. Studium tisku	28
3.2.2. Tisk rozdělený železnou oponou	29
3.2.3. Československý normalizační tisk	30
3.2.4. Francouzský tisk po roce 1968	33
IV) <i>Le Monde</i> , zástupce francouzského denního tisku	35
4.1. Historie deníku	35
4.1.1. Založení a orientace	35

4.1.2. Od rozkvětu ke krizi	36
4.1.3. Úspěch <i>Le Mondu</i>	38
4.2. Novináři a spolupracovníci	41
C) ANALÝZA ČLÁNKŮ	45
V) Metodologie výzkumu	45
5.1. Téma výzkumu	46
5.2. Výzkumné otázky	47
5.3. Zvolené kódovací postupy	48
VI) Tematická analýza	49
6.1. Otázka 1: Obraz života v Československu	49
6.1.1. Jan Palach jako ikona československého odporu	49
6.1.2. Fenomén normalizace v deníku <i>Le Monde</i>	53
6.1.3. Význam roku 1968 v československém kontextu	59
6.1.4. Poměry a proměny československé společnosti za normalizace	61
6.2. Otázka 2: Obraz nesvobody a opozice v Československu	64
6.2.1. Disidenti a opozice: hlavní nepřátelé normalizace	64
6.2.2. Charta 77: privilegované postavení v <i>Le Mondu</i>	70
6.2.3. Paralelní kultura a samizdat	74
6.3. Otázka 3: Obraz spolupráce	77
6.3.1. „Dědictví“ československého roku 1968	77
6.3.2. Rozvoj diplomatických jednání	80
6.3.3. Nová dimenze československo-francouzských vztahů	85
ZÁVĚR	88
Seznam použitých zdrojů	93
Seznam příloh, tabulek a grafů	103
Seznam analyzovaných článků	104

ÚVOD

Fenomén obrazu, který si v různých dobách historického vývoje jednotlivé země vytváří o sobě a o ostatních zemích, představuje v historiografii 20. století důležitou složku kulturních vztahů mezi jednotlivými zeměmi. V rámci procesu transformace systému mezinárodních vztahů, který pozorujeme po roce 1945 v Evropě i ve světě, vystupují do popředí velmi jasně dvě supervelmoci, Sovětský svaz (SSSR) a Spojené státy americké (USA). Bipolární charakter mezinárodní politické a ekonomické scény má za následek formování dvou hlavních bloků, jejichž centry jsou supervelmoci. Z tohoto hlediska námi dvě sledované země, Československo a Francie, spadají do opačných ideologických bloků. Tento antagonismus se zřetelně promítá do všech oblastí kooperace včetně vztahů kulturních, a můžeme ho proto vnímat jako základního činitele při vytváření obrazu „o sobě samém“ a „o tom druhém“. Problematika vnímání země s demokratickou tradicí, příslušející po roce 1948 zejména ideologicky pevně k Východnímu bloku, je klíčová pro téma, kterému jsem se věnovala během studií ve Francii a které bych v budoucnu chtěla dále rozvíjet, tedy téma *Francouzsko-československých kulturních vztahů v letech 1968 až 1989*¹. Tato diplomová práce proto může být vnímána rovněž jako příspěvek k tomuto širokému a dosud velmi málo probádanému tématu na pomezí kulturních a mezinárodních dějin.

Mediální obraz Československa coby země, k níž je Francie poutána silnou tradicí, se transformuje v průběhu studené války v první řadě v reakci na vývoj vztahu Východ-Západ, v řadě druhé pak na konkrétní dění v Československu. Velmi důležitý faktor ve vývoji československo-francouzských vztahů představuje rovněž Moskva a její měnící se postoj k satelitům a ke kapitalistickým zemím Západu. Po roce 1968 je to právě vztah k sovětské supervelmoci, který v řadě případů určuje rytmus, rozsah a charakter spolupráce mezi Francií a Československem. Od míry kooperace se pak samozřejmě odvíjí jednak obraz, který o sobě Československo Francii vysílá, tak i obraz, který si francouzská společnost skrz média o normalizačním Československu vytváří. V předkládané diplomové práci se pokouším sledovat, jakým způsobem a v závislosti na kterých aspektech vývoje se tento rytmus československo-francouzské spolupráce měnil a zda ho nějakým způsobem odrážel právě deník *Le Monde*.

¹ SCHINDLEROVÁ, Klára. *Les relations culturelles franco-tchécoslovaques 1968-1989*. Diplomová práce pod vedením Michela Cataly, obhájena na Université de Nantes v říjnu 2016.

Do otázky kulturních vztahů mezi Francií a Československem ve 20. století a tedy i do mé problematiky zasahuje výrazně otázka emigrace československých intelektuálů do Francie. Její podíl na tvorbě obrazu „o tom druhém“ je nezpochybnitelný a působení můžeme pozorovat v obou směrech. Nejenže osudy emigrantů, jejich angažovanost a aktivity umožňují francouzské společnosti vnímat Československo jako zemi, v níž není místo pro svobodný projev a svobodnou tvorbu, ale poskytuje určitou zpětnou vazbu také samotnému Československu. Otázka napojení československých intelektuálů v emigraci na domácí opozici a na disent se již stala předmětem bádání historiků², nicméně vyžaduje komplexnější analýzu. Vliv české a slovenské přítomnosti ve Francii se vyvíjel v čase a v prostoru, přičemž nejvýrazněji ve Francii čeští a slovenští intelektuálové působili v osmdesátých letech. Tento vývoj logicky odráží jednotlivé emigrační vlny, které můžeme v případě Francie datovat na 1945-1948, 1968-1969, 1975 a 1982. Českoslovenští intelektuálové jako například Pavel Tigrid, Antonín Liehm, Karel Bartošek, Milan Kundera či Jiří Kolář hrají ve Francii minimálně dvojí roli. Zaprvé se, coby nositelé české a slovenské kultury, stávají kulturními mediátory mezi zemí rodnou a hostitelskou. Ve druhé řadě se přímo či nepřímo podílejí na kulturní a intelektuální výměně mezi oběma zeměmi. V obecnější rovině představuje intelektuální exil zemí východního bloku na Západě možnost transferu kultur, zvyků a hodnot, ale také způsob vyvrácení či potvrzení stereotypů.

Mediální obraz „o tom druhém“ představuje v drtivé většině případů jediný způsob, jakým představitel jedné společnosti poznává jinou zemi, kulturu, společnost a její život. Není proto potřeba připomínat, jak důležité je, aby byl tento vytvořený obraz objektivní a ideologicky nezatížený. V kontextu druhé poloviny dvacátého století je ovšem požadavek objektivy a autenticity napříč železnou oponou přinejmenším problematický. Také proto jsem si pro analýzu vybrala deník *Le Monde*, který je často ceněn právě pro svou relativní objektivitu a nezaujatost. Otázkou však zůstává, jaké zdroje informací deník používá a do jaké míry si může informace z nich ověřovat. Celkový obraz je mnohvrstevnatý a často obsahuje navzájem si odporující aspekty. Interpretace pramenů je proto nezbytná a musí být provedena s ohledem na obecný kontext doby, na vztahy mezi oběma zeměmi i na typ a účel pramene, se kterým deník pracuje. Pokusme se v této chvíli nastínit základní elementy mediálního obrazu, který si Francie mohla o Československu za normalizace vytvořit.

² Například HAVLÍČEK, Dušan. *Listy v exilu: obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008. ; LIEHM, Antonín. *Generace*. Praha, Československý spisovatel 1990.

Zprvė se jedná o oficiální neboli formální linii. Vedle tisku, televizního a rozhlasového vysılanı, můžeme do této kategorie zařadit zejména činnost zastupitelských uradů v Praze a v Pařızı popřípadě činnost kulturně-diplomatických institucí, která nicméně v Praze chyběla, jelikož z proslulého Francouzského institutu ve Štěpánské ulici zbyla pouze knihovna a ıtarna. Dále pod oficiální linii zahrnujeme vytvoření jakési „značky eskoslovensko“, tedy oficiální obraz, kterí o sobě daná země vytvarı³. Tento obraz je samozřejmě často neuplnı í zamerne zkreslovanı tak, aby se země navenek prezentovala přesne tak, jak si přeje a jak potřebuje. Za dalı do této kategorie zařadíme oficiální návštěvy vládních představitelů obou zemí, kterí formou státních návštěv přispıvajı k diplomatickému jednanı. Oficiální struktury a instituce existující v zahranicı tvoří taktez formální složku mediálního obrazu. V případě Československa se jedná předevım o společnost *France-Tchécoslovaquie*⁴, napojenou na Komunistickou stranu Československa (KSČ) a Komunistickou stranu Francie (KSF). Veškeré oblasti oficiální výměny mezi Francií a Československem tvoří rovnez významnou složku obrazu „o tom druhém“, jelikož konkretizují do té doby poměrně abstraktní obraz o dané zemi. Na příkladu eskoslovensko-francouzské spolupřace musíme vyzdvihnout předevım oblast vedeckou a technickou, ale rovnez hospodárskou, které tvoří gro kooperace mezi lety 1968 a 1989.

Celá dalı složka oficiálního mediálního obrazu se vytvarı nikoli v rámci vztahů mezi dvěma zeměmi, nıbrz v kontextu celoevropském. Sedmdesátá a osmdesátá léta jsou charakteristická usilovnım diplomatickım vyjednáváním zejména o bezpečnostní otázce v Evropě a o otázce postupující evropské integrace. Proto je mediální obraz normalizačního Československa zasazován do širıho kontextu, často jsou problematické otázky spolecne pro několik socialistických statů prezentovány najednou. Proto je například hnutí Charta 77, jak uvidíme ve třetí asti této přace, představeno v širokych evropských souvislostech boje o dodrzovanı lidských přav a svobod. Stejně tak je kulturní obraz o Československu za doby normalizace dotvaren kontakty, které eskoslovensko navazuje na mezinárodních akcích a festivalech (zmiňme alespoň filmoví festival v Cannes í mezinárodní společnost spisovatelů *PenClub*). V neposlední řadě nesmíme zapomínat na problematiku turismu, která je bezesporu jedním z důležitých zdrojů informacı o dané zemi.

³ V rámci normalizačního Československa je důležité si uvědomit, že obraz je dvojití. První je stoprocentně kontrolovaní komunistickım vedením a zahrnuje zejména eskoslovenskou tiskovou kancelar, eskoslovenskou televizi í například tiskovou agenturu *Orbis*. Druhı obraz je neoficiální a podílí se něm, a už zamerne í nikoliv, zejména eskoslovenska opozice, její kontakty se zahraničím, československí exil a tzv. druhá kultura. Viz. kapitola 3.2.3.

⁴ K aktivitám společnosti *France-Tchécoslovaquie* např. HROMEK, Martin. *Francouzsko-eske kulturní vztahy v letech 1960-1968*. Disertační přace obhájená na Masarykově Univerzitě v Brně, 2013.

Zadruhé se mediální obraz vytváří paralelně v rovině neoficiální či neformální. Sem zařadíme například již zmíněné české a slovenské emigranty, kteří se ve Francii usadili a aktivně se zde zapojují do společenského a kulturního života. Také proto se naše pozornost na konci práce upíná mimo jiné na československou tvůrčí inteligenci, která opustila svou zemi z politických či jiných důvodů. Její představitelé jsou často velmi citliví na téma vytváření mediálního obrazu o normalizačním Československu, k němuž zároveň sami připívají. Zvlášť velký význam tak můžeme přiřadit těm spisovatelům a umělcům, kteří se rozhodli v Francii vydávat, ať již v mateřštině či ve francouzštině, vlastní knihy, noviny, natáčet filmy apod.

Do této druhé kategorie aspektů vytvářejících neformální obraz o Československu po roce 1968 patří také veškerá neoficiální spolupráce, zejména pak kulturní a vědecká, která neprobíhá na úrovni oficiálních struktur, nýbrž v rámci rozsáhlých sítí. Víme, že tyto sítě byly velmi husté a spletené, je pro nás však extrémně nesnadné je identifikovat, rozrývat či dokonce hodnotit jejich činnost a přínos. Stejně tak jako vytváří obraz o Československu příslušníci země žijící v zemi galského kohouta, tak i Francouzi žijící v Československu (v drtivé většině v Praze) mohou podat autentický, nýbrž stereotypy často zatížený obraz o společnosti. Vzhledem k velmi skromnému počtu Francouzů, kteří v době normalizace podávali svědectví o režimu a společnosti v Československu, nelze zobecnit do jaké míry se na vytváření mediálního obrazu skutečně podíleli. Připomenout můžeme alespoň filozofa Jacqua Derridu, který se na počátku osmdesátých let v Praze pravidelně účastnil filozofických setkání v Praze s českými slovenskými opozičními intelektuály. Jeho osobní zkušenost s StB, která vedla k trapnému incidentu, do kterého se musela vložit dokonce francouzská vláda, zřejmě nevedl k lichotivému obrazu normalizačního Československa.

Třetí kategorii tvoří linie polooficiální, která spočívá zejména v působení českých a slovenských osobností veřejně známých, o kterých se francouzská společnost může dozvědět jak z oficiálních, tak neoficiálních zdrojů informací. O Milanu Kunderovi, jehož český původ dnes zůstává mnohým Francouzům neznámý, se francouzský čtenář mohl dozvědět z mnohých zdrojů informací, z nichž každý podal jinou a jinak interpretovanou informaci. Do poloformální složky mediálního obrazu zařadíme rovněž vydávání československé literatury v zahraničí a její následnou distribuci zpět do Československa. Stejně tak spolupráce českých a slovenských spisovatelů s francouzským nakladatelstvím *Gallimard* či *Éditions du Seuil* zůstává v polooficiální či kompletně neoficiální rovině. V neposlední řadě do této třetí linie zařadíme překlady českých a slovenských děl do francouzštiny a naopak. V širších

evropských souvislostech sem rovněž patří angažování se Čechů a Slováků v institucích a zakládání organizací jako například manželé Tigridovi *Help and Action*⁵.

Z komplexnosti mediálního obrazu normalizačního Československa ve francouzské společnosti vychází jeho hlavní charakter. Je důležité si uvědomit, že výsledný obraz není nikdy objektivní a naprosto kompletní, jelikož se mění v závislosti na profilu a zkušenosti čtenáře a velmi snadno se deformuje a desinterpretuje. Stejně tak zpětné zjišťování přesné podoby tohoto obrazu je de facto nemožné, přesto se pokusím zde předestřít jeho základní rysy. Mediální obraz normalizovaného Československa chápu jako koexistenci dvojí determinace. V první řadě v sobě nese coby základní rys antagonismus Východ-Západ, který se nemusí nutně týkat pouze osy Praha-Paříž, ale rovněž os Paříž-Bonn či Praha-Moskva. Druhým aspektem, který výrazně determinuje charakter obrazu Francie „o tom druhém“, je kulturní tradice existující mezi oběma zeměmi od konce devatenáctého století, podpořená rolí Francie při vzniku samostatného Československa v roce 1918 a zpřetrhaná po roce 1948. Kontinuita, která přetrvává mnohá ochladnutí vzájemných vztahů, se znovu projeví ve druhé polovině šedesátých let během orientace na Francii v rámci obrodného procesu v Československu, aby se mohla plně rozvinout až po Sametové revoluci. Tato práce se snaží přispět k vyrácení mýtu, že mezi lety 1968 a 1989 se československému vedení skutečně podařilo vytvořit tak účinné vakuum ohraničené železnou oponou, že zamezilo kvalitní spolupráci se Západem.

Všechny tři základní složky vytvářejí společně mnohvrstevnatý mediální obraz o normalizačním Československu. Tento obraz je vlastní každé zemi, která ho spoluvytváří, jelikož do něj promítá paradigmatu jí vlastní. Zároveň se v charakteru obrazu odrazí již zmiňované stereotypy, které si o Československu jako o státu v područí SSSR Francie po roce 1968 nutně vytváří. Mediální obraz nikdy nemůže mít jedinou podobu, jelikož si ho každý z adresátů dále transformuje. Přesto se pokusím zachytit tu formu obrazu, kterou se deník *Le Monde* snažil nabídnout svému čtenáři v letech 1968 až 1989.

Na základě širšího politického a společenského kontextu se v předkládané práci obecněji zamýšlím nad podobami obrazu, který mělo francouzské publikum k dispozici o Československu v letech 1969-1989 a na základě čeho si ho vytvářelo. Dobový tisk, reprezentovaný deníkem *Le Monde* a dalšími periodiky, tak považuji za jeden z mnoha

⁵ O angažovanosti manželů Tigridových prozatím nejdetailněji KOSATÍK, Pavel. *Tigrid, poprvé: průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století*. Praha, Mladá fronta 2013.

prostředků, jakým mohl být tento obraz vytvářen. Vzhledem k jeho dostupnosti a orientaci na zahraniční zpravodajství se mi po zralé úvaze jeví jako nejvhodnější pro podrobnější analýzu.

Dlužno podotknout, že tato práce nemá ambice podat komplexní obraz o normalizačním Československu tak, jak ho mohla dobová francouzská společnost reálně vnímat. Taková studie by nutně přesáhla rámec diplomové práce a vyžádala by si jistě několikaletý výzkum zahrnující rovněž práci s pamětníky, s novináři, s archivy jednotlivých médií, s právním rámcem a problematikou propagandy. Mým cílem je nastínit obraz podaný jedním z nejprestižnějších a nejrenomovanějších francouzských deníků na základě vybraných tematik. Proto tvoří samostatnou třetí část práce analýza deníku *Le Monde*, ve které mapuji, jakým způsobem deník informuje o obecné situaci v Československu za normalizace, o československé opozici a disentu a o kooperaci obou zemí.

1. Vymezení problematiky

Ráda bych na tomto místě stručně objasnila, jaké jsou základní problematiky vybraného tématu a jakým způsobem se na ně pokouším hledat odpovědi. V první řadě připomeňme, že fenomén vzájemného vytváření obrazu o jiné zemi představuje jednu ze základních podstat rozvíjení mezinárodních vztahů. V nejširší perspektivě tak téma obrazu normalizačního Československa chápou jako prostředek poznání druhé země za účelem navázání kontaktu a následné spolupráce. Pochopení mechanismů, na kterých daná země funguje, rozvrstvení společnosti a její typické rysy, kulturní tradice a hodnoty vyznávané občany země... Právě tyto aspekty pro mě tvoří základní předpoklady, na jejichž základě mohou dva či více států úspěšně spolupracovat. Stejně tak poznání rozdílů mezi „námi“ a „jimi“ vede nutně nejen k poznání druhé země a její společnosti, a rovněž k poznání sebe sama.

V takto obecné rovině by případ česko(slovensko)-francouzských vztahů netvořil žádnou výjimku a jeho studium by nemuselo být příliš zajímavé. *V čem je tedy vztah Francie a Československa vymyká a čem spočívá jeho ojedinělost?* Odpověď na tuto otázku má jistě kořeny ve frankofilství druhé poloviny 19. století, jemuž dává rok 1918 ještě důležitější opodstatnění. Roli, kterou sehrála Francie při vzniku samostatného Československa, tak můžeme chápat coby počátek orientace Československa na zemi, která se do velké míry stane jejím vzorem. Zde se dostáváme k problematičkému aspektu tématu československo-

francouzských vztahů. Jejich často velmi idealizovaná podoba z období „zlatých let“ totiž částečně determinuje náš pohled na následující vývoj. Čeští i francouzští historikové vysvětlují, že fenomén „sladké Francie“ vytvořený zejména ve dvacátých letech dvacátého století je umocněný válečnými událostmi let následujících. Ona často připomínaná nostalgie, se kterou mnozí ještě dnes na období První republiky nahlízejí, se výrazně promítla i do československo-francouzských vztahů. Zdá se, že negativní rysy vztahu, jakým je například značná asymetrie, se upozadují právě ve prospěch této nostalgie. Je ovšem nesporné, že rány, které vztah utrpěl v letech 1938, 1948 a konečně 1968, jeho idealizovanou podobu výrazně poznamenaly.

Z těchto důvodů se zdá riskantní hodnotit veškeré nuance, které vztah během těchto těžkých období prodělal. *Můžeme snad všechny „světlé chvíle“ vztahu během normalizační éry chápat jako jasný návrat k tradici? Stihla se ona tradice, kterou většina odborných prací zmiňuje, vtisknout během krátkých dvacátých a poloviny třicátých let do obou společností takovým způsobem, že dala zapomenout křivdám minulosti?* Antoine Marès, v současné době nejvýznamnější francouzský historik zabývající se francouzsko-československými vztahy do roku 1948, poukazuje na trauma, které vyvolaly v československé společnosti mnichovské události. Stejně tak rok 1948 a následné období upevňování komunistické moci v zemi představuje významný mezník pro československo-francouzské vztahy. Obě události byly historiky už poměrně pečlivě zpracované. Otázkou zůstává rok 1968, jehož problematika stále není komplexně zpracována z pohledu vztahu s Západem, potažmo s Francií. *Můžeme si dovolit udělat paralelu mezi roky 1948 a 1968 a pokud ano, do jaké míry? V čem byly zkušenosti československé společnosti rozdílné a jak se tyto rozdíly promítly do vztahu s Francií? Je postupné „oteplování“ vztahů na trase Praha-Paříž v šedesátých letech návratem k tradici či jen výsledkem částečného otevření Československa směrem na Západ?*

Přestože otázka kulturních vztahů mezi Francií a Československem v šedesátých letech je velmi pečlivě zpracovaná mladým historikem Martinem Hromkem⁶, odpověď na tyto otázky stále nemáme. Studium francouzského tisku se tak jeví jako vhodný způsob k vytvoření obrazu o tom, jakým způsobem a zda se jedna či druhá strana odvolávala na onu tradici z let předcházejících. *Jakým způsobem Francie vnímala Československo a jak se její obraz vytvořený o dávném „příteli“ měnil? Má práce si klade za cíl uvést tuto širokou problematiku, která se nemůže omezovat pouze na hospodářské, ekonomické, kulturní či jiné*

⁶ HROMEK, Martin. *Francouzsko-české kulturní vztahy v letech 1960-1968*, 2013.

vztahy. Pro pochopení komplikovaného vztahu a jeho historie bude potřeba propojit všechny uvedené aspekty a kombinovat různé historické metody. Myslím, že není pochyb o tom, že tak zajímavé téma, jež nás má mnoho co naučit i dnes, si v budoucnu zaslouží více pozornosti historiků, než jaké se jí zatím dostává.

2. Zdroje

Předkládaná diplomová práce má tři hlavní těžiště, která odpovídají hlavním částem práce. První teoretická část zasazuje téma do širšího kontextu a opírá se tak zejména o bibliografii z oblasti normalizační společnosti a rozvoje vztahů mezi Československem a Francií. Druhá část nabízí exkurz do problematiky médií, jejich role ve společnosti a způsob jejich studování. Nabízím stručný přehled a charakteristiku československého i francouzského tisku a pozornost soustředím zejména na historii a povahu studovaného deníku *Le Monde*. Ve třetí části zpracovávám pramennou základnu vybraného francouzského deníku, kterou rovněž doplňuji o vlastní interpretaci. Práce tak představuje spojení syntaktického i analytického přístupu a využívá metodu historické analýzy. Každá z uvedených částí vyžaduje studium jiných druhů zdrojů a každá má rovněž jinak obsáhlou pramennou základnu.

Dějiny normalizace představují v české a slovenské historiografii nosné téma, které přitahuje pozornost mnoha historiků, ale také politologů, sociologů a dalších odborníků. Literatura k tématu Pražského jara, vojenské intervence a následným počátkům normalizace je velmi bohatá a zaměřuje se na různé aspekty situace v Československu. Svobodný, tedy ideologicky nezatížený historický výzkum problematiky roku 1968-1969 byl až do Sametové revoluce pochopitelně nemožný. Důležitým krokem se v roce 1990 stalo založení Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd (ÚSD AVČR), na jehož půdě začaly vznikat pramenné edice, studie a sborníky zabývající se daným tématem. Pokud se snažíme proniknout do historiografie normalizační éry v Československu, pozorujeme několik generací autorů, kteří se tématem zabývají. Z „reformní generace“ uveďme například Vladimíra V. Kusína, Václava Kurala či Jiřího Vančuru. Kromě podstatně polarizovaných názorů na proces Pražského jara a následného období normalizace, najdeme také autory s pojetím méně vyhraněným, jako jsou například Jan Pauer či Jitka Vondrová. Otázka charakteru československé společnosti za normalizace přitahuje stále pozornost historiků. Velkým dílem k bádání přispěl Milan Otáhal, který ve své knize *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989* podává velmi komplexní obraz o tom, že „normalizační“ společnost nebyla tak

„normalizovaná“, tudíž homogenní a bez autentických pohybů a přeměn, jak bychom se mohli domnívat. Další autoři jako Miroslav Vaněk, Lenka Kalinová, Tomáš Vilímek či Květa Jechová přispívají do mozaiky tvořící obraz české společnosti po roce 1968. Četná literatura vznikla rovněž o fenoménu Charty 77, jejích zakládajících členech a působení. Zde také připomeňme existenci edic dokumentů vydané samotnou Chartou či například článková bibliografie časopisu *Informace o Chartě 77* sestavená Jiřím Guntorádem. Dodejme, že tématu Charty 77 a zejména jejího napojení na Francii do roku 1989 se ve svém článku z roku 2011 věnuje také Benjamin Gutmann⁷.

Pro uvedení do problematiky československo-francouzských vztahů nám může posloužit například obecné dílo Jindřicha Dejmka *Československo, jeho susedé a velmoci ve XX. století*. Na kulturní složku vztahů zejména do roku 1948 (1951) se specializují historikové čeští (Jacques Rupnik, Jiří Hnilica) i francouzští (Stéphane Reznikow, Antoine Marès). Významnou studii česko-francouzských kulturních vztahů šedesátých let až do zastavení reformního procesu v srpnu 1968 přispěl ke stavu bádání již zmiňovaný Martin Hromek. Otázku francouzského obrazu problematiky Československa můžeme studovat na dílech z pera Jacqua Rupnika či François Fejtö⁸. Jádrem výzkumu v oblasti zejména kulturních vztahů mezi Francií a Československem spočívá samozřejmě ve studiu archivních materiálů. Nejdůležitější materiály se nacházejí v archivech ministerstev zahraničních věcí obou zemí. Klíčový fond pro kulturní vztahy po roce 1968 se nachází v *Centre des archives diplomatiques de Nantes* (CADN), tedy centru diplomatických archivů. Pro studium neoficiálních vztahů mezi oběma zeměmi se pak musíme věnovat velmi rozsáhlé literární produkci československých i francouzských autorů, kteří pomohli vazby udržovat v období normalizace⁹.

Otázka československých intelektuálů ve Francii a jejich působení rovněž přitahuje pozornost francouzských historiků. Centrální postavou výzkumů na toto téma je kromě Antoina Marèse také Wojciech Falkowski a Pierre Milza. Významným příspěvkem k osudům československých intelektuálů v Paříži je rovněž dílo Jana Zatloukala o exilu spisovatele Jana

⁷ GUTMANN, Benjamin. Relais et réseaux de la Charte 77 en France, entre 1977 et 1989. *Bulletin de l'institut Pierre Renouvin*, č. 33, 2011/1, str. 49-64.

⁸ Zmíňme například díla *Le coup de Prague, Le Printemps tchécoslovaque, Histoire du parti communiste tchécoslovaque* či *L'Autre Europe, crise et fin du communisme*. Viz. bibliografie na konci práce.

⁹ Pokus o zmapování informačních zdrojů k tématu *Československo-francouzské kulturní vztahy 1968-1989* viz. SCHINDLEROVÁ, Klára. *Les relations...*, str. 50-67.

Čepa¹⁰. Doplněním problematiky česko-francouzských vztahů po roce 1945 je také studie Pavla Čecha na téma česko-francouzských překladů¹¹. Tematika vztahů mezi oběma zeměmi je velmi bohatá a zaslouží si ještě mnoho pozornosti ze strany odborníků nejen českých, slovenských a francouzských, ale také dalších středo a východoevropských. Problematika zejména kulturních vztahů Francie s Polskem a Maďarskem představují témata, ve kterých mohou styčné body s československou situací výrazně přispět ke stavu bádání. Jeden z takových pokusů o vykreslení vztahů mezi francouzskou a „východní“ inteligencí je například dílo vedené již připomínaným Antoinem Marèsem a Wojciechem Falkowskim *Intellectuels de l'Est exilés en France*. V této souvislosti se ve francouzské historiografii začíná rovněž pracovat s konceptem střední Evropy („Europe centrale“). Můžeme se tedy domnívat, že se v budoucnu dočkáme srovnávacích studií na téma kulturních a jiných vztahů mezi zeměmi střední a východní Evropy a Francií.

Otázka masových médií a masové komunikace představuje dlouho studovanou a poměrně dobře probádanou oblast výzkumu zejména ze strany historiků sdělovacích prostředků a žurnalistiky. Pro obecný vývoj a koncepci masových médií máme k dispozici celou škálu děl zejména od autorů jako Jan Jiráček, Barbara Köpplová či Pavel Kapoun. Metodologii analýzy mediálních sdělení se z českých historiků médií věnují například Petr Bednařík, Jakub Končelík, Tomáš Trampota či Martina Vojtěchovská. Historii českých médií zpracoval podrobně kolektiv již zmíněných autorů Petr Bednařík, Jan Jiráček a Barbara Köpplová ve své knize *Dějiny českých médií od počátku do současnosti*. Francouzská média a zejména pak francouzský tisk je rovněž předmětem četných studií, z nichž nejobsáhleji téma pojímá pětidílná *Histoire générale de la presse française*, přičemž námi sledovaný časový úsek se nachází v posledním dílu (rok 1958-1976, kdy je dílo vydáno). Stejně tak můžeme poukázat na velmi obsáhlé dvoudílné souhrnné dílo *Histoire de la presse française*, které se nicméně časově zastavuje v polovině šedesátých let. Historie a vývoj deníku *Le Monde* jsou nejpodrobněji zpracovány v knize Patricka Evena *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Problematice hodnocení deníku a různé interpretaci jeho působení je prostor věnován v kapitole 4.1.3.

¹⁰ ZATLOUKAL, Jan. *L'Exil de Jan Čep. Contribution à l'histoire de la littérature tchèque moderne*. Disertační práce obhájená na Université de Paris-Est v roce 2008.

¹¹ ČECH, Pavel. *Francouzsko-české vztahy v oblasti překladu 1945-1953*. Brno, Masarykova univerzita 2011.

3. Vymezení pojmů

Ještě než přistoupíme k první části naší práce, je zapotřebí objasnit některé základní pojmy, kterých je v práci užíváno. Zejména se jedná o problematický pojem *normalizace*, na jehož časovém vymezení se čeští a slovenští historici nemohou jednoznačně shodnout. V první řadě je potřeba rozlišit dobové, tedy původní označení normalizace představiteli KSČ od pozdějšího smyslu, který byl pojmu přisouzen. Dlužno podotknout, že vzhledem k malému časovému odstupu od konce období tzv. normalizace, představuje i toto vymezení stále citlivou otázku. Fakt, že drtivá většina odborníků před rokem 1989 vyrůstala a část z nich si během ní tak mohla i formovat své postoje a názory, vysvětluje rozpory mezi generacemi historiků i dalších odborníků.

Pojem *normalizace* tak, jak byl koncipován novým „normalizačním” vedením, označuje období mezi vojenskou intervencí vojsk zemí Varšavské smlouvy a „normalizací”, tedy narovnání poměrů v zemi. Normalizaci v užším slova smyslu tak chápeme jako období trvající přibližně sedm měsíců, jež završuje dosazení Gustava Husáka do funkce generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) dne 17. dubna 1969. V dobovém žargonu představuje tento zvrát porážku „*kontrarevoluce*” a potlačení „*pravicově-oportunistických proudů*” uvnitř KSČ. Nahrazení Alexandra Dubčeka jiným, pro sovětsky orientovanou politiku spolehlivějším mužem v čele KSČ, tak završuje proces potlačení Pražského jara a jeho aktérů a ukončuje definitivně období reformních snah v duchu „socialismu s lidskou tváří”. Pojem normalizace v širším smyslu slova tedy pojímá za „normalizační” celé období dlouhých dvaceti let, na jejichž konci dojde 17. listopadu 1989 ke zhroucení komunistické moci v Československu. Normalizační období se často chápe jako jednolitě „bezčasí” minimálně do roku 1975, kdy se pozornost československé společnosti začne více upínat k mezinárodně řešené otázce bezpečnosti v Evropě a (ne)dodržování lidských práv. Další, více méně symbolické roky jako 1977 či 1985 představují základní předpoklady k pádu komunistického režimu, přičemž široce překračují československý rámeček.

Periodizace období normalizace v jejím širším pojetí je problematická pro svůj začátek, nikoliv pro svůj konec. Rok 1989 symbolizující nastoupení cesty demokratizace států východního bloku se v československém kontextu spolehlivě datuje na symbolický 17. listopad. Tematické revolučních událostí a následné restrukturalizaci a konsolidaci poměrů

v Československu se věnuje množství publikací¹². Je studována nejen politická, ekonomická, kulturní a společenská situace, ale pozornost některých historiků se obrací také k tématům zatím nedostatečně zpracovaným, jakým je například problematika stavu životního prostředí¹³. Charakteru a změnám v rámci pozdního období normalizace se věnuje například historik Michal Pullmann ve své poněkud kontroverzní knize *Konec experimentu*. Ve svém díle se Pullmann snaží nahlížet na příčiny zhroutení „starého režimu“ z jiných hledisek, než která byla doposud historiky zohledňována. Namísto utvrzování představy o překotné změně hledá mezi druhou polovinou osmdesátých let a revolučními i polistopadovými událostmi kontinuitu. Zkoumá, jak byla v Československu vnímána, přijímána a diskutována *přestavba*, a to nikoliv jen z hlediska dvou polarizovaných vrstev společnosti (tedy komunistického vedení a opozice), ale napříč společenskými a profesními skupinami. Autor zároveň odmítá binární koncepci dějin normalizace, kdy je do kontrastu stavěn režim proti společnosti, pravda proti lži, útlak proti bezpráví bez jakékoliv škály mezi oběma extrapóly.

Počátek normalizace v dnešním pojetí tak může být zasazen jak do srpna 1968, tak do dubna 1969. Jednotlivé fáze, které můžeme vyčlenit, pak ohraničují roky 1970 (přijetí *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti*), 1975 (spojení funkce generálního tajemníka a prezidenta ČSSR v osobě Gustava Husáka) a 1985 (nástup M. Gorbačova a zavádění perestrojky ve východním bloku). Někteří historikové se však rozhodli pracovat s pojmem normalizace odlišně. Jan Mervart například vnímá rok 1968 jako přelomový moment nejen pro dějiny Československa, ale také pro celý východní blok. Násilným přerušением procesu Pražského jara vojenskou invazí do Československa měla být ohlášena éra tzv. globální normalizace¹⁴. Pojem normalizace se Mervart rozhodl pojímat nikoliv výhradně pro Československo, ale minimálně pro celý prostor východního bloku. Podle něj je rovněž povaha samotného československého normalizačního procesu mnohem širší a obecnější, než byla doposud některými historiky vykládána. Autor proces normalizace neukotvuje prostorově ani časově tak pevně jako jeho předchůdci, nachází totiž množství styčných bodů a paralel, které vytváří zejména časové přesahy. Stejně tak může být pro druhou polovinu období 1968-1989 používán termín *reálný socialismus*, který klade větší důraz na nehybnost a stabilizaci v některých oblastech veřejného života v Československu.

¹² Například SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovky jedné politické krize*. Praha, Prostor 2009.

¹³ VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha, ÚSD AV ČR Maxford 1996.

¹⁴ MERVART, Jan. *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha, NLN 2015, str. 5.

Tato práce zakotvuje počátek normalizačního období do 17. dubna 1969 a opírá se tak o tezi historika Zdeňka Doskočila, kterou popisuje například ve své knize *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Pro některá témata je nicméně zohledněno i období po 21. srpnu 1968 ve výběru článků tak, aby byl podaný obraz co nejkompletnější. Jedním z témat, kterému se praktická část analyzující dobové články *Le Mondu* věnuje, je také používání termínu *normalizace* zahraničním tiskem. Proto se k vymezení pojmu vrátíme v kapitole VII podávající vyhodnocení a interpretaci analýzy.

A) KONTEXTUALIZACE

První dvě teoretické části této kapitoly mají za cíl uvést základní témata, jejichž studium tvoří předpoklad pro provedení analýzy tématu *Obraz normalizačního Československa ve francouzském tisku*. Úvodní kontextualizace nepojímá problematiku druhé poloviny 20. století komplexně vzhledem k celkovému rozsahu práce. Přestože obecnému výkladu politické, hospodářské či kulturní situace studené války nevěnuji pozornost v samostatné kapitole, tvoří antagonismus Východ-Západ a jeho postupný vývoj základní linku celé práce, která je v textu několikrát připomínána.

I) Československo v době normalizace

K tomu, abychom mohli studovat otázku zobrazení Československa ve francouzském tisku v době normalizace, je nezbytný vhled do problematiky v širším kontextu. Bylo by zbytečné podávat na tomto místě výklad o politických, hospodářských, ekonomických a kulturních dějinách normalizace. Pro účely kontextualizace postačí exkurz do hlavních charakteristik normalizační či „normalizované“ československé společnosti, který zároveň uvede první dva okruhy výzkumných otázek zaměřené na aspekty běžného života Čechů a Slováků za normalizace a na otázku opozice. Samotné jádro naší problematiky československé společnosti po roce 1968 tkví především v jejím vztahu ke komunistickému vedení. Vývoj tohoto vztahu totiž udává mimo jiné rytmus hospodářských, ekonomických a společenských změn, kterými československá společnost prochází od samotného nástupu KSČ do čela Československa.

1.1. Normalizace společnosti

Od voleb roku 1946, ve kterých KSČ vítězí, přes rok 1948, kdy se dostává pevně k vedení až do roku 1953, se vztah společnosti ke straně, která má vůdčí postavení ve státě, citelně proměňuje. Rok 1953 a násilná sovětizace ukázaly, že mezi tím, jak chápou „cestu k socialismu“ občané a jak politické vedení následující sovětský vzor, je citelný rozdíl. Od této chvíle přestává být dělnická třída politickým subjektem, přičemž tento stav přetrvá ještě celé období „stalinismu“ a šedesátých let do roku 1968. Upozadění role dělnictva v socialistickém

státě je vykompenzováno rolí, kterou hraje ve společnosti inteligence, tedy spisovatelé, umělci, vědci a v neposlední řadě také studenti. Ještě na konci padesátých let v rámci procesu destalinizace se většinová společnost dokázala ztotožnit se socialistickým modelem státu podle sovětského vzoru. Na počátku let šedesátých se nicméně Československo ocitá v krizi, v jejímž rámci se naplno projevují nedostatky tehdejšího vedení. Ekonomika není schopna zajistit materiální potřeby obyvatelstva, což má za následek nastartování reformního smýšlení nejen v oblasti ekonomické, ale také politické transformace. „Socialismus s lidskou tváří“ se má stát specifickým rysem československé cesty k socialismu. Probíhající boj o moc reformních a konzervativních sil uvnitř strany podněcuje čím dál silněji občany Československa k zapojení se do veřejného a politického života¹⁵.

Obavy z oslabení vedoucí úlohy strany v Československu ze strany SSSR a dalších socialistických zemí, vedoucí až k srpnové intervenci, zásadním způsobem proměňují sebeuvědomění velké části společnosti a vtiskávají jí tak nové postavení a novou roli. Navzdory počínající normalizaci, jejímž hlavním cílem je návrat k sovětskému typu socialismu a tedy opětovnému upozadění role společnosti ve státě, je velmi obtížné zlomit odpor československé společnosti po zkušenosti Pražského jara. Pohřeb upálivšího se Jana Palacha se v lednu 1969 stává celonárodní manifestací. Nicméně duben 1969 a návrat k promoskevskému směru ve vedení KSČ v osobě Gustava Husáka do velké míry zredukuje možnosti a snad i vůli společnosti otevřeně demonstrovat svou nespokojenost¹⁶. Odhodlání navázat na polednovou politiku dokládá například *Provolání českých umělců, vědců a kulturních pracovníků* z května 1969¹⁷. Významným, nicméně na delší dobu posledním velkým vyslovením nesouhlasu s politickým vedením Československa, se tak stává vystoupení občanů k prvnímu výročí srpnové okupace. Jeho násilné potlačení má za následek citelný útlum protirežimní aktivity ve společnosti. Kapitulantská politika tzv. reformistům, ale také absence síly, která by se postavila Husákovu vedení a případně ho nahradila, uvrhují československou společnost do dvacet let trvajících „vakua“, kdy je znovu poraženo lidové hnutí¹⁸.

¹⁵ MERVART, Jan. *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé v reformních hnutí šedesátých let*. Brno, Host 2010, str. 218-315.

¹⁶ Srov. DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno, Doplněk 2006.

¹⁷ TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha, ÚSD AV ČR 2012, str. 250.

¹⁸ Srov. TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha, ÚSD AV ČR 2009.

1.2. Odpor proti normalizaci

Pasivní odpor, v rámci kterého se většina obyvatelstva raději nezajímá o věci veřejné a žije jakýsi schizofrenní život, charakterizuje společenské klima většinové populace v zemi. Vůdci normalizačního procesu se pokoušejí řídit a kontrolovat všechny oblasti politického a veřejného života v Československu. Strana se znovu stává nástrojem uplatňování politiky diktované Moskvou a vedoucí úloha strany je pevně zakotvena v prosinci 1970 přijetím *Poučení o krizovém vývoji ve straně a společnosti*. Tyto kroky eliminují možnost nastartování dalšího obrodného procesu uvnitř KSČ, vedoucího k postupné transformaci neostalinského systému v Československu. Stejně tak dochází vlivem neutěšené hospodářské a ekonomické situace sedmdesátých a osmdesátých let k celkovému snížení životní úrovně¹⁹. Čistky, pro počátek normalizace tak příznačné, procházejí napříč celou společností a podepisují se na osobních i profesních životech všech, kteří nemají „vhodný“ vztah k okupaci a k novému vedení KSČ.

Projevy přetrvání odporu a nesmiření se s okupací a s jejím výsledkem sledujeme zejména v řadách tvůrčí inteligence a studentstva. Připomeňme například nezávislou organizaci *Svaz vysokoškolských studentů* či radikální organizaci *Hnutí revolučního odporu*. I tyto iniciativy jsou nicméně postupně potlačovány, a to buď vedením v rámci politických procesů, či nedostatečným množstvím studentů ochotných veřejně demonstrovat odpor. Druhou a významnější složku odporu veřejnosti proti režimu představuje tvůrčí inteligence. V oficiální rovině se jedná zejména o tvůrčí umělecké svazy představující jeden z důležitých pilířů obrodného procesu, s nimiž se normalizační vedení vypořádalo jednak omezováním jejich aktivit (zastavení dotací, odebrání prostor apod.), tak i narušováním solidarity mezi jednotlivými představiteli inteligence²⁰. Kromě konsolidace uměleckých svazů dochází rovněž k „normalizaci“ vědecké a technické inteligence. Z těchto několika aspektů vývoje situace můžeme konstatovat, že československá společnost v sedmdesátých letech částečně mění svou strukturu. V jejím čele stojí pevně vládnoucí garnitura, tedy uzavřená skupina mocenských a stranických představitelů, která se svými privilegii distancuje od zbytku společnosti. Do „čela“ společnosti se postupně dostávají loajální, nicméně méně kvalifikované osoby bez patřičných zkušeností, které využívají svých dobrých kádrových profilů, aby nahradily „politicky nespolehlivé“ osoby a emigranty na jejich pozicích.

¹⁹ TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech...*, str. 247-280.

²⁰ Například CYSAROVÁ, Jarmila: *Koordináční výbor, tvůrčí svazy a moc*. Praha, ÚSD 2003.

V důsledku změn nastolených během rané fáze normalizace opustily Československo desítky či spíše stovky tisíc obyvatel²¹, v drtivé většině z politických a ideologických důvodů.

Protipólem vládnoucí nomenklatury se stává skupina občanů kolem aktivních aktérů obrodného procesu, z nichž většina je částečně zbavena občanských práv a již je znemožňován plnohodnotný osobní i profesní život. Většinová společnost se poté nachází mezi těmito dvěma vyhraněnými skupinami a uzavírá se v jakémsi vlastním mikrosvětě. Rezignace podílet se na věcech veřejných a adaptace na nové podmínky způsobují, že velká část společnosti se zaměřuje na naplňování svých osobních potřeb a vzdává se de facto své občanské role. Charakteristickým profilem příslušníka československé normalizační společnosti se tak stává navenek loajální osoba, která se sice účastní socialistických „rituálů“²², nicméně v soukromí se hrubě vyhraňuje proti tehdejšímu komunistickému vedení. Nenaplnění občanských práv a odebrání základních svobod občanům tak vede k celkové rezignaci a demoralizaci obyvatelstva. Aby si strana udržela loajalitu společnosti, musí zajistit, aby byla neutěšená ekonomická situace, poznamenaná zejména návratem k systému centrálnímu plánování, kompenzována účinnou sociální politikou. Největší důraz je tak kladen na „právo na práci“, dále na potřeby nemocných obyvatel, starých občanů a rodin²³. Velmi skloňovanou se stává rovněž otázka růstu cen a mezd, dále zvyšování celkové životní úrovně a spotřeby.

1.3. Nedostatky v normalizační společnosti

Můžeme konstatovat, že problémy, které vedou k trvalé nespokojenosti obyvatelstva, pramení zejména ze špatné situace na vnitřním trhu. Nedostatkové zboží nenajdeme pouze u průmyslových výrobků, ale rovněž v potravinářském sektoru, kde poptávka u některého druhu zboží trvale a několikanásobně převyšuje nabídku. Oproti tomu ceny paliv, energií a nájemného se ukazují jako velmi příznivé a mohou tak společnosti částečně kompenzovat deprivaci v některých ze zmíněných oblastí. Míru životní úrovně obyvatelstva také do velké míry určuje bydlení, na které normalizační vedení soustředí mnoho pozornosti. V průběhu

²¹ Srov. Milan Otáhal uvádí číslo 111 126 osob z českých zemí v letech 1968-1969. OTÁHAL, Milan. In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech...*, str. 256.

²² Tematika oslav 1. máje v Československu viz. KRAKOVSKÝ, Roman. *Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie, 1948-1989*. Paris, Harmattan 2004.

²³ Problematika práva na práci viz. HAVELKOVÁ, Barbara. In: BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita 2009, str. 478-512.

sedmdesátých a osmdesátých let je v Československu vystavěno na milion bytů, a to zejména v rámci rozsáhlé panelové výstavby ve velkých městech. Dalším důležitým ukazatelem životní úrovně, který však pro normalizační Československo není nikterak příznivý, je úroveň poskytované zdravotní péče. Její špatný stav ilustruje mimo jiné fakt, že se v Československu po roce 1968 konstantně snižuje střední délka života, zatímco na „Západě“ roste. Kromě nedostatku moderního vybavení, lékařského materiálu a vhodných léků, je příčinou špatné zdravotní situace také katastrofální stav životního prostředí. Oblasti jako severní Čechy a severní Morava se řadí k nejznečištěnějším oblastem vůbec, společně s průmyslovými oblastmi dalších socialistických zemí jako jsou Polsko a NDR²⁴.

Přestože se daří naplňovat alespoň základní potřeby většiny obyvatel, i když ne dostatečně, na „druhotné“ potřeby společnosti nejsou brány ohledy. Kulturní a intelektuální potřeby mají být splňovány pouze v rámci „povolené“, tedy oficiální složky kultury, jejíž zábavní charakter však často nekoresponduje s reálnými potřebami. Proto sledujeme několik forem „útěku“ normalizační společnosti k aktivitám osobního rázu jako je chalupářství, zahrádkářství či záliba v automobilismu²⁵. Paralelně s kulturou oficiální se rovněž vyvíjí její neoficiální linie, ze které se postupně formuje kulturní opozice a disent. Jejím příslušníkům je ze strany státu činnost soustavně znemožňována, a proto se často uchylují k tvorbě, která je normalizačním vedením klasifikována jako nelegální. Spisovatelé hledají možnosti, jak vydávat svá díla v samizdatech či v zahraničních nakladatelstvích. V obou případech však musí řešit především složitou otázku distribuce svých děl, která je často stojí výrazné postihy. Třetí možností tvorby je forma polooficiální, do které můžeme zahrnout například spisovatele, u nichž je touha vydávat silnější než jejich politické přesvědčení a kteří se tak uchylují do stranických struktur bez toho, aniž by komunistické vedení reálně podporovali. Ve složitější situaci se nacházejí umělci a zejména pak herci a filmoví režiséři, jejichž možnost oslovovat publikum je často podmíněna přímou integrací do oficiálních struktur. Alternativa, jako například bytové divadlo či produkce filmů v zahraničí, však zůstávají z mnoha důvodů reálně jen pro velmi omezenou část umělců.

Všimáme si tedy skutečnosti, že je poměrně obtížné identifikovat československou společnost v době normalizace jakožto homogenní celek. Jestliže pomíneme skupiny

²⁴ Otázka vzniku opozičních ekologických hnutí viz. například OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha, ÚSD AV ČR 2011, str. 549-556. Srov. KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha, Academia 2012, str. 123-131.

²⁵ Viz. PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*. Praha, ÚSTR Liberec Technická univerzita v Liberci 2015, str. 34-50.

obyvatel, jejichž názor je jasně vyhraněný a neměnný, zbývá nám stále podstatná většina společnosti, jejíž postoj je dvojitý. Problematice charakteru normalizační společnosti se věnovala řada historiků, kteří využívali sociologických postupů k výzkumu určité části společnosti²⁶. Dodnes nám ovšem chybí plošné studie společnosti jako celku, které by odhalily další souvislosti vztahu normalizačního vedení k československé společnosti. Je zajímavé sledovat, jaké aspekty každodenního života Čechů a Slováků mezi lety 1968 a 1989 přitahují nejvíce pozornosti zahraničních médií. Ve třetí části této práce se proto pokusím ukázat, jaké z tématik, které byly zmíněny výše, našly své místo na stránkách deníku *Le Monde* a jakým způsobem spoluvytvářely obraz vytvářený o Československu v době normalizace.

II) Vztahy s Francií

2.1. Přes „zlatá léta“ po nástup komunismu

Tradice politických, hospodářských a kulturních vztahů mezi Čechy a Francouzi se výrazněji vyvíjí od druhé poloviny devatenáctého století. V roce 1886 vzniká například na území budoucího Československa první pobočka kulturně-vzdělávací instituce *Alliance française*. Kulturní výměnu symbolizují rovněž vazby českých umělců na Francii; vzpomeňme alespoň Václava Brožíka, Vojtěcha Hynaise, Alfonse Muchu či Františka Kupku. Naprosto klíčovým momentem, kterým počíná neplodnější období česko-francouzské spolupráce, je samozřejmě založení samostatného Československa a role, kterou v této události sehrála právě Francie. Během následujících „zlatých let“ vztahů mezi Československem a Francií stále sílí fenomén frankofilství v československém prostředí, Francie se stává modelem pro mladou Masarykovskou republiku. Stejně tak založení klíčové instituce pro spolupráci mezi oběma zeměmi, Ústavu Ernesta Denise, dokládá hojnost kooperace zejména v rovině kulturní a vzdělávací. Budoucí Francouzský institut, který je dodnes hlavním místem paměti kulturních vztahů na trase Paříž-Praha, se však již ve třicátých letech stane seismografem zhoršujících se vztahů v důsledku mezinárodní předválečné situace²⁷. Rok 1938 a mnichovské události představují první velmi zásadní zásah do prosperujícího vztahu mezi Československem a Francií. Dochází k narušení kontinuity

²⁶ K otázce dělnictva za normalizace viz. například KALINOVÁ, Lenka. In: TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech...*, str. 7-62.

²⁷ Podrobně HNILICA, Jiří. *Francouzský institut v Praze 1920-1951: mezi vzděláním a propagandou*. Praha, Karolinum 2009.

v procesu sbližování obou kultur a společností, což se promítne ještě několikrát během „osudových osmiček“. Nový válečný konflikt samozřejmě znemožní snahy o opětovné navazování vztahů, kooperace proto v omezené míře pokračuje až po jeho ukončení. Co se týče Ústavu Ernesta Denise, instituce otevře znovu dveře krátce po osvobození Rudou armádou. Sociální klima a ekonomická situace v Československu však nenabízejí vhodné podmínky k rostoucí spolupráci, kterou má navíc brzy znovu přerušit další mezník československých moderních dějin. Sotva se vztahy mezi oběma zeměmi začaly po roce 1945 konsolidovat, situace v Československu směřuje k roku 1948 symbolizující první velkou poválečnou ránu pro vztah se Západem.

Únorový komunistický převrat v Československu tak představuje další významné přetrhání vzájemných československo-francouzských vazeb. Zpočátku se zdá, že bude možné alespoň částečně pokračovat ve spolupráci hospodářské, i když ani ta nakonec nenachází v Gotwaldovském komunistickém režimu své místo. Po roce 1948 vztahy velmi rychle ochladnou zejména v oblasti kulturní a vědecké, což dokazují například stále omezenější aktivity Institutu, který je definitivně uzavřen 1. května 1951²⁸. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let dostává železná opona čím dál tím zdatnější kontury a oddělí tak na dlouhou dobu obě země zejména poté, co se Francie začlení do západních obranných struktur. Francie postupně ztrácí svou dobrou pověst v československé společnosti také ve vztahu k válce, jenž vede v Indočíně. V průběhu padesátých let přesto existuje oblast, v níž obě země nadále kooperují. Jedná se o spolupráci veřejnou i „diskrétní“ mezi KSČ a komunistickou stranou Francie (KSF). Právě KSČ totiž od padesátých let hojně finančně podporuje nejen francouzskou, ale i další evropské komunistické strany na Západě. Historik Karel Bartošek dokonce líčí Prahu jako „komunistickou metropoli střední Evropy“ a říká, že „Praze je za studené války předurčeno specifické místo při podpoře západního komunistického hnutí, zejména komunistickým stranám ve Francii a Itálii“²⁹. Spolupráce na úrovni komunistických stran se promítala rovněž do činnosti spolků a organizací působících ve Francii, z nichž nejznámější je již zmíněná společnost *France-Tchécoslovaquie*. Nutno podotknout, že přesné okolnosti této spolupráce se historikům ještě nepodařilo objasnit, nicméně již citovaný historik Karel Bartošek se významně podílel na podkrytí sítě kontaktů mezi oběma

²⁸ Podrobně viz. HNILICA, Jiří: *Francouzský institut v Praze 1920-1951*, str. 140-150.

²⁹ BARTOŠEK, Karel: *Les Aveux des archives*. Paris, Éditions du Seuil 1996, str. 55.

stranami³⁰. Je nicméně jisté, že kontakty mezi KSČ a KSF pokračovaly nejen v šedesátých letech, ale rovněž za normalizační éry, a to až do roku 1989.

2.2. Doba střídavého oteplování a ochlazování vztahů

K postupnému ožívování vztahů mimo oblast komunistických stran dochází silněji po roce 1955. „Duch Ženevy“ napomáhá k rozvíjející se kooperaci, kterou na trase Praha-Paříž iniciuje zejména šéf pražské diplomacie Václav David. O rok později tak může proběhnout první návštěva od roku 1948 francouzského ministra zahraničních věcí Christiana Pineau v Československu. Nově oživenou spolupráci ovšem zmrazí politické události, které uvolněné napětí znovu vrátí do diskurzu Východ-Západ. V souvislosti s Francií zmiňme alespoň suezskou krizi, kterou Československo odsuzuje po vzoru Moskvy, či návrat generála de Gaulla do čela Francie v roce 1958. Na československé straně pak brání navázání hlubších hospodářských či kulturních vztahů s kapitalistickou Francií konzervativní vedení Antonína Novotného, které má obecně velmi negativní dopad na vztahy se Západem. Od roku 1960 přitom Československo paralelně následuje Moskvu v ožívování vztahů s Paříží, které například historik Jindřich Dejmek hodnotí jako vztahy „zvláštní“. Na jedné straně pražský režim podporuje *Frontu národního osvobození* v Alžírsku, na straně druhé se snaží vměšovat do zájmů de Gaulla v SRN. K dalšímu ochlazení vztahů dochází v roce 1963, kdy se Francii podaří uzavřít bilaterální smlouvu a vytvořit tak osu Paříž-Bonn³¹.

Teprve ve druhé polovině šedesátých let, poté, co prezident de Gaulle otevřeně ohlásí svůj záměr provádět tzv. *východní politiku*, může dojít k ožívování vzájemných vztahů s Československem. To, že se vzájemné vztahy vedle oblasti ekonomické nejcitelněji projeví v oblasti kulturní a vědecké spolupráce, dokazuje již návštěva ministra zahraničí Davida v Paříži. Konkrétně se kulturní spolupráce projevuje četnými návštěvami francouzských levicových intelektuálů v Praze, oficiálně je poté stvrzena *Kulturním protokolem* v roce 1964³². Velmi aktuálním tématem samozřejmě i nadále zůstává otázka nevyjasněného vztahu ČSR k SRN, otázka hranic, zachování *statu quo* i anulace mnichovských dohod. Všechny tyto otázky jsou řešeny na oficiální úrovni, nicméně s notnou dávkou opatrnosti a ve velmi

³⁰BARTOŠEK, Karel: *Zpráva z putování v komunistických archivech. Praha-Paříž (1948-1968)*. Praha-Litomyšl, 2000.

³¹DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2002, str. 263-298.

³²Podrobně k Protokolu viz. HROMEK, Martin, 2013, str. 105-116.

pomalém rytmu. Oficiální návštěvy podporují obraz budování postupné kooperace s kapitalistickou Francií, v roce 1967 se do Paříže vypravuje dokonce i předseda vlády Jozef Lenárt. Konkretizací této cesty se stává významná *Kulturní dohoda* podepsaná 26. října 1967. Zahrnuje nejen výměnu kulturní, ale také vědeckou a technickou, dále zahrnuje styky v oblasti televizního a rozhlasového vysílání a rovněž kinematografie³³. *Kulturní dohoda* představuje vrchol oficiálních snah o znovunavázání kvalitních kulturních československo-francouzských vztahů.

Odstranění Antonína Novotného z čela KSČ a počátek obrodného procesu v Československu Francie sleduje spíše z povzdálí a nezaujímá ve vztahu k celkovému dění konkrétní stanovisko. Váhavá reakce v otázce eventuelní de Gaullovy návštěvy v Praze dobře dokládá, jakým způsobem se Francie brání narušení slibně započatého „détente“ ve svých vztazích s Moskvou. Otázka vojenské intervence pěti zemí Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 připomíná svou atmosférou zklamání, které Československo zažilo v roce 1938. Francie sice intervenci formálně odsoudí, své vztahy k Moskvě nicméně nezmění a normalizační Československo se tak, i přes silnou kulturně-intelektuální tradici, dostává v oblasti francouzského zájmu za Polsko, Maďarsko i Rumunsko. Sedmdesátá léta jsou proto ve znamení rozvíjejících se sovětsko-francouzských vztahů, které stvrzuje mimo jiné návštěva George Pompidou v Moskvě a cesta L.I. Brežněva (první na Západ) do Paříže. Příznivý vývoj vztahů mezi Kremlem a Paříží dává možnost navázání kontaktů i s dalšími sovětskými satelity, přičemž v Československu k takovému jednání nepozorujeme vážnější pokusy. Až ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek, který podniká diplomatické návštěvy Paříže a vyjednává rovněž cestu předsedy vlády Lubomíra Štrougala v roce 1975, pokládá základ určitému obnovení diplomatických vztahů mezi oběma zeměmi. Přestože pražská návštěva francouzského prezidenta Valéry Giscarda d'Estaingna vede k uzavření dohod o hospodářské spolupráci, nedostane se jí v následujících letech pokračování z důvodu obměny francouzského vládního kabinetu, který není československé otázce tak příznivě nakloněn jako za předsednictví Jacqua Chiraka.

2.3. Vztahy na cestě ke konsolidaci

Konec sedmdesátých a počátek osmdesátých let značí v historii francouzsko-československých vztahů znovu období útlumu aktivity a to zejména ze strany

³³ HROMEK, Martin, 2013, str. 136.

Československa po mnohých francouzských jednáních o rozmístování amerických raket. Zhoršující se atmosféra panuje i po vstupu François Mitterranda do Elysejského paláce v roce 1981. Celkové ochlazení francouzských vztahů s Moskvou, zapříčiněné Mitterrandovými snahami o navázání užší západoevropské spolupráce, se nenapraví ani s příchodem Michaila Gorbačova v roce 1985. Přesto se diplomatická aktivita mezi Francií a Československem udržuje, když například ministr Chňoupek navštíví v roce 1984 Paříž a když o rok později přijede do Prahy – po dlouhých devatenácti letech – i jeho francouzský protějšek Rolland Dumas³⁴. Rozhovory vedené mezi Paříží a Prahou v druhé polovině osmdesátých let nasvědčují tomu, že jsou obě země zcela otevřené k prohlubování vzájemných vztahů v několika rovinách.

Završením snah francouzských diplomatů o navazování kontaktů ve střední Evropě a o „otevírání nových cest“ se stává dlouho plánovaná návštěva francouzské hlavy státu Mitterranda v roce 1988³⁵. I přes vznešená a upřímně míněná slova francouzského prezidenta a jeho setkání s představiteli československého disentu je jasné, že se tato slova nemohou realizovat v socialistickém Československu. Na opravdové navázání spolupráce v plném rozsahu si obě země musejí počkat na listopad 1989, kdy se komunistická moc ve střední Evropě zhroutí jako domek z karet. Nově vytvářená diplomacie demokratického Československa se výrazně orientuje na Francii jakožto tradičního přítele státu od roku 1918. Význam této historické kontinuity vyzdvihne mimo jiné Václav Havel ve svém slavnostním projevu při oficiálním znovuotevření Francouzského Institutu v roce 1993: „*Francie, francouzská kultura a francouzská civilizace vůbec vždy přitahovaly duchovní elitu českého národa, který usiloval o vysokou úroveň vlastní vzdělanosti a kultury. Čeští intelektuálové vždy ochotně přijímali podněty z Paříže a přitom nezřídka obohacovali jejich původní hodnoty.*“³⁶

Důležitým aspektem při výběru tohoto partnera je nicméně rovněž fakt, že obě země mají totožnou představu o budoucí podobě politické a bezpečnostní situace v Evropě. Ochotu společného postupu při přeměně tváře Evropy potvrzují také pařížské rozhovory prezidentů Havla a Mitterranda v roce 1990. O tři roky později se i k této otázce Václav Havel vrací ve svém proslovu:

³⁴ DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé...*, str. 263-298.

³⁵ Podrobně viz. SRP, Karel. *Tři snídaně s François Mitterrandem. Trois petits-déjeuners avec François Mitterrand*. Praha, Francouzský institut 1998.

³⁶ HAVEL, Václav, MITTERRAND, François. *Paříž-Praha, Intelektuálové v Evropě*. Praha, Francouzský institut 1994, str. 24.

„Intelektuální síla Francie se vždy projevovala také v inspirativní a iniciativní zahraniční politice. jedním z jejích charakteristických rysů posledních desetiletí bylo zaujaté evropanství, tedy ta kvalita, která i nás od vzniku Československa tolik přitahuje. Je štěstím, že v tento sváteční den francouzsko-českých vztahů, v den, kdy si opětovným otevřením Francouzského institutu připomínáme, proč se naše národy potřebují, je mezi námi přítomen typický představitel tradic francouzské politiky, jedna z nejvýraznějších osobností evropské politické scény, velký Evropan – prezident Francouzské republiky pan François Mitterrand.³⁷“

³⁷ HAVEL, Václav, MITTERRAND, François. *Paříž-Praha...*, str. 25.

B) MÉDIA

Cílem této části práce je seznámení s masovými médii a jejich úlohou ve společnosti druhé poloviny dvacátého století. Na základě obecného kontextu je následně pozornost zaměřena na tisk ve sledovaném období. Zasazení tématu do kontextu studené války a antagonismu Východ-Západ je doplněno o konkrétní příklady z „obou stran železné opony“. Stručně je uvedena charakteristika československého i francouzského tisku po roce 1968.

III) Masová média ve druhé polovině 20. století

Masová komunikace představuje prostředek a zároveň projev sociální komunikace. Nástrojem masové komunikace jsou masová média, jejichž vývoj je ve druhé polovině dvacátého století naprosto klíčový pro šíření informací „o sobě“ a „o tom druhém“. Zároveň však nemůžeme masová média chápat pouze jako nástroj, nýbrž jako „*politickou a ekonomickou entitu s vlastním vývojem a vlastními původními zájmy*“³⁸. Období po druhé světové válce je ve znamení rychlého technického pokroku, modernizace a později také globalizace. Média jsou součástí politických, sociálních, ekonomických a kulturních dějin společnosti a představují tak rovněž významné historické téma přitahující pozornost odborníků. Rozlišujeme dva hlavní přístupy k dějinám masových médií. První z nich považuje média za etapu ve vývoji lidské komunikace v rámci modernizačního procesu. Takový přístup bychom mohli označit jako komunikačně technologický, je však orientován velmi antropologicky a kulturologicky. Druhý přístup, sociálně historický, sleduje podíl masových médií na ekonomickém, politickém a kulturním vývoji moderní společnosti. Staví rovněž do popředí svobodu projevu coby jedno z hlavních občanských práv a je spojen s moderním nacionalismem. Takový přístup je vhodný pro pochopení funkce, kterou média hrají ve společnostech Východu a Západu, rozdíl mezi nimi a vliv, který v nich zastávají.

³⁸ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha, Grada 2011, str. 10.

3.1. Role masových médií a jejich rozdělení

Jak již bylo naznačeno výše, význam médií jakožto součásti každodenního života občanů roste v průběhu 20. století a je určován jeho vývojem zejména po druhé světové válce. Hlavní charakter masových médií spočívá v adresování mediálního obsahu „mase“ neboli široké veřejnosti. Adresát, tedy čtenář, divák či posluchač nejsou konkrétními individuálními adresáty, nýbrž anonymními příjemci, jejichž počet je neomezený. Postavení médií, jejich rozdílné role a zejména jejich působení na transformaci společnosti jsou významným zdrojem poznatků pro pochopení moderních dějin.

Také proto pozorujeme snahu již od dvacátých let 20. století systematicky zkoumat média a jejich vliv na společnost. V prostředí politické, ekonomické a ideologické orientace Československa na Sovětský svaz během normalizace se problematika komunikace a médií studuje jen velmi omezeně. Z tohoto důvodu se první významné práce objevují až po roce 1989. Od té doby zaznamenáváme rovněž prudký nárůst mediální komunikace coby vědního oboru. Mezi hlavní role médií a mediální komunikace v pozdně moderní společnosti patří vedle informovanosti také reflexe vlastního postavení a sdílení obecně společensky vyznávaných hodnot. Média tak zasahují do života každého z nás, informují nás, interpretují a hodnotí informace. Média se také velmi výrazně podílejí na formování veřejného života dané společnosti, přičemž tím, že odráží její hlavní rysy a jsou s ní v neustálé interakci, ovlivňují sama sebe. Do masových médií zahrnujeme tištěná média, film, rozhlasové a televizní vysílání a od devadesátých let také internet. V oblasti žurnalistiky datujeme počátek prudkého rozvoje masových médií do sedmdesátých let dvacátého století, který značí přelom mezi obdobím žurnalistiky redakční a redakčně-technickým. V tomto období dochází k masivnímu rozšíření elektronického zpracování textů, modernizuje se rovněž televizní žurnalistika³⁹.

Pro naše téma je důležitým aspektem studia médií sociodemografická stratifikace jejich příjemců. Různé sociální skupiny obyvatel vnímají média a mediální komunikaci odlišně, což může částečně objasnit rozvrstvení čtenářů jednotlivých deníků. Stejně tak je užitečné zkoumat jednotlivé skupiny účastníků mediálně-komunikačních aktů z hlediska jejich psychologických profilů. Obdobně jako v případě sociálních skupin, budou účastníci se stejným profilem reagovat na mediální sdělení odlišně. V kontextu ideologického rozměru studené války a antagonismu Východ-Západ se ukazuje jako nezbytné zkoumat rovněž lingvistickou stránku mediálních obsahů. Případné ideologické zbarvení se může projevit

³⁹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií...*, str. 321-352.

v jazykovém projevu, zejména v používání označení bloků, zemí, příslušníků politických stran apod. Zkoumání tohoto aspektu je stíženo citlivostí, s jakou je potřeba posuzovat jazykové prostředky v cizím jazyce a nacházet k nim vhodné české ekvivalenty, přesto je k němu v práci přihlédnuto.

Problematika mediálního obrazu normalizačního Československa v sobě zahrnuje rovněž rovinu audiovizuální. Bylo by bezesporu zajímavé konfrontovat na jedné straně obraz, který nabízí denní tisk a na straně druhé televizní a rozhlasové vysílání. Je zřejmé, že oba mediální světy se od sebe výrazně liší a odlišně působí také na cílovou skupinu – v našem případě francouzskou společnost. Získávání informací z denního tisku představuje proces vysoce personalizovaný a individualistický. Čtenář si sám určuje, jaké články a v jakém pořadí bude číst, které naopak vynechá a z kterých si přečte pouze titulek či prohlédne fotografie. V neposlední řadě má denní tisk mnohem trvalejší hodnotu. Oproti tomu televizní vysílání se spolu s rozhlasovým stává zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech hlavním, popřípadě jediným zdrojem informací pro nemalou část francouzské společnosti. Rychlost a pohodlnost, se kterými jsou informace přijímány prostřednictvím televizní obrazovky, představují hlavní výhody televizního vysílání. Čtenářů denního tisku ve Francii postupně ubývá a televize jakožto masové médium částečně nahrazuje tisk coby hlavní zdroj informací. Tento početní pokles čtenářů sledujeme u většiny periodik. Oba typy mediální komunikace vytváří obraz o situaci politické, hospodářské, ekonomické, společenské i kulturní ve Francii a v zahraničí. Jejich vliv na formování a ovlivňování veřejného mínění je tak nezpochybnitelný. Mediální obraz, který tisk, televize a rozhlas vytváří, je samozřejmě ovlivněn několika faktory, které musíme brát v rámci naší analýzy v úvahu. Využití audiovizuálních zdrojů je do velké míry omezeno zhoršenou dostupností a nedostatečným stupněm zpracování⁴⁰.

3.2. Tisk jako masové médium

Zaměříme se v této chvíli na samotný tisk jakožto masové médium a nástroj mediální komunikace. Studium francouzského tisku, coby hlavního nástroje pro vytvoření obrazu francouzské společnosti o normalizačním Československu, tvoří jádro této diplomové práce z několika důvodů. Zaprvé, periodický tisk představuje pro historika cenný pramen, který má minimálně trojí výpovědní hodnotu: dokládá, jakým způsobem byly události podávány a

⁴⁰ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií...*, str. 321-352.

interpretovány v konkrétní době a v konkrétním deníku; přibližuje nám dobu a politicko-sociální kontext, ve kterém vznikal, a to zejména prostřednictvím výběru témat, forem a způsobů podávání informací novináři; poukazuje na obecnější rysy a rozvrstvení dané společnosti tím, na jakého čtenáře se obrací a kterého naopak nechává stranou svého zájmu.

3.2.1. Studium tisku

Je proto nutné studovat konkrétní dobu, ve které je periodikum vydáváno a ve které se proměňuje. Pro zpracování informací z tisku je následně důležité zasazení konkrétního plátku do politického spektra tak, abychom byli schopni interpretace. V této souvislosti je doba, ve které námi sledovaný deník vychází, velmi problematická. Obecné studie věnující se problematice úlohy tisku ve studené válce jsou sice k dispozici, zohledňují ovšem pouze obecnou rovinu antagonismu Východ-Západ bez toho, aniž by přihlížely ke specifickým země, ve které deník vzniká a země, o které podává informace⁴¹. Druhá rovina, ve které je vhodné daný tisk studovat, jsou jeho zdroje informací. Je zřejmé, že zdroje a spolehlivost informací otištěných v denících *Le Monde* a *L'Humanité* se nebudou shodovat. *L'Humanité*, orgán KSČ od roku 1920, stejně tak jako v Československu *Rudé právo*, představuje jeden z hlavních nástrojů propagandy komunistické strany. Všechny články a informace, které obsahují, jsou podrobeny přísné kontrole, vše co se otiskne musí být v souladu s marxisticko-leninskou ideologií. Zdroje informací tak čerpá téměř výhradně z oficiálních tiskových kanceláří zemí socialistického tábora⁴². Deník *Le Monde*, který se vyznačuje zejména svou snahou o objektivitu, přejímá rovněž články z *Rudého práva*, nicméně jimi pouze dokládá stupeň nesvobody v Československu. Otázka zdrojů je proto komplikovanější, než by se mohlo zdát, jelikož se stejnými informacemi může být nakládáno diametrálně rozdílným způsobem. V neposlední řadě by se naše pozornost měla soustředit rovněž na čtenáře konkrétního deníku. Přestože výrazným znakem masových médií, jichž je tisk součástí, je anonymita příjemce vysílaného mediálního obsahu, velké francouzské deníky svého cílového čtenáře částečně profilují. V první řadě sledujeme rozčlenění čtenářů podle politického názoru. Rozdělení na „levicový, středový a pravicový“ na zástupcích *L'Humanité*, *Le Monde* a *Le Figaro* je sice velmi zjednodušující, vychází nicméně ze skutečné situace ve francouzské společnosti. Stejně tak bychom mohli schematizovat rozdělení čtenářstva podle principu

⁴¹ Srov. CHOMSKY, Noam. *Media control. The spectacular achievements of propaganda*. New York, Seven stories press 2002.

⁴² Podrobně LEROY, Roland. *Un siècle de l'Humanité 1904-2004*. Paris, Le cherche midi 2004.

sociálních vrstev na „dělnictvo, intelektuály a buržoazii“. Dalším zajímavým aspektem může být národnost čtenářů určující do jisté míry jejich postoj k zahraničním otázkám. Všechny tyto otázky, které se dotýkají studia společnosti, jejího vývoje a rovněž dějin mentalit a dějin každodennosti, vnímám jako součást dané problematiky.

3.2.2. Tisk rozdělený železnou oponou

Kolektivní obraz, který je v rámci společnosti vytvářen médii, tvoří podstatnou složku vnímání nejen sebe sama, ale rovněž „toho druhého“. V kontextu studené války a převládajícího rozdělení na Východ a Západ dostává tento obraz jasné ideologicky zbarvené kontury. Stereotyp je následně hlavním výsledkem vytvoření neúplného obrazu o „tom druhém“ založeném na nedostatku objektivních informací. Na příkladu vztahu mezi českou a francouzskou společností lze dobře ilustrovat, že některé ze stereotypů vytvořených v době před rokem 1989 (1991) přetrvávají dodnes. Síla mediálního obrazu, který se podařilo vytvořit o Československu jako o jednom ze států socialistického „Východu“ navzdory jeho poloze ve střední Evropě, dokazuje, jak významným fenoménem jsou média v životě evropské společnosti.

Historikové zabývající se vývojem francouzského tisku se ve svých pracích zabývají způsobem, jakým se tisk vypořádával se specifickou situací, kterou rozdělení Evropy železnou oponou přineslo. V tomto ohledu přitahuje značnou pozornost stranický tisk, tedy zejména deník *L'Humanité* a týdeník *Révolution*. Víme, že náklonnost k marxisticko-leninské ideologii projeví nejen četní novináři, ale rovněž spisovatelé světového renomé a další vlivné osobnosti zejména politického a intelektuálního světa. Kromě notoricky známého Jean-Paul Sarrtra, Paula Eluarda, Louise Aragona či Pabla Picassa, uveďme například šéfredaktora Francouzských Listů (*Les Lettres françaises*) Pierra Daixe. Nutno podotknout, že vztah většiny těchto osobností ke komunistické doktríně a k zejména k realitě života v zemích Východního bloku prošel výrazným vývojem. K transformaci vztahů k Moskvě docházelo často v reakci na konkrétní události, která se v našem případě nejcitelněji projevila po vpádu vojsk zemí Varšavské smlouvy do Československa⁴³.

⁴³ Pozorujeme snahu zkoumat tuto problematiku ze strany studentů Filozofické fakulty UK, nicméně zatím se jedná pouze o rozsahem nevýznamné práce.

Jak již bylo řečeno výše, problematika objektivitě informací a vliv ideologického rozdělení světa na Východ a Západ zasahují výrazným způsobem do mediální komunikace. Pozorujeme, že někteří „západní“ novináři šíří zkreslené či fiktivní informace nevědomky, bez toho aniž by sympatizovali s komunismem. Otázka míry desinformovanosti novinářů, kteří se dostali pod vliv Kremlu, není ve francouzské historiografii zatím soustavně zpracována. Síť, ve kterých se novináři pohybují, nejsou dnes zcela rozkryty a znemožňují nám tak komplexní pochopení problematiky zdrojů jednotlivých deníků a jednotlivých novinářů. Za faktory vytváření nepravého mediálního obrazu o Československu tak může být považována zaslepenost, přejímání informací od dalších novinářů a nedostatek nadhledu některých z nich. Na problematiku můžeme samozřejmě nazírat i v širší perspektivě, jelikož situace mezi roky 1968 až 1989 je v mnohém shodná v Československu, Polsku, NDR či například v Maďarsku. Ve všech případech se francouzští (nebo obecněji „západní“) novináři musejí vypořádat se silným tlakem propagandy, jež v mnohých případech není čitelná pro někoho, kdo nepoznal demokratickou tradici země, o které má podávat informace v době nesvobody. Další úskalí pak spočívá v obtížnosti rozeznat jednotlivé jazykové nuance v zemi, ve které se běžně používá propagandistický jazyk komunistické strany. Pro zahraniční reportéry může být extrémně obtížné poznat, kdy se jedná pouze o ideologický žargon a do jaké míry popisuje termín skutečnost⁴⁴.

Všechny tyto faktory se významnou měrou podílejí na vytváření obrazu o socialistické zemi východního bloku. Pro označení politického zřízení v normalizačním Československu se ve francouzském kontextu vžil termín „*démocratie populaire*“. V drtivé většině případů se rovněž Československo řadí mezi takzvané „*pays de l'Est*“ (země Východu)⁴⁵.

3.2.3. Československý normalizační tisk

Na tomto místě je vhodné zmínit se alespoň stručně také o proměně československého tisku po roce 1948 a zejména o jeho charakteru v době normalizace. Dějiny českých sdělovacích prostředků se stávají poměrně častým námětem studia jak historiků, tak novinářů. Období po roce 1948 představuje specifickou etapu vývoje českého a slovenského tisku, v jehož rámci je tisk do větší či menší míry zbaven jednoho ze základních principů, na kterých

⁴⁴ V této souvislosti by bylo zajímavé vyhledat bývalé francouzské novináře z Československa a provést s nimi na toto téma rozhovory.

⁴⁵ Toto označení si mimochodem částečně ponechala rovněž Česká republika a s termínem „*pays de l'Est*“ se dodnes setkáme běžně.

je postaven, tedy na svobodě projevu a svobodě tisku. Po převzetí moci KSČ v únoru 1948 se jedním z nejdůležitějších úkolů stává ovládnutí médií coby prostředku veřejné komunikace. postupně dochází k výrazným změnám v organizaci, média jsou centrálně řízena kontrolována. Mění se rovněž hlavní cíl mediální politiky, který se zřetelně orientuje na propagaci a prosazování politiky KSČ ve veřejném prostoru. Tisk již nemá pouze informovat, ale zejména formovat veřejné mínění. V průběhu padesátých let se tak tisk dostává pevně do služeb budování socialismu v Československu. Od druhé poloviny padesátých let, v kontextu přicházející destalinizace iniciované zejména tajným projevem N.S. Chruščova na XX. sjezdu KSSS, dochází k částečnému uvolňování i v oblasti sdělovacích prostředků a tisku. Postupnou částečnou „liberalizaci“ je potřeba chápat v širším kontextu doby, kterou udává zejména atmosféra „détente“ a dál pokračuje v souvislosti s vlnou pacifismu, rozvojem alternativní kultury a zvyšujícími se vztahy s kapitalistickým Západem. Všechny tyto procesy vyústí později v kontextu československého reformního procesu v Pražské jaro, jehož zásadním nosným tématem je právě svoboda projevu⁴⁶.

V souvislosti s regulací tisku a se zdroji informací zmiňme klíčový orgán sběru a zpracování zpravodajských informací, kterým je *Československá tisková kancelář* (ČTK). Její fungování a správa jsou mimo jiné ustanoveny zákonem 123/1965 Sb. o ČTK. Pro každou tiskovou kancelář je naprosto zásadní dobrá zpravodajská síť. V případě ČTK ji zajišťuje zejména sovětská zahraniční agentura TASS. Přestože ČTK přináší informace zásadně až poté, co je uvede agentura TASS (ta sama je uvádí se zpožděním 24 hodin), představuje kancelář monopolní zdroj oficiálních informací o dění v zahraničí pro československou veřejnost. Mediální politika ÚV KSČ šedesátých let se ostře vyhrcoje zejména proti *Svazu československých novinářů* (SČSN), postupuje proti řadě kulturních časopisů a v roce 1967 zakročí proti literárním osobnostem jako Ludvíku Vaculíkovi, Ivanu Klímovi či Antonínu Liehmovi. Také proto se požadavek svobody projevu a zrušení cenzury artikuluje stále jasněji v rámci „dialogu“ mezi reformním a konzervativním křídlem vedení Československa. V rámci *Akčního programu* jsou udány hlavní principy fungování médií, na jejichž základě je 26. července 1968 přijat zákon o periodickém tisku a ostatních hromadných prostředcích, který stanovil, že „cenzura je nepřijatelná. Cenzurou se rozumějí jakékoliv zásahy státních orgánů proti svobodě slova a obrazu a jejich šíření hromadnými informačními prostředky“⁴⁷.

⁴⁶ MERVART, Jan. *Naděje a iluze: Čeští a slovenští spisovatelé...*, str. 259-315.

⁴⁷ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií...*, str. 310.

Optimistické vyhlídky však v srpnu 1968 zmaří vojska pěti států Varšavské smlouvy. Společně s federalizací státu k 1.1.1969 počíná období „normalizace tisku“, a to především formou reorganizace a administrativních změn v dohlížení na tisk. Staré úřady se mění, nové vznikají, mezi nimi například *Úřady pro tisk a informace* (český a slovenský). Cenzura je v rámci normalizace znovu zavedena, nicméně se mění její forma: namísto cenzury předběžné je, až na výjimky, uvedena v praxi cenzura následná, tedy autocenzura. Tisk a masová média obecně zaujímají významné místo v konsolidačních plánech normalizační politiky. Stejně tak jako v padesátých letech se i nyní stávají nástrojem pro formování veřejného mínění. Jelikož se média a zejména tisk staly během Pražského jara samotným aktérem reformních aktivit, považuje normalizační vedení za prioritní navrátit médiím roli, jež jim přísluší v sovětském modelu mediální politiky. Tak jako ve všech oblastech společenského a profesního života probíhají i ve SČSN rozsáhlé čistky, kdy jsou jejich členové souhlasící s reformním hnutím šedesátých let označováni za „představitel pravcového oportunistu“. Čistky probíhají také mezi samotnými periodiky, kdy jsou rušeny zejména nevyhovující kulturní časopisy a zakládány nové, loajální režimu⁴⁸.

Sedmdesátá a osmdesátá léta dvacátého století jsou historiky médií označována za období „bezčasí“, které následuje po stabilizaci poměrů a konsolidaci Československa. Média jsou v této době důsledně podřízena aparátu KSČ, jsou řízena a kontrolována zejména ideologickým oddělením a oddělením hromadných sdělovacích prostředků. Zpravodajským orgánem Československa zůstává i v době normalizace ČTK, která spolupracuje se šedesáti dvěma zahraničními agenturami a má de facto monopol na informace ze zahraničí. Má zastoupení v hlavních městech jednadvaceti zemí, mezi něž se řadí také Paříž. V médiích je uplatňována kádrová politika, „názorově spolehliví“ profesionálové pracující v SČSN tvoří jedinou oficiální organizaci novinářů, která je plně pod kontrolou normalizačního vedení. Důraz je kladen rovněž na socialistickou výchovu mladých novinářů, pro které je v roce 1972 zřízena fakulta žurnalistiky. Mediální systém je tak v průběhu normalizace stabilizován, nicméně neodpovídá reálné poptávce, která je se zvyšující úrovní západních médií stále náročnější. Zkostnatělost systému dokládá mimo jiné fakt, že počet oficiálních deníků vydávaných na československém území zůstává neměnný (18 deníků v roce 1980 i o osm let později⁴⁹). Zahraniční nekomunistický tisk se dovází jen ve velmi omezeném množství, navíc tiskárny disponují zastaralými technologiemi a nedostatkem papíru. V důsledku naprosto

⁴⁸ Mezi lety 1970 a 1975 se například v Čechách snížil počet týdeníků z 203 na 186 a měsíčníků z 398 na 282. *Tamtéž*, str. 328.

⁴⁹ BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií...*, str. 339.

neodpovídající nabídky ze strany oficiálních sdělovacích prostředků vyhledává velká část společnosti paralelní neformální média (exilový či samizdatový tisk, zahraniční rozhlasové stanice atd.). *Československá společnost pro mezinárodní styky* zřizuje v roce 1977 tiskovou agenturu *Orbis*. Právě tato agentura má na starosti vyzváření obrazu o Československu a zemi propagovat v zahraničí. *Orbis* tak vydává množství materiálů typu zahraničních časopisů, knih a propagačního materiálu. Coby nástroj ÚV KSČ zajišťuje ideové působení v zahraničí až do roku 1989⁵⁰. Během osmdesátých let se vyvíjí zejména paralelní tisk, který se podílí na postupné liberalizaci společnosti. Na tento proces směřující k pádu komunismu nejen v Československu navázal mimo jiné i vznik nezávislé *Východoevropské informační agentury* (VIA) v roce 1988, sdružující novináře ze střední a východní Evropy.

Tato stručná bilance vývoje československých médií a zejména tisku dobře ilustruje prohlubující se rozdíly mezi Východem a Západem po roce 1968. „Normalizační bezčasí“ tak ostře kontrastuje s prudkým rozvojem mediální a masové komunikace na Západě. Zatímco západní masová média se čím dál tím více komercializují a reagují pozitivně i negativně na mezinárodní politický a ekonomický vývoj, československá média slouží v téměř neměnné podobě jedinému účelu – propagandě. V Československu probíhá naprosto opačný proces oproti situaci v „imperialistických“ Spojených státech amerických, kde média výrazně sílí a získávají reálnou politickou moc. Tento proces vymanění médií ilustruje například vítězství deníků *The New York Times* a *Washington Post* v souvislosti se zveřejněním války ve Vietnamu či odhalení aféry Watergate prezidenta Nixona. Čím dál viditelnější je rovněž kontrast mezi západní a východní televizí, která se v prvním případě orientuje na zisk, na zábavu a na relaxaci, a v případě druhém na předem danou a definovanou politickou a ideologickou úlohu. Tento rozdíl mezi dvěma mediálními světy bychom měli mít na paměti při analýze deníku *Le Monde*, jehož redaktoři se v tom „bezčasém“ pohybovali.

3.2.4. Francouzský tisk po roce 1968

Paleta francouzského tisku, jehož komplexní analýza může podat obraz mediálních obsahů nabízených francouzské společnosti o Československu, je velmi pestrá. Zahrnujeme do ní v první řadě národní deníky *Le Monde*, *Le Figaro*, *La Croix*, *L'Humanité*, *Libération* a *Le Quotidien de Paris*, dále zástupce deníků regionálních jako například *Ouest-France* a *Loire-Matin* či satirický týdeník *Le Canard Enchaîné*. K těmto hlavním deníkům a týdeníkům

⁵⁰ *Tamtéž*, str. 347. Srov. KONČELÍK, Jakub. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha, Portál 2010, 215-219.

musíme rovněž přiřadit nepřeborné množství periodik, která se zaměřují na zahraniční situaci, diplomacii, kulturu a další. Pro dotvoření obrazu o československé společnosti v tisku nesmíme zapomenout na tisk vydávaný v exilu československými intelektuály. Ve Francii se jedná zejména o *Lettre internationale* Antonína Liehna a za předpokladu, že do francouzského tisku zahrnujeme tiskoviny vydávané ve Francii avšak ne nutně ve francouzském jazyce, můžeme jmenovat rovněž čtvrtletník *Svědectví* Pavla Tigrida.

Rok 1968 představuje v jistém smyslu vrchol, na který se francouzský denní tisk dostává a který už nikdy nepřekoná. Denní tiráž v tento rok dosáhne třinácti milionů exemplářů a od té doby začne konstantně klesat (devět milionů výtisků v roce 2009)⁵¹. Velkou krizi zažije francouzský tisk v osmdesátých a devadesátých letech, kdy je čím dál tím více vytlačován televizním vysíláním. Denní tisk trpí největším úbytkem počtu čtenářů, oproti tomu sportovní a ekonomické magazíny prožívají citelný rozmach.

Tiskové agentury představují ve druhé polovině dvacátého století klíčový zdroj informací pro všechny velké francouzské národní deníky. Mezi nejvýznamnější z nich řadíme Agence France-Presse (AFP), agenturu Reuters, Associated Press (AP), United Press International (UPI) či nejmladší Bloommberg vzniklá v roce 1980. Pro naše téma je významný taktéž sovětské agentura Telegrafnoie Agenstvo Sovietskovo Soiouza (TASS).

Aby byla dodržována základní pravidla v rámci práce s informací, zákon z roku 1945 ve Francii chrání tiskové agentury před „vlivů, které by mohly ohrozit nestrannost dodávaných informací“. Zároveň si jednotlivé tiskové agentury vydávají vlastní sbírky platných pravidel. Agentura *Reuters* vydává vlastní chartu v roce 1942, ve které je zatokvena zejména nezávislost agentury. V roce 1984 si vytvoří vlastní společnost, která disponuje právem klást si vlastní podmínky a blokovat informace těm, kteří je nedodržují. AFP má například ve svých stanovách z roku 1957 princip, podle kterého „nesmí být brána v potaz žádná okolnost vedoucí k narušení přesnosti a objektivitě informace“⁵². Další zákony upravují povinnost tiskových agentur zajistit transparentnost ve věci původu a zdroje informací. AFP nařizuje, že „každá informace vydaná agenturou musí povinně obsahovat zdroj ... musí být uveden v prvním odstavci podávajícím informací“⁵³. V případě, že chce agentura či novinář chránit svůj zdroj, může použít formulace typu „oficiální zdroj“, „neoficiální zdroj“, „z blízkého zdroje“ ad. tak, aby byl čtenáři jasně dán najevo stupeň spolehlivosti informace.

⁵¹ JOST, François (ed.). *50 fiches pour comprendre les médias*. Paris, Bréal 2009, str. 11.

⁵² PIGEAT, Henri. *Les agences de presse*. Paris, La documentation française 1997, str. 21.

⁵³ *Tamtéž*, str. 23.

IV) *Le Monde*, zástupce francouzského denního tisku

V předchozí kapitole jsme mimo jiné viděli, že francouzský tisk po roce 1968 nabízí pestrou škálu různých druhů periodik a časopisů. Srovnávací analýza těchto a dalších tiskovin by umožnila odhalit rozdíly a podobnosti ve způsobu, formě a míře zobrazení konkrétních událostí, osobností a fenoménů vázaných na kontext normalizačního Československa. Analýza většího množství francouzských tiskovin a jejich srovnání by však široce přesáhla rámec této diplomové práce. Z tohoto důvodu se naše pozornost soustředí pouze na jednoho zástupce francouzských týdeníků druhé poloviny 20. století, který přináší informace relativně objektivní, jelikož se řadí do proudu se „středovou“ až „středově-levicovou“ orientací. Výběr určuje mimo jiné fakt, že deník *Le Monde* představuje v námi sledované době jeden z nejserioznějších francouzských plátků a těší se velmi dobré reputaci. Jeho autoři věnují také poměrně velký prostor událostem ze zahraničí, což pro naše téma představuje jedno z klíčových kritérií výběru periodika.

4.1. Historie deníku

4.1.1. Založení a orientace

Deník *Le Monde* je založen v roce 1944 Hubertem Beuve-Méryem v návaznosti na tradici deníku *Temps*. Jeho zakladateli, který zůstane v čele redakce až do roku 1969, se brzy podaří prosadit deník v mediálním světě a dostat ho mezi přední francouzské denní tiskoviny. Předností tohoto plátku mimo jiné je, že je vydáván každý večer pro následující den, a tak čtenáři přináší informace téměř v reálném čase. Většina ostatních deníků se totiž tiskne až ráno a omezuje se tak na informace, které se odehrály den předchozí. Již z názvu deníku je patrné, že jeho hlavní ambicí je informovat o událostech v mezinárodním měřítku. Ve srovnání s ostatními francouzskými deníky věnuje *Le Monde* nejvyšší počet stránek právě aktualitám ze zahraničí.

Charakter deníku *Le Monde* určuje do velké míry rovněž svoje čtenářstvo. Zjednodušeně můžeme konstatovat, že typickým čtenářem *Le Mondu* je Francouz žijící v regionu Ile de France, který má či si přeje mít široký rozhled, zajímá se o mezinárodní celospolečenské dění, intelektuál, který informace nejen pasivně přijímá, ale rovněž je aktivně

reflektuje. Geografické určení je zmíněno zejména proto, že z logistických důvodů je často složité dopravit deník do odlehlejších částí francouzské „provincie“ včas. Můžeme tak pozorovat jistý posun (časový, tedy klíčový pro šíření informací) mezi oblastmi městskými a vesnickými. Tento rys umocňuje elitářský charakter deníku *Le Monde*. Čtenářstvo *Le Mondu* je rovněž velmi mladé. V roce 1972 je například jeden ze čtyř čtenářů deníku mladší dvaceti pěti let, přičemž tři ze čtyř čtenářů jsou mladší než padesát let. Ze stejného roku máme rovněž k dispozici údaj o gendrovém rozvrstvení čtenářstva: 57 % mužů a 43% žen⁵⁴. Po formální stránce je *Le Monde* velmi střídmy co se týče celkové prezentace. Na rozdíl od většiny francouzských deníků je vydáván pouze černobíle, z velké části bez fotografií a výrazných titulků. Tato forma purismu má přitáhnout pozornost k obsahu, který je v *Le Mondu* na prvním místě. Uvnitř deníku nalezneme karikatury, jejichž autory jsou například kreslíři Konk, Chenez nebo Plantu.

Tabulka č. 1: Geografické rozložení prodeje *Le Mondu* (průměrný počet výtisků za den).

Rok	Paříž (+předměstí)	mimo Paříž	Zahraničí	Předplatné	Celkem
1952	38 000	39 000	7 000	29 000	113 000
1962	59 000	63 000	25 000	77 000	180 000
1972	90 000	133 000	51 000	77 000	351 000
1976	104 000	160 000	70 000	96 000	430 000

Zdroj: EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004, str. 251.

4.1.2. Od rozkvětu ke krizi

Le Monde zažívá v letech 1964 až 1976 nebývalý rozkvět. Během těchto dvanácti let deník zaznamenal prudký nárůst zejména v oblasti počtu prodaných výtisků, který se zdvojnásobil, a dále v příjmech, které se dokonce ztrojnásobily (viz. tabulka číslo 2). Tento růst můžeme chápat jako přímý důsledek celkové prosperity francouzské ekonomiky, přičemž *Le Monde* dokázal velmi dobře zareagovat na měnící se poptávku francouzské společnosti.

⁵⁴ DERIEUX, Emmanuel. *La presse quotidienne française*. Paris, Librairie Armand Colin 1974, str. 106.

Tabulka č. 2: Nárůst *Le Mondu* v letech 1964-1976.

<i>Le Monde</i>	1964	1976	Nárůst v %
Počet výtisků	200 000	440 000	120
Počet čtenářů	600 000	1 360 000	127
Průměrný počet stran / rok	6 254	10 152	62
Průměrný počet stran s reklamou / den	6	12,5	108
Průměrný počet stran celkem / den	14	20,5	46
Počet pracovních míst	481	1 225	155
Zisk (franky/eura)	283 mil. / 44 mil.	864 mil. / 134 mil.	205

Zdroj: EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004, str. 241.

Leitmotivem tohoto období deníku jsou hesla jako „vytvořit velký deník“ (réaliser un grand journal) a „vybudovat velkou společnost“ (bâtir une grande entreprise). Postupně se nicméně začínají projevovat průvodní znaky krize vedení deníku, které začínají kolem roku 1970 ohrožovat jeho úspěšnost i existenci. Konkurence deníku neustále roste, ať již v podobě státních periodik (časopisů a revue) či dalších sdělovacích prostředků (knihy, rozhlas, televize). Z vydávání deníku se stává masový průmysl a samotný deník se tak mění na produkt. Neustále se zvyšující komercializace je podporována investicemi zvenčí a produkce reaguje na ekonomické změny mezinárodního i národního charakteru.

Na počet prodaných výtisků má samozřejmě vliv celková politická, ekonomická a kulturní situace ve Francii i ve světě. Velký nárůst pozorujeme mezi lety 1965 a 1968 (mezi 9 až 20 procenty za rok), což představuje celkový nárůst o 78 procent (155 000 výtisků). Mezi hlavní příčiny nárůstu přízně čtenářů řadíme celkový vývoj francouzské politické scény, prezidentské volby v roce 1965, legislativní volby v roce 1967 a události z května 1968. Stejně tak válka ve Vietnamu, čínská kulturní revoluce, válka na Blízkém východu či Pražské

jaro představují události přitahující pozornost čtenářů hledající komplexní informace ze zahraničí. V letech 1969 až 1972 se počet prodaných výtisků ustaluje mezi 350 000 a 360 000 exempláři denně. Poslední velkou vlnu navýšení produkce *Le Monde* sledujeme v roce 1973 (401 000 výtisků) a v roce 1974 (431 000 výtisků), během které deník navyšuje počet svých čtenářů o dvacet procent v průběhu dvou let. Stejně tak jako v letech šedesátých, jsou to i nyní klíčové události francouzské a světové politické scény, které pomáhají deníku získávat nové a nové čtenáře. Konkrétně můžeme mluvit o legislativních volbách v roce 1973, smrti George Pompidoua a prezidentských volbách v roce 1974 ve Francii, v zahraničí zejména o válce Jom Kippur a ropné krizi. V roce 1974 dosáhne denní počet výtisků svého maxima, které si deník udrží až do roku 1976, kdy stojí v čele státu prezident Valéry Giscard d'Estaing. Na konci jeho mandátu dochází k prvnímu náznaku poklesu přízně čtenářů, přičemž denní počet prodaných výtisků kolísá mezi roky 1974 a 1981 kolem 434 000 exempláři.

4.1.3. Úspěch *Le Monde*

Nabízí se otázka, v čem spočívá úspěch *Le Monde* a čím si zaslouhuje tak významnou podporu čtenářů zejména v letech 1958-1968 a následně 1973-1976. Abychom se pokusili rozklíčovat, zda deník přitahuje pozornost čtenářů jiných deníků či získává „nové“ čtenáře, podívejme se na hlavního konkurenta *Le Monde* v letech jeho největšího rozmachu. Jedná se o pravicově orientovaný deník *Le Figaro*, jehož denní počet prodaných výtisků v roce 1955 přesahuje 400 000, zatímco *Le Monde* se pohybuje pouze okolo 117 000 exemplářů (viz. tabulka číslo 3).

Tabulka č. 3: Průměrný roční počet výtisků, srovnání s deníkem *Le Figaro*.

	<i>Le Monde</i>	<i>Le Figaro</i>
1962	182 408	391 238
1963	188 723	393 337
1964	200 457	398 626
1965	230 012	412 295
1966	251 399	419 709
1967	294 722	433 544
1968	354 982	424 218
1969	354 643	434 077

Zdroj: EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004, str. 245.

Zatímco *Le Monde* zažívá, jak již bylo řečeno výše, mezi lety 1957 až 1968 citelný nárůst, denní produkce *Le Figara* se navyšuje jen mírně. S pomocí tabulky číslo 3 můžeme konstatovat, že produkce *Le Figara* v šedesátých letech se ustaluje a nedokáže reagovat na nárůst čtenářstva *Le Monde*, jehož počet se daří mezi lety 1962 až 1969 téměř zdvojnásobit. Příkladem toho, do jaké míry si *Le Monde* (ne)dokázal přitáhnout pozornost čtenáře konkurenčního deníku, může být redakční stávka v deníku *Le Figaro* konaná v květnu 1969. Po odstoupení generála de Gaulla dne 28. dubna 1969 se pozornost pařížského čtenáře upíná na začínající prezidentskou kampaň. Proto také, když ve dnech 12., 13. a 14. května čtenář *Le Figara* nenajde u pařížského stánku svůj oblíbený plátek, zvolí ve většině případů názorově blízký deník *L'Aurore* (36 000 čtenářů) či *Le Monde* (7 000 čtenářů). Celé dvě třetiny čtenářů *Le Figara* tak žádný konkurenční tisk v tyto dny nekoupí a po ukončení stávky redakce se ke svému deníku vrátí.

Již zmíněný historik Eveno s pomocí dalších příkladů ukazuje, že deníkům se ve francouzském prostředí nedaří získávat konkurenční čtenáře a jsou tak odkázány na přízeň čtenářů „nových“. Výjimku tak netvoří ani *Le Monde*, který má navíc několik výhod v jejich získávání. Pokud se vrátíme ke srovnání denního počtu výtisků obou konkurenčních deníků, můžeme konstatovat, že situace se oproti roku 1969 (*Le Monde* 354 000, *Le Figaro* 434 000) diametrálně liší v roce 1976 (*Le Monde* 440 000, *Le Figaro* 347 000). Denní nárůst prodeje prvního deníku, který činí přibližně 86 000 exemplářů, vysvětlujeme zejména nárůstem počtu předplatných (+ 33 000) a prodejem deníku v zahraničí (+ 22 000). Oproti tomu ztráty *Le Figara*, které činí asi 87 000 exemplářů denně, tvoří pokles prodeje jak v pařížském regionu (- 39 000) tak na venkově (- 15 000)⁵⁵. Ani v tomto případě tedy nemůžeme mluvit o tom, že by *Le Monde* pro svůj deník získal přízeň bývalých čtenářů *Le Figara*. Čtenáři od tohoto deníku „odpadli“ zejména v době jeho krize v letech 1964 a 1975, tedy mezi smrtí ředitele Pierra Brissona a nového majitele Roberta Hersanta. Podívejme se rovněž, jak se počty prodaných výtisků vyvíjejí do roku 1981 (tabulka č. 4).

⁵⁵ EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004.

Tabulka č. 4: Distribuce *Le Mondu* v letech 1974-1981.

Rok	Prodej Francie	Prodej zahraničí	Předplatné	Celkem prodáno
1974	280 000	58 000	86 000	424 000
1975	261 000	63 000	95 000	419 000
1976	266 000	69 000	97 000	433 000
1977	254 000	69 000	98 000	421 000
1978	258 000	76 000	97 000	431 000
1979	270 000	72 000	94 000	435 000
1980	258 000	72 000	91 000	421 000
1981	269 000	74 000	90 000	433 000

Zdroj: EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004, str. 338.

Jak již bylo uvedeno, *Le Monde* se řadí mezi velmi seriózní deníky s dobrým renomé. Jeho reputace je ovšem narušena v roce 1976, kdy jeden z bývalých novinářů *Le Mondu*, Michel Legris, publikuje knihu *Le Monde tel qu'il est* (Le Monde takový, jaký je). Ve svém díle velmi kriticky hodnotí období po odchodu zakladatele Beuve-Meryho z vedení deníku v roce 1969, které se podle něj vyznačuje zejména měněním se charakterem plátku a jeho silicím směřování do levé části politického spektra. Legrisova kniha se stane best-sellerem, on nicméně přijde o práci v novinářské oblasti. Vzhledem ke svému významu přitahuje deník pozornost odborné veřejnosti již od svého založení. Historikové netvoří výjimku a tak máme k dispozici několik komplexních studií, které se snaží uchopit historii deníku z pohledu politického, sociálního, ekonomického a kulturního.

Naším cílem zde není hodnotit objektivitu ani zaměření jednotlivých prací, přesto připomeňme alespoň dílo vydané roku 2003 Pierrem Péanem a Philippem Cohenem, které vyvolalo velkou vlnu kritiky vůči deníku. V dalších letech pokračuje v negativní interpretaci rovněž Bernard Poulet. Historie deníku *Le Monde* se tak stává kontroverzním tématem, které

rozděluje názory jednotlivých odborníků. Proto se také historik Patrick Eveno⁵⁶ věnuje v úvodu své knihy *Histoire du journal Le Monde 1944-2004* vysvětlení, ve kterém se snaží zpochybnit očernění a urážlivé výrazy, kterými jeho knihu očernili právě Péan, Cohen a Poulet. Ze stejného důvodu Eveno vysvětluje, stále v úvodu svého díla, principy analýzy deníku na základě historické metody. Vyzdvihuje zejména fakt, že historická metoda spočívá ve využití a braní v potaz všech dostupných relevantních pramenů a zdrojů, a to i v případě, že si některé protirečí. Stejně tak je podle Evena naprosto vyloučené, aby historik či jiný odborník zkoumající deník *Le Monde* jakýmkoliv způsobem manipuloval s informacemi obsažených ve zdrojích. Přesně takto však podle něj postupují autoři knihy *La face cachée du Monde* (Skrytá tvář Le Mondu) když například nevhodně pracují s metodou orální historie či záměrně chybně interpretují pokles projede deníku v letech 1995 až 2001⁵⁷. Historie deníku tak dodnes vyvolává určité rozpory jak v laické, tak odborné veřejnosti.

4.2. Novináři a spolupracovníci

Co se týče personálního zastoupení deníku, v roce 1971 má *Le Monde* 1 050 pracovníků, z nichž 550 pracujících v tiskárně, 210 zaměstnanců, 135 kádrů a 130 novinářů pracujících na centrále. O rok později se počty zvyšují na celkových 1 119 osob, z nichž 388 jsou administrativní pracovníci, 573 pracovníci v tiskárně a 158 novinářů. V roce 1974 se počet novinářů navyšuje na 160, z nichž 16 je zahraničních redaktorů. Redaktoři jsou rozděleni do několika tematických oddělení. Pro nás je nejdůležitější zahraniční oddělení, které vede Michel Tatu, který přispívá pravidelně články o Československu. Zástupcem zahraničního oddělení je v sedmdesátých letech Bernard Féron, jehož články tvoří taktéž součást předkládané analýzy. Důležitým zahraničním zpravodajem je Bernard Marguerite, který má z Vídně na starosti celou střední Evropu. Dále s deníkem spolupracuje řada významných spisovatelů, novinářů, univerzitních profesorů, vědců a dalších osobností. Pro československou otázku jsou nejdůležitější čeští a slovenští intelektuálně žijící zejména v Paříži. Do *Le Mondu* tak přispívá například Pavel Tigrid či Antonín Liehm. Připomeňme si na tomto místě jejich hlavní aktivity spojené s redakční činností.

⁵⁶ Patrick Eveno vystudoval historii a stal se učitelem na lyceu Bondy. Následně začal od roku 1983 spolupracovat na redakci článků pro deník *Le Monde*, přičemž přispíval zejména do rubriky *Dossiers et documents* (Spisy a dokumenty). V následujících letech se začal aktivně podílet na sepisování obsáhlé historie deníku, která byla vydána pod názvem *L'Histoire au jour le jour, 1944-1985*.

⁵⁷ EVENO, Patrick. *Histoire du journal...*, str. 8.

Pavel Tigríd vydává první číslo svého exilového časopisu *Svědectví* 28. října 1956 v New Yorku. Do Paříže přesíduluje společně se svou rodinou a redakcí časopisu v roce 1960, kde si začíná rychle vytvářet nezbytnou síť kontaktů. Ve druhé polovině sedmdesátých let se společně se svou ženou Ivanou Tigrídovou angažují v boji za dodržování základních lidských práv a svobod v Československu. Nejvýznamnějším počinem je jistě založení Mezinárodního výboru na podporu Charty, jejíž první velká konference se konala v roce 1977 v Paříži. Stránky svého časopisu věnuje nejen československým politickým a kulturním událostem, ale rovněž domácí a zahraniční literární produkci. Jeho aktivity se orientují na mladou generaci a na katolické kruhy. Připomeňme, že od roku 1979 se výrazným způsobem podílí na pořádání konferencí katolického sdružení *Opus bonum*. Spojení s *Le Monde* je u Tigrída dvojí: články sám píše, jiné o něm vycházejí. Ve druhém případě se deník orientuje zejména na Tigrídovu redakční činnost a připisuje jeho revuí *Svědectví* velký význam pro československou normalizační společnost. Tigrídova zásluha je v tomto směru nesporná; během třiceti šesti let vydal celkem devadesát tři čísel *Svědectví*.

Přestože jsou všechna čísla časopisu vydána bez výjimky pouze v českém a slovenském jazyce, byla by chyba tímto faktem negovat dopad, který měla Tigrídova redakční činnost na rozvíjející se československo-francouzské kulturní vztahy, zejména v jejich neoficiální linii. Tigrídův Časopis pro politiku a kulturu věnuje prostor zejména autorům, jímž je publikování v Československu zakázáno. Často také vydává úryvky děl či studie dalších exilových autorů, jako jsou Jan Čep, Egon Hostovský, Jan Voskovec, Ivan Jelínek a další. Tigríd se koncepcí svého časopisu hlásí k hodnotám demokracie, morálky a k odkazu T.G.Masaryka. Přispívá rovněž k dobrému pochopení proměny politické a sociální situace v „zemích Východu“. To například potvrzuje Pierre Daix v článku otisklém v pohnuté atmosféře roku 1977⁵⁸. Daix vysvětluje, že Tigrídovo dílo *Hořké revoluce* o hlavních osobnostech odporu zejména ve střední a východní Evropě (Milovan Djilas v Jugoslávii, Robert Havemann v NDR, Imre Nagy v Maďarsku, Pavel Kohout a Ladislav Mňačko v Československu, Jacek Kuron a Karol Modzelewski v Polsku, ale také Roy a Jaurès Medvedevovi v SSSR) představují „velkou pomoc pro francouzského čtenáře, aby se zorientoval v politických tlacích uvnitř zemí východní Evropy, ze kterých zná nanejvýš nejdůležitější momenty“.

⁵⁸ Článek *Le Monde* 10/6/1977 *Tigríd devant la défaite des révisionnistes*.

Výchozí pozice pro vytvoření medálního obrazu o osobě Antonína Liehma je odlišná od případu Pavla Tigrida hned z několika důvodů. V šedesátých letech je postava Liehma neodmyslitelně spjata s časopisem *Literární noviny*, která se pod vedením Liehma a jeho kolegů jako Milan Jungmann, Ivan Klíma či Ludvík Vaculík proměnil z prostranického plátku na témeř liberální týdeník. V rámci obrodného procesu v Československu je v úzkém kontaktu zejména s nadějnými československými režiséry Nové vlny. Po té, co prodělá zklamání z nenaplněné transformace socialismu v Československu odchází do exilu nejprve do Paříže, kde má možnost vyučovat na univerzitě. Následně odjíždí do USA, kde dostává nabídku pokračovat v kariéře profesora na newyorské univerzitě. Již od svého odchodu do exilu přispívá Liehm pravidelně do exilového časopisu Jiřího Pelikána *Listy*, vydávaného z Říma. Na počátku osmdesátých let dostává novou pracovní nabídku v Paříži, kterou uvítá a dostává se tak, obdobně jako Tigrid v roce 1960, blíže Československu.

V roce 1984 se Liehm rozhodne založit kulturní revue mezinárodního rozměru, *Lettre internationale*. Časopis se stane rychle oblíbeným a postupně začne být vydáván v devíti národních variantách. Jeho hlavní aktivity během pobytu v New Yorku a v Paříži spočívají v přispívání do mnoha kulturních revuí, v redakci literárních a filmových kritik a rovněž v překladu z francouzského jazyka. Liehm tak podporuje lepší znalost výkvětu francouzské literatury v československém prostředí, když překládá zejména díla Jean-Paul Sarrtra, Louise Aragona či Roberta Merleho. Liehm se ve své revui *Lettre internationale* snaží vytvářet podmínky pro tzv. univerzální dialog bez užívání klasických antagonismů Východ-Západ a Sever-Jih. Během let 1984 a 1989 vychází přesně dvacet čísel časopisu. Na počátku revue spolupracuje zejména s římskými redaktory (Federico Coen a Sergio Benvenuto), nicméně se velmi rychle dočká ohlasu ve všech evropských zemích. Na rozdíl od Pavla Tigrida spolupracuje Liehm intenzivně s celou redakční radou a dále se spoluzakladatelem revue Paulem Noiretem. První číslo vydané roku 1984 je zasvěcené osobnosti Franze Kafky a přispívají do něj mimo jiné Karel Kosík, Philip Roth či Jiří Gruša. V tomto ohledu přispívá *Lettre internationale* významným způsobem k šíření nejen informací a úryvků vydaných textů, ale rovněž k organizaci kulturního života kolem osobností československé literatury a kultury obecně. Každé číslo obsahuje pozvánky na probíhající výstavy, literární setkání a další význačné kulturní události spojené s tématem a odehrávající se v Paříži.

Z Liehomova časopisu se tak francouzský čtenář může například dozvědět o přednáškovém cyklu *Století Kafky (Siècle de Kafka)*, probíhajícím mezi 7. červnem a 1. říjnem 1984 v kulturním centru *Centre Georges Pompidou*. Mezi lety 1982 a 1989 je Liehm

rovněž editorem časopisu *150 000 slov*. Obdobně jako v případě Pavla Tigrida jsou díla Antonína Liehma vydávána ve francouzštině a mají tak podstatný vliv na vytváření obrazu o dění v Československu a o československé společnosti. Nakladatelství *Gallimard* vydává v roce 1970 jeho dílo *Tři generace (Trois générations)* o kulturním fenoménu v Československu, k němuž napsal předmluvu Jean-Paul Sartre. Dále uveďme díla (*Le passé récent*) či (*Les cinémas de l'Est de 1945 à nos jours*). Liehm v Paříži spolupracuje rovněž s umělcem Jiřím Kolářem, do jehož kulturního časopisu *Revue K* také přispívá. Jiří Kolář je navíc autorem grafické úpravy Liehmovy *Lettre internationale*. Spolupracuje také s českým historikem Karlem Bartoškou, který pravidelně přispívá do revue *Alternativa (Aternative)* a později do *Nové Alternativy (La Nouvelle Alternative)*, jejímž je zakladatelem.

C) ANALÝZA ČLÁNKŮ

Předkládaná analýza článků tvoří důležitou mé část diplomové práce. Zapracovávám do výstupů informace ze dvou předchozích kapitol a snažím se rovněž podat interpretaci výsledků, ke kterým jsem došla. Nejprve je stručně popsána metodologie analýzy, která byla v první řadě použita ke sběru vhodných dat. Ta jsou následně třízena do kategorií, které dávají vzniknout samotné analýze článků. Vzhledem k vysokému počtu prostudovaných článků (zhruba 300) bylo nutné přistoupit k velmi selektivnímu řešení a pokusit se tak na zlomku materiálu představit hlavní cíle, ke kterým jsem došla.

V) Metodologie

Studium médií má silně interdisciplinární charakter, čemuž nasvědčuje široká škála oborů, které se komunikací a médiím věnují. Vedle žurnalistiky, sociologie, psychologie a lingvistiky se v této oblasti uplatňují rovněž filozofie, historie, estetika, etnografie, filmová a právní věda, ekonomie a další. Z této mnohvrstevnatosti lze vyvodit množství přístupů a metod poznání, jež jsou přejaty z jiných oborů a aplikují se tak pro studium masových médií a komunikace. Tomáš Trampota a Martina Vojtěchovská uvádí ve své publikaci *Metody výzkumu médií* osmnáct nejfrekventovanějších metod výzkumu mediální komunikace⁵⁹. Všechny tyto metody zkoumají tři základní oblasti mediální komunikace: *kdo* sděluje, *jaký* mediální obsah a *komu* a s jakým účinkem. Takové schematické rozdělení do tří kategorií výzkumu vyhovuje zejména kvantitativním metodám výzkumu.

Pro výzkum politické komunikace se nejčastěji používají dvě základní metody analýzy mediálních obsahů. První, hermeneutická metoda, vychází z literárně-vědní textové interpretace. Autor analýzy se tak snaží proniknout po povrch textu a odhalit skryté struktury a významy textu. Tato metoda vyžaduje velmi důkladný rozbor všech studovaných mediálních obsahů tak, aby mohla být prokázána intence i specifická argumentace jejich autora. Z charakteru metody vyplývá, že je vhodné ji aplikovat na studium malého množství textů, nicméně z několika úhlů pohledu. Pro náš cíl se proto hermeneutická metoda ukazuje jako nevhodná a to i z důvodu vysoké míry subjektivity, která je v tomto případě

⁵⁹ Autoři publikace představují následující metody: systémová analýza, ekonomická analýza, případová studie, zúčastněné pozorování, dotazníkové šetření, kvantitativní obsahová analýza, sémiotická analýza, analýza objektivit, narativní analýza, obrazová analýza, analýza diskurzu, analýza sledovanosti médií, zkoumání pozornosti, dekodování významů, krátkodobý a dlouhodobý účinek médií, efektivita inzerce, zakotvená teorie.

nevyhnutelná. Proto ve své práci volím druhou, kvantitativně obsahovou metodu analýzy. Jedná se o velmi strukturovaný a selektivní proces vycházející ze sociálně vědních metod měření a kvantifikace. Tato metoda umožňuje zkoumat velké množství mediálních obsahů s ohledem na několik předem vybraných znaků a vykazuje vysokou míru ověřitelnosti. Je tedy kompatibilnější s metodami historické analýzy. Při použití kvantitativně obsahové analýzy je rovněž možno podrobit výsledky šetření statistickým analýzám a přehledně je znázornit například ve formě tabulek a grafů.

Podle Jakuba Končelíka a kolektivu autorů knihy *Analýza obsahu mediálních sdělení* je obsahová analýza „kvantitativní výzkumnou metodou pro systematický a intersubjektivně ověřitelný popis komunikačních obsahů, vycházejících z vědecky podloženého kladení otázek“⁶⁰. Přistupme nyní k představení výzkumu a zaměříme se na jednotlivá zkoumaná témata, o která se tato práce opírá.

5.1. Téma výzkumu

Téma výzkumu vedeného v této diplomové práci lze formulovat takto: *Jakým způsobem reflektuje deník Le Monde atmosféru v normalizačním Československu a jaký obraz tím o Československu a jeho společnosti po roce 1968 vytváří?* Stanovené téma je velmi široké hned z několika hledisek. Zaprvé se jedná o časový horizont dvaceti let. Během této dlouhé doby se situace v Československu vyvíjela a poměry se zvolna měnily. Tuto transformaci se pokouším vystihnout vhodnou volbou výzkumných otázek, které se upínají k různým etapám vývoje mezi roky 1968 a 1989. Zadruhé se jedná o širší tematickou, jelikož situaci v Československu v době normalizace můžeme zkoumat z hlediska politického, hospodářského, ekonomického, kulturního, společenského a dalších.

Jelikož práci chápu zároveň jakožto příspěvek k dějinám kulturních československo-francouzských vztahů po roce 1968, tematicky se výzkum zaměřuje zejména na oblast společnosti a kultury. Pozornost je tak věnována zejména otázce, jak deník *Le Monde* vykresluje život v nesvobodném Československu, ale i mimo něj. Jak již bylo zmíněno, důležitou součástí obrazu „toho druhého“ tvoří problematika československých emigrantů, kteří mají možnost svou zkušenost svobodně sdílet v zahraničí. V neposlední řadě je důležité zmínit, že deník *Le Monde* zahrnuje do své zahraniční rubriky nejpodstatnější události

⁶⁰ SCHULZ, Winfried (kol.). *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha, Karolinum 2004, str. 30.

z celého světa. Musíme proto na výběr publikovaných článků spjatých s Československem nazírat optikou mezinárodního dění. V roce 1977 se například drtivá část článků zaměřuje na Chartu 77 přičemž téměř neinformuje o domácí situaci v Československu v jiných oblastech života.

5.2. Výzkumné otázky

- **A) Obraz života v Československu:** společnost, poměry, propaganda
 - Očekávaný výstup: jakým způsobem je vnímán termín normalizace, zda a jak se v člancích vyvíjí; jak je popisována společnost napříč vrstvami; zda a jak společnost vyjadřuje (ne)souhlas s normalizačním režimem; vyjádření odporu – Jan Palach; kulturní situace v zemi; potlačování svobody slova a cenzura; situace v československém tisku ad.

- **B) Obraz nesvobody v Československu:** Disidenti a opozice v Československu
 - Očekávaný výstup: jakým způsobem jsou vnímány termíny *disent*, *disidenti* a *opozice*; opoziční skupiny; Charta 77, její představitelé a jejich myšlenky; vztah normalizačního vedení k chartistům, procesy, Charta a zahraničí; potlačování opozice; vliv opozice na společnost; praktiky normalizačního režimu; neoficiální kultura ad.

- **C) Obraz spolupráce:** Československo-francouzské oficiální vztahy
 - Očekávaný výstup: podoba oficiálních vztahů; rozsah a četnost informování o oficiálních vztazích; hodnocení oficiálních vztahů; (ne)kladení důrazu na historickou kontinuitu francouzsko-československé spolupráce; představitelé vztahů; ambasády; události ad.

5.3. Zvolené kódovací postupy

Aby bylo možné postupovat podle kvantitativně obsahové metody analýzy, musí být dodržena některá základní pravidla postupu zajišťující zejména validitu a reliabilitu výzkumu. Jak již bylo několikrát uvedeno, mediálním vzorkem je pro mě deník *Le Monde* vydávaný mezi 21. srpnem 1968 a 17. listopadem 1989. Konkrétní analyzovanou částí vzorku média je zahraniční zpravodajství s tematikou Československa. První stupeň procesu výzkumu spočívá v segmentaci mediovaných obsahů na kategorie podle tří výše uvedených výzkumných otázek (A,B,C). Druhým stupněm je následně popis kódovacích jednotek, přičemž za kódovací jednotku byl zvolen článek bez obrazové přílohy. Jednotky jsou popisovány na základě předem stanovených kritérií, kterými jsou: název článku, datum vydání, kategorie kódovací jednotky (A,B,C), autor, zdroj, rozsah (v normostranách), důležitost (na stupnici 1 až 4) a klíčová slova.

Tabulka č. 5: Ukázka kódování.

Název	Datum	Kat.k.j.	Autor	Zdroj	Rozsah	Důlež.	Klíč.sl.
<i>Les dirigeants tchécoslovaques...</i>	3.4.1969	A	Amber Bousoglou	ČTK Praha, 2.4.1969	1,5 ns	2	Dubček, atmosféra, cenzura
<i>Jan Patočka, le philosophe-résistant</i>	19.3.1977	B	Paul Ricoeur	neuveđen	3,4 ns	1	Patočka, opozice, Charta
<i>Le parti communiste tchécoslovaque</i>	22.6.1982	C	Patrick Jarreau	neuveđen	1,3 ns	4	Návštěva KSF

VI) Tematická analýza

6.1. Výzkumná otázka 1: Obraz života v Československu: společnost, poměry, propaganda

6.1.1. Jan Palach jako ikona československého odporu

Jedním z témat, ke kterým se články v deníku *Le Monde* vracejí, je hrdinský čin a následná smrt studenta filozofické fakulty Jana Palacha v lednu 1969. Mezi lety 1969 a 1989 vychází k tématu celkem 171 článků, přičemž 27 z nich uvádí jméno Jana Palacha přímo v titulku a 34 z nich vychází v období do 31. ledna 1969. První zprávu o činu mladého studenta deník přináší dva dny po tragické události, 18. ledna 1969. Vedle základní faktografie podává *Le Monde* rovněž vysvětlení, že se Jan Palach svým činem snažil poukázat na nesouhlas s politickým vedením země a pasivitou jejích občanů⁶¹. V dalším článku už čtenář dostává kompletní informaci o tom, že se nejednalo o individuální čin jednoho studenta, nýbrž počátek organizované akce, vedené asi patnácti dobrovolníky. Další „hořící pochodeň“ měla následovat 21. ledna v případě, že nedojde ke zrušení cenzury a zakázání sovětského deníku *Zprávy*. Deník rovněž uvádí, že československá vláda vydala prohlášení, ve kterém vyjádřila „hluboké emoce“ ve vztahu k oné „bolestné události“. Stejně tak je zmíněn televizní projev básníka Jaroslava Seiferta jakožto hlavního představitele *Svazu spisovatelů*. *Le Monde* rovněž informuje o zasedání ÚV KSČ, na kterém vyslovil Alexander Dubček nutnost „vyhnout se veškerému extremistickému jednání včetně stávek“. Tíživá atmosféra lednové Prahy je však dost silně vylíčena tak, aby bylo čtenáři jasné, že Dubčekova přání se neseťkají s pochopením ze strany veřejnosti⁶². Dne 21. ledna deník otiskne rovněž úryvek z kondolencí adresované prezidentem Ludvíkem Svobodou matce Jana Palacha. Redaktoři deníku vidí v tragické smrti mladého studenta jeden z hlavních motivů prohlubování „propasti mezi vedením země a veřejným míněním“ a upozorňují rovněž, že v případě stupňování napětí v zemi není vyloučený zásah ze strany SSSR⁶³.

Další článek se věnuje pohřbu Jana Palacha a jeho průběhu v prostorách pražského Karolina dne 25. ledna. Deník přináší mimo jiné slova rektora Univerzity Karlovy Oldřicha

⁶¹ Článek 18/1/1969 *Au centre de Prague un étudiant tente de se suicider en signe de protestation.*

⁶² Článek 20/1/1969 *Nouvelle atmosphère de crise à Prague où l'on craint une vague de suicides par le feu.*

⁶³ Článek 21/1/1969 *L'étudiant Jan Palach, avant de mourir, a demandé à ses camarades de renoncer à leurs projets de suicide.*

Starého, který vyzdvihuje tragický a zároveň hrdinský čin Jana Palacha a dodává, že „*jeho oběť zůstane navždy v paměti nejen každého pravého a čestného Čecha a Slováka, ale i tisíců lidí po celém světě*“⁶⁴. Oficiální ceremonie a průvodu se podle studentů, které *Le Monde* uvádí jako zdroj, zúčastnilo na pět set tisíc osob. V souvislosti s pohřbem Jana Palacha deník rovněž uvádí, že několik „západních“ novinářů muselo opustit Československo. Jedná se například o Iana Mathera z *Daily News*, Franka Crépeau z agentury *Associated Press* či Manon Heimannovou z BBC. *Le Monde* stejně tak cituje zprávu pražských a středočeských lidových milicí, ve které se mimo jiné uvádí, že „*někteří novináři odmítají respektovat autocenzuru a ignorují varování v souvislosti s jejich nezodpovědným a demagogickým postojem*“. Pro dotvoření obrazu o atmosféře v lednovém Československu *Le Monde* podává zprávu o vyjádření sovětské agentury TASS ve smyslu, že sebevražda Jana Palacha „*byla podnícena antisocialistickými silami*“⁶⁵.

K příležitosti prvního výročí události se článek z 19. ledna 1970 vrací k tématu propagandy, které oficiální vedení normalizačního Československa vedlo proti Palachovi a dalším studentům. Připomíná, že konzervativní část vedení tvrdila, že se student Palach nechal „*poblouznit imperialistickou propagandou a spadl do léčky kontra-revolucionářů*“. *Le Monde* vytváří paralelu s tímto propagandistickým diskurzem, když cituje československý týdeník *Tvorba*: „*Přijde čas, kdy už nikdo neporozumí tragickému gestu Jana Palacha, na jehož památku se bude vzpomínat jako na velkou katastrofu*“⁶⁶. Přes „protipalachovská“ opatření článek líčí pražskou, potažmo československou společnost jako takovou, která „*se nevzdává, aby zapomněla na toho, jenž se upálil, aby mohla znovu vládnout svoboda*“. Celý článek se nese ve velmi emotivním duchu, což podtrhuje například uvedení nápisů typu „*Jan Palach nezemřel zbytečně, jeho myšlenky zvítězí*“ zdobících jeho hrob. Do rozporu s optimismem a nadějí, vyjádřenými ve spojitosti o uctění památky Jana Palacha však autor článku staví reálnou situaci normalizačního Československa, ve kterém probíhají čistky a jehož komunistické vedení „*se příliš nezaobírá pocity národa, jež stále nezapomenul Jana Palacha*“. Stejně tak se deník vrací k události i v roce 1971, kdy rovněž upřesňuje, že od července 1970 je Palachův hrob anonymní, jelikož „*československé autority odstranily bronzovou desku s jeho jménem, datem narození a úmrtí*“. Stejně tak přináší deník informaci

⁶⁴ Článek 27/1/1969 *Une foule considérable a assisté à Prague aux obsèques de Jan Palach. La police et l'armée prêtes à réprimer 'toute provocation'*.

⁶⁵ Článek 22/1/1969 *Le suicide de Jan Palach est une 'provocation antisocialiste'*.

⁶⁶ Článek 19/1/1970 *Les Tchécoslovaques et Jan Palach*.

o tom, že matce Jana Palacha bylo odstranění náhrobní desky odůvodněno tím, že „byla v rozporu s nařízením hřbitova“, jelikož „vyvolávala nežádoucí emoce“⁶⁷. Článek opět vyzdvihuje neutichající vůli obyvatel uctívat památku zesnulého studenta, a to i navzdory tomu, že svíčky, které jsou kladené na Palachův hrob, nechává komunistické vedení každou noc odstranit.

V roce 1984 je vydán velmi obsáhlý článek (4,2 normostrany), který připomíná průběh lednových událostí roku 1969, situaci bezprostředně následující i zásahy ze strany normalizačního vedení. Vrací se rovněž k základním principům „obrodného hnutí“ a jeho potlačení v srpnu 1968. Autoři článku, Amber Bousoglou a Jan Tesař, píší v závěrečné části článku: „s patnáctiletým odstupem dnes lépe chápeme, že čin Jana Palacha odrážel tragiku slepé uličky, ve které se nacházely demokratické síly“⁶⁸. Stejně tak se k tématu navrácí shrnující článek z 15. ledna 1989 k příležitosti zahájení tzv. Palachova týdne. Svými reflexemi do nich přispívá spisovatelka Eva Kantůrková, která navíc v roce 1989 získává *Cenu Jana Palacha*. V článku je především vzdán holt statečnosti, se kterou mladý student čelil totalitní nesvobodě. Článek klade důraz na fakt, že „Jan Palach se mohl spokojit s účastí na studentské demonstraci a ještě dnes vzpomínat na statečnost svého mládí ... tím, že se obětoval, nemuseli to stejně udělat ostatní“⁶⁹.

Článek z 27. ledna 1969 shrnuje, ve kterých velkých západoevropských městech se organizují manifestace k uctění památky mladého zesnulého studenta. Autor článku zmiňuje Řím, Neapol, Milán, Vídeň či Brusel a zasazuje tak pražskou událost do širšího evropského kontextu. Přináší rovněž zprávu o gestu ze strany dánského parlamentu a obyvatelstva Kodaně, kteří uctili památku Jana Palacha dvěma minutami ticha⁷⁰. V Paříži proběhla demonstrace solidárního postoje s československým národem dne 29. ledna na náměstí de la Sorbonne, k jejíž účasti vyzývá například i Jean-Paul Sartre⁷¹.

Le Monde se mimo jiné věnuje otázce následovníků činu Jana Palacha v Československu i ve Francii. Přináší například informaci o tom, že k 27. lednu 1969 bylo v Evropě spácháno dvanáct sebevražd nebo pokusů o ni, z toho sedm v Československu.

⁶⁷ Článek 20/1/1971 *Il y a deux ans Jan Palach succombait à ses brûlures.*

⁶⁸ Článek 19/1/1984 *Une torche vivante dans la nuit totalitaire.*

⁶⁹ Článek 15/1/1989 *Le vingtième anniversaire du sacrifice de l'étudiant. Réflexions sur Jana Palach.*

⁷⁰ Článek 27/1/1969 *Nombreuses manifestations à la mémoire de Jan Palach.*

⁷¹ Článek 29/1/1969 *Une manifestation à Paris pour le soutien au peuple tchécoslovaque.*

Deník tak poukazuje na příklad Josefa Hlavatého z Plzně, Josefa Jaroše ze Znojma, Miroslava Malinku z Brna, Františka Bogyi na Leopoldově, Jan Gabora v Levici, Emanuela Sopka v Bratislavě a Blanky Nacházelové, která se otrávila plynem. Dále článek jmenuje Sandora Bauera z Maďarska, Franze Gilzla z Rakouska, Marijana Lombara z Jugoslávie a Enrico Autognottiho z Itálie⁷². Stejně tak *Le Monde* přináší informace o upáleném se studentovi v Lille, který se chtěl „vykoupit z chyb způsobených Biafře⁷³“ v průběhu občanské války v Nigérii. Autor Georges Sueur se domnívá, že se student inspiroval činem Jana Palacha, jehož památka byla právě uctěna v Československu. Obdobně deník vyzdvihuje několik pozdějších akcí, které měly souvislost s upálením se Jana Palacha. Zmiňme například incident v kancelářích pařížského Aeroflotu ze 14. února 1977, ve kterých se asi patnáct mladých příslušníků extrémní pravice hlásilo k tragické smrti Jana Palacha. Demonstranti otevřeně kritizovali praktiky sovětského režimu a připomněli mladého muže Alaina Escoffiera, který se na stejném místě upálil 10. února. Svým statečným činem chtěl, obdobně jako Jan Palach, poukázat na pasivitu společnosti v otázce nedodržování helsinských smluv ze strany SSSR⁷⁴.

Vidíme, že deník *Le Monde* věnuje případu studenta, který se obětoval pro uvědomění svého národa, značnou pozornost. Z obsahu i ze způsobu, jakým čtenáři informace podává, je zřejmé, že *Le Monde* zastává k případu naprosto negativní stanovisko a odsuzuje reakci normalizačního vedení. Velká část článků obsahuje informace, které mají za cíl působit na emoce čtenáře, a to zejména při líčení atmosféry při pohřbu a při následných demonstracích. Zde nemůžeme opomenout fakt, že „senzacečnost“ médií je v druhé polovině dvacátého století všudypřítomná, a že se pohybujeme v době, kdy je deník *Le Monde* na největším vzestupu. Emočně zabarvená témata jsou proto pro čtenáře lákavá, i když pouze do určité míry, s přihlédnutím k typu publika, na které se *Le Monde* obrací. Tato skutečnost však nic nemění na roli, kterou zprostředkování informací „o Východě“ směrem „na Západ“ hraje pro postupné vytváření antipatie vůči sovětskému ovládnutí zemí střední a východní Evropy. Deník se k tématu soustavně vrací, nejvíce pozornosti mu však věnuje v lednu roku 1989, kdy už v úvodu článků téměř nepřipomíná, kdo Jan Palach byl a co udělal. Dá se tedy předpokládat, že autoři článků jsou si jistí tím, že jejich čtenáři už událost zaregistrovali v předchozích letech a nemusí se k ní proto vracet. Témata, která jsou v článcích o Janu Palachovi přítomná, se vyvíjí. Do roku 1970 se jedná výhradně o připomínání potlačení

⁷² Článek 27/1/1969 *Douze suicides ou tentatives de suicide par le feu en huit jours.*

⁷³ Článek 20/1/1970 *Le suicide par le feu au lycée Faidherbe de Lille.*

⁷⁴ Článek 16/2/1977 *Incidents dans les bureaux d'Aeroflot à Paris.*

reformních snah a následné intervence. Od druhé poloviny 70. let se pak do problematiky vměšuje diskurz (ne)dodržování základních lidských práv v zemích sovětského bloku. Zakázané demonstrace v lednu 1989 pak představují vyvrcholení tématu nesvobody a nedemokratických principů v Československu.

6.1.2. Fenomén normalizace v deníku *Le Monde*

Pro téma vytvoření obrazu o Československu a jeho normalizované společnosti je nezbytné sledovat zobrazování a vývoj fenoménu samotné *normalizace*. Dne 19. dubna 1969, tedy dva dny po nástupu Gustava Husáka do čela KSČ značící konec první fáze období „*obnovení pořádku*“ v Československu, přináší *Le Monde* komplexní zprávu o stavu normalizace v zemi⁷⁵. Postavu Gustava Husáka článek vykresluje jako „*vůdčí osobnost, jejíž energie je známá, jež se otevřeně hlásí k nastolení leninských principů a jež nám již ukázala své dovednosti na Slovensku*“. Proces normalizace je vysvětlen jako návrat k „*normálním vztahům*“, přičemž není zdůrazněno, že se jedná o návrat ke vztahům hluboko před leden 1968. *Le Monde* užívá termínu *normalizace* naprosto běžně, a to již od období bezprostředně následující po sprnové intervenci⁷⁶. Postupné „*přiškrcování*“ částečné svobody, získané československým tiskem v rámci Pražského jara, tvoří významné téma, které se v článcích *Le Mondu* objevuje v hojném počtu. O „*přiškrceném československém tisku*“ pojednává například článek ze 17. května 1969, ve kterém je stavěna tehdejší situace do protikladu s květnem roku 1968⁷⁷. Článek upozorňuje, že tvrdá normalizační politika se projevuje zejména definitivním zákazem dvou významných týdeníků reformního období, *Listů* a *Reportéra* a rozpuštěním měsíčníku *Plamen*, týdeníku *Svět v obrazech* a periodika *My 69* po dobu tří měsíců. Autor článku rovněž dodává, že spolu se zpřísněním kontroly a řízení *Rudého práva* a ČTK, může být normalizace v tomto směru považována za dovršenou. Prostředky, jakými jí bylo podle článku dosaženo, jsou předmětem kritiky ze strany deníku: „*brutální opatření ilustrují ve skutečnosti slabost moci, kterou nyní Husák a jeho přátelé 'realisté' disponují... neschopný získat si veškerý tisk jako Novotný, šéf strany více zakazuje než reformuje*“. Autor článku se snaží poukázat na slabost režimu, který je závislý na

⁷⁵ Článek 19/4/1969 *Retour à l'ordre*.

⁷⁶ Pro ilustraci uvedme počet článků obsahujících výraz „*normalisation Prague*“ v období před 17. dubnem 1969 (125) a v období mezi 17. dubnem 1969 a 17. listopadem 1989 (547). Obdobně pro výraz «*normalisation Tchecoslovaquie*» bylo vydáno v prvním období 136 a ve druhém 444 článků.

⁷⁷ Článek 17/5/1969 *La presse étranglée à Prague*.

„bratrské pomoci“ a na nepopularitu KSČ, již během čtyř prvních měsíců roku 1969 opouští na dvacet jeden tisíc členů (z nichž dvanáct tisíc je vyloučeno). V závěru článku pokládá autor otázku, která znovu vyjadřuje jeho postoj k vládnoucí garnituře normalizačního Československa: „*Budeme muset po socialismu s lidskou tváří mluvit o socialismus bez tváře?*“.

Le Monde informuje o první analýze lednového dění roku 1969 v Praze ze sovětského pohledu, kterou otiskl deník *Pravda* ve článku *Provokatéři a jejich oběti*. Tisková agentura TASS měla citovat československý deník *Večerní Praha* a vytvořit tak vlastní verzi pro objasnění motivace Jana Palacha ke svému činu, podle které Palach nechtěl zemřít, ale jen na sebe upoutat pozornost. *Le Monde* se k takovému prohlášení staví velice odmítavě a píše, že „*nechává zodpovědnost za tuto verzi události i za zdroje, ze kterých informace pochází, sovětské zpravodajské agentuře*“. Dále hodnotí zejména zvláštní vztah, který má sovětská agentura k zahraničním tiskovým orgánům. Fakt, že západní média jsou znovu nařčena z „*využívání všeho, co se stalo Janu Palachovi*“, francouzský plátek nepřekvapuje. Nečekaná je ovšem kritika československých tiskových orgánů, které podle citace *Le Mondu* deník *Pravda* obviňuje ze „*zasévání pochybností ... a umělého udržování nejisté atmosféry místo toho, aby pomohla osvětlit okolnosti těchto tragických událostí*“. *Pravda* rovněž interpretuje článek publikovaný v oficiálním deníku maďarské dělnické strany *Nepszabadsag*, který ostře kritizuje poměry v Československu, kde „*pravicové síly opět přešly do útoku*“. Pro autora článku je na všech těchto komentářích sovětské *Pravdy* zarážející, že je kritika v nich obsažená adresována samotnému Československu, nikoliv pouze „*buržoaznímu tisku*“ a „*západním provokatérům*“, jako tomu bylo do té doby. Z této sovětské reakce autor usuzuje, že normalizační proces v Československu nepostupuje dostatečně rychle a že bychom mohli očekávat nová opatření, přicházející v této věci z Moskvy⁷⁸.

Poměry v Československu, které přináší opětovné nastolení cenzury a znemožňují svobodné vyjádření v oficiálních sdělovacích prostředcích, se stávají předmětem kritiky ze strany deníku. Zprávu o nesouhlasu s kontrolou československého tisku na mezinárodní úrovni přináší *Le Monde* v článku z 30. listopadu 1969. Kritika pochází z Mezinárodní federace novinářů sídlící v Bruselu, která po setkání v Paříži vydává zprávu týkající se mimo jiné situaci v Československu. *Le Monde* z této zprávy například cituje, že „*československá vláda a KSČ přijaly opatření k potlačení posledních zbytků svobody informací dobytých*

⁷⁸ Článek 31/1/1969 *La 'Pravda' critique à nouveau la presse tchécoslovaque*.

během Pražského jara”. Článek rovněž poukazuje na „nelidské životní podmínky”, do kterých jsou často uvrženi českoslovenští novináři v důsledku zákazu výkonu jejich profese. Zároveň se podle zprávy zástupci Federace shodují na tom, že „žádné normalizace poměrů nemůže být v Československu dosaženo bez obnovení normálních podmínek výkonu novinářské profese, ani bez svobody a nezávislosti tisku”. Takový požadavek je nicméně v kontextu československé normalizace naprosto nereálný.

Pojetí normalizace deníkem *Le Monde* můžeme sledovat rovněž v článku vydaném 20. srpna 1969, shrnujícím situaci téměř jeden rok po okupaci⁷⁹. Autor Bernard Féron se v něm snaží odpovědět si na otázku *Co zbylo z Pražského jara rok po jeho potlačení?*. Hned v úvodu článku odpovídá, že *nic*. Podle něj je v srpnu 1969 normalizace „na cestě k dovršení” a „Sověti tak dosáhli všeho, co chtěli”. Féron vnímá uplynulý rok jako dobu, během které se Československo postupně navrátilo do stadia, ve kterém bylo před pádem Antonína Novotného. Článek vyznívá velmi pesimisticky, když autor dodává, že „velké množství Čechoslováků považuje svou situaci za horší než za vlády bývalého prezidenta (Novotného)”. Féron rovněž jasně odděluje období před a po dubnu 1969, jež podle něj značí ztrátu podpory a víry společnosti v socialismus, ale zejména počátek období, kdy je „pro vládnoucí realisty přednější znovunavázání dobrých vztahů se spojenci před získáním popularity v zemi”. V závěru článku se autor vrací k úvodní otázce a přeformulovává svou odpověď, kdy z Pražského jara zůstává *zdánlivé nic*. Ústřední moc totiž vykonala nejsnadnější část normalizace. „Je znovu nastolen zdánlivý pořádek ... non-konformisté jsou umlčeni”. Féron se nicméně ptá: „A poté? K čemu vydávat noviny, které nikdo nečte? Jak ovládat zemi, v níž obyvatelé odmítají pracovat? Novotného režim se zhroutil, protože nedokázal vyřešit ekonomickou krizi. Husákův režim nyní musí čelit stejným problémům”. Autor dále vysvětluje, že československá společnost, která nemůže spoléhat na pomoc zvenčí, se musí uchýlit ke strategii pasivní rezistence, a to i za cenu zruinování národní ekonomiky. Stejně jako v předchozích článcích tak naráží na hlavní slabinu Husákova režimu, kterou je ztráta přízně a důvěry ze strany společnosti. Autor dodává, že „Husák ztratil to, co Dubček získal: přízeň občanů”. Proto také tvrdí, že „československý problém, který byl složitý, učinila normalizace neřešitelným”.

O několik měsíců později přináší Amber Bousoglou, jedna z hlavních reportérek *Le Mondu* v normalizačním Československu, zprávu o postupující normalizaci poměrů. Autorka

⁷⁹ Článek 20/8/1969 *Une ‘normalisation’ qui a tout compliqué*.

se ve svém článku snaží zhodnotit devíti měsíční působení Gustava Husáka ve funkci generálního tajemníka KSČ a zachytit, jakým způsobem se vyvíjí československá normalizace. Poté, co připomíná rozsáhlý proces čistek ve všech orgánech strany a státu, vysvětluje, že rok 1970 by měl být rokem tzv. konsolidace. Na konkrétních příkladech dokládá, že normalizační vedení „*přitvrdí*“ v postihování opozice a zejména pak intelektuálů. Program konsolidace se také výrazně dotkne univerzitní a školní sféry, což naznačuje již nominace konzervativního rektora do čela Univerzity Karlovy. Bousoglou píše, že „*tento rok nebude pro Čechoslováky snazší než ten předchozí*“, nicméně zakončuje článek optimisticky, když klade důraz na nové „*československé manifesty*“. Ty podle autorky vznikají z pera těch, kteří se odmítli podrobit autocenzuře a vydávají zakázané dokumenty na Západě a následně je komplikovaně převáží do Československa. Novinářka rovněž dodává, že tyto dokumenty „*připomínají, že vize vládnoucí skupiny se nutně neshodují s vizemi obyvatelstva*“⁸⁰. Rozdílnost těchto vizí se naplno projevuje, když Gustav Husák vyjadřuje díky „*ve jménu drtivé většiny naší populace*“ pěti zemím Varšavské smlouvy za „*bratrskou pomoc, která pomohla zabránit propuknutí občanské války a kontrarevoluce v Československu*“⁸¹. Článek z 28. května 1971 popisuje hlavní body pětihodinového proslovu Gustava Husáka na proběhnuvším sjezdu komunistické strany. Podle Husáka má po rozsáhlých čistkách ve straně dojít k boji proti představitelům „*pravicového oportunistu a revizionismu*“. Kultura má být očištěna od „*vlivů buržoazie*“ a tištěná a rozhlasová média mají „*zvýšit svou profesionální úroveň tak, aby občany lákala, vzdělávala a bavila*“. V neposlední řadě Husák vyzdvihuje úlohu SSSR jakožto „*hlavního pilíře světového socialismu*“⁸². Míra odlišnosti mezi realitou a tím, co je proklamováno na sjezdu, začíná být neúnosná. Počátek sedmdesátých let je charakterizován neměnnou situací v Československu, což také vede autora článku k častému používání adjektiva „*reálný*“, odkazující na reálný socialismus.

Amber Bousoglou se k tématu normalizace a jejího smyslu pro vládnoucí skupinu a většinu obyvatelstva znovu vrací ve svém článku z 27. listopadu 1971⁸³. Hlavním tématem jsou jí tentokrát volby, které se konají od 26. listopadu a představují první volby od vzniku federace. Autorka nejenže popisuje psaná i nepsaná pravidla, podle kterých se voliči řídí, nýbrž odhaluje další zajímavé souvislosti, dokreslující obraz nesvobody v Československu.

⁸⁰ Článek 2/2/1970 Tchécoslovaquie: de la normalisation à la consolidation.

⁸¹ Článek 28/5/1971 *Au congrès du parti communiste M. Husak remercie les cinq pays du pacte de Varsovie qui ont répondu à l'appel à l'aille des communistes tchécoslovaques.*

⁸² Článek 28/5/1971 M. Husak présente son bilan.

⁸³ Článek 27/11/1971 *La "normalisation" n'a pas le même sens pour les dirigeants et pour la population.*

Uvádí například, že počínaje 22. listopadem se do Československa nedostane žádný zahraniční turista, jelikož platnost veškerých povolení je pozastavena až do 29. listopadu. Stejně tak v tomto období nepodnikne žádný Čechoslovák cestu do zahraničí, a to ani služební. Konečně akreditovaní zahraniční novináři v Československu nemají povolen přístup do volebních místností. Bousoglou zmiňuje rovněž několik pozitivních nepřímých dopadů předvolební kampaně, která naprosto odtrhla Československo od okolního světa, například nedostatkové zboží jako mandarinky, které nyní v obchodech zaplňuje regály. Pro zmenšení propasti mezi vedením KSČ a občany, která se podle autorky neustále prohlubuje, cituje slova Gustava Husáka z jeho proslovu při setkání k volbám: „*Po politickém a ekonomickém posílení země dnes můžeme postupně ve všech sférách stranických, ekonomických a sociálních, naplňovat očekávání vložena do ledna 1968, očekávání v rychlejší pokrok naší společnosti v řešení problémů vedoucích k překonání ekonomické a politické stagnace období před lednem 1968*”. Bousoglou k tomuto dodává, že většina společnosti si sice ekonomický růst přeje, nikoliv však za cenu, kterou je nucena platit. Zároveň správně předjímá, že výsledek voleb nemá šanci na prohlubující se propast jakýmkoliv způsobem působit.

Situace postupující normalizace v Československu je obdobně analyzována i v roce 1972, přičemž je stále kladen důraz na skutečnost, že si Gustav Husák není schopen získat přízeň občanů⁸⁴. Autor se rovněž pouští do srovnání maďarského šéfa komunistické strany Kádára a československého Husáka, z čehož vyvozuje důvody kontinuálního „*přitvrzování*” režimu v Československu oproti ostatním zemím sovětského bloku. Zmíněna je rovněž negativní politika vedená proti náboženským představitelům země a zhoršující se vztah k Vatikánu. Autor shrnuje, že „*všechny nové zprávy potvrzují, že ústřední moc rezignuje na snahy o mírové navázání kooperace či neutrality těmi, kteří zůstávají nostalgictví vůči Pražskému jaru...a chce všem demonstrovat svou sílu*”. Situaci v Československu autor hodnotí velmi negativně a přirovnává ji k „*Biafře ducha*”. Postupující normalizační opatření přitahují pozornost *Ligy pro lidská práva*, která vydává zprávu ke čtvrtému výročí okupace Československa, ve které zdůrazňuje, že musí „*znovu vyjádřit svou solidaritu s českým a slovenským národem, jež se pokusily získat politickou svobodu v rámci komunistického režimu*”⁸⁵. Zpráva také popisuje normalizační praktiky v Československu zahrnující propouštění, zatýkání, odsuzování a věznění představitelů politické opozice. Upřesňuje, že „*noví vůdci této země, ať už z řad domácích či zahraničních, čekají, že se na tyto události*

⁸⁴ Článek 17/6/1972 *Le "Biafra de l'esprit" à Prague*.

⁸⁵ Článek 21/8/1972 *La ligue des droits de l'homme proteste contre la "prétendue normalisation"*.

zapomene a že budou moci konečně uplatnit svou moc...mlčení ze strany západních demokracií by bylo znamením jejich podpory”.

Na konci roku 1979 se již připomínaný Bernard Féron znovu pokouší o bilanci vývoje normalizačního Československa. Konstatuje, že „*Gustav Husák dokončil úkol, který mu byl svěřen: Československo je normalizováno*”⁸⁶. Obecná bilance vývoje je podle něho spíše negativní, i když bychom na vývoji po roce 1968 mohli najít i pozitivní aspekty. Přiznává například, že proces „*obnovení pořádku*” byl méně brutální, než jsme se mohli obávat. Z tohoto důvodu nazývá období sedmdesátých let „*represí s lidskou tvář*”. Zároveň Féron poukazuje na fakt, že „*demokratizace je nemyslitelná pokud má centrální moc panickou hrůzu ze sebemenší protiváhy moci*”. Jiný novinář ovšem upozorňuje na fakt, že „*Husákovo vedení stále nedokázalo, po jedenácti letech normalizačního režimu, splnit úkol, který mu byl svěřen: znovu nastolit mírovou situaci a překonat trauma způsobené rokem 1968*”⁸⁷. V průběhu 80. let *Le Monde* stále více informuje o nutnosti demokratizace zemí východního bloku a tedy i Československa, což připomíná při každém výročí 21. srpna 1968.

Zajímavým příspěvkem vytvářející obraz československé „normalizované” společnosti je reflexe spisovatele Patricka Michela, uveřejněná v *Le Mondu* dne 5. února 1983⁸⁸. Autor ve svém textu vytváří příznačný obraz typického příslušníka československé společnosti osmdesátých let, který rezignuje na veřejný život a na svou úlohu občana. Tento „úpadek” vysvětluje zejména politickým zklamáním, které zažila v roce 1968 generace tehdejších třicátníků. Michel poznamenává, že úpadek v oblasti sociální a politické angažovanosti s sebou nezdídky kdy přináší také úpadek morální. Velká část společnosti se orientuje na konzum a na materiální potřeby spíše než na duchovní a intelektuální. Autor článku dále popisuje jakýsi stav „*permanentní schizofrenie*”, který lidé v každodenním „normalizovaném” životě zažívají. Postupné změny v chování společnosti ústící v listopadu 1989 v Sametovou revoluci pozoruje mimo jiné v rovině náboženské. Podotýká rovněž, že stále častěji vznikají neoficiální struktury, v rámci nichž mohou lidé sdílet a překonávat deprivaci, kterou jim normalizační režim v duchovní a osobní sféře způsobuje.

Pro zahraniční média není snadné zjistit, jaké poměry skutečně panují v normalizačním Československu. Informace se přes železnou oponu dostat mohou, a to

⁸⁶ Článek 16/11/1979 *La répression à visage humain*.

⁸⁷ Článek 25/10/1979 *Sinistre comédie à Prague*.

⁸⁸ Článek 5/2/1983 *Le pays porte encore profondément les traces du traumatisme du 1968*.

zejména přes tiskoviny vydávané exulanty v zahraničí. Mnohem složitější je ovšem získat o Československu obrazový materiál, který by ukázal, co se v zemi skutečně děje. V roce 1978 se například francouzská televize FR3 pokusila takový obraz získat. Reportéři Michel Thierry a Alain Romanic odjeli společně s kameramanem Olivier Marlowem do terénu a zde natáčeli v utajení s každým, kdo byl ochotný na kameru mluvit i před ní vystoupit. Získaný materiál je odvysílán 18. srpna 1978 večer a obsahuje například zpověď Josefy Slánské, vdovy po Rudolfovi Slánském, Marty Kubišové, Ivana Klímy či Karla Bartoška⁸⁹. V roce 1982 zase reportéři programu Antenne 2 natočí reportáž s Jiřím Hájkem, který tvrdí, že „*nastal čas demokratických reforem ve všech zemích tzv. reálného socialismu*”⁹⁰.

6.1.3. Význam roku 1968 v československém kontextu

K tematice roku 1968 obracíme pozornost z několika důvodů. Zaprvé se jedná o důležitý přelom, který je v mezinárodním měřítku jasně spojený s Československem, obdobně jako rok 1956 s Maďarskem a Polskem. Proto je také problematika roku 1968 připomínána ve velké části článků, které o Československu pojednávají v obecnější rovině či se zaměřují na pozdější období. Za další je zajímavé sledovat, že se ve člancích relativně často objevuje motiv „*československého traumatu z roku 1968*”. Celé dvacetileté období tak následně můžeme vidět optikou snahy československého národa vymanit se z područí SSSR a překonat tak srpnové trauma. Tento motiv se mi zdá unikátní vzhledem k tomu, že dle mého názoru nenachází v českém ani slovenském prostředí problematika traumatu pevněji dané místo. V neposlední řadě stojí za zmínku, že mnoho článků vydaných v deníku *Le Monde* do roku 1989 se tematicky vrací k československému roku 1968 a to i přesto, že jsou „pražské” události upozadňovány za květnovými a červnovými událostmi „pařížskými”. Většina z nich vychází u příležitosti výročí intervence, znovu rekapituluje okolnosti a význam událostí a konfrontuje je se situací aktuální.

Již bylo naznačeno, že první výročí intervence dne 21. srpna 1969 se stalo na dlouhou dobu poslední velkou manifestací odporu proti režimu. Deník *Le Monde* se o problematiku prvního výročí zajímá již s předstihem, kdy předpovídá, jak by výročí mohlo proběhnout a jak se na něj veřejnost i vedení připravují. Celkem je vydáno devět článků bezprostředně

⁸⁹ O vysílání informuje článek ze dne 18. srpna 1978 nazvaný *Quand on s'aime, c'est toujours le printemps*.

⁹⁰ O filmu informuje článek ze dne 23. srpna 1982 nazvaný *Il y a quatorze ans déjà...*

předcházejících událostem⁹¹. Samotný průběh výročí jakožto i vlna represí, která následovala, se stávají předmětem několika článků vydaných deníkem *Le Monde*⁹². O výročí *Le Monde* informuje i všechny tři následující roky.

V roce 1973 vychází zajímavý článek z pera českého spisovatele žijícího v Římě Jiřího Pelikána. Ten mimo jiné píše, že: „*páté výročí invaze do Československa a probíhající konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě vedou západní politiky i veřejnost k tomu, aby se zamýšleli nad děním v Československu*”⁹³. Ožehavou zůstává rovněž otázka „*dočasného pobytu sovětských vojsk*” na československém území, jenž po uzavření dohod mezi Bonnem, Moskvou, Varšavou a Prahou již nemůže být argumentována hrozbou německého útoku na Českoslovenko. Pelikán vidí v pozitivní mezinárodní situaci (tzn. v období „détente”, vstupu Číny na mezinárodní politickou scénu, vnitřních problémech SSSR ad.) příležitost ke změně v Československu. Přiznává ovšem, že bude vše záviset na tom, zda „*Československo bude umět ze situace vytěžit či nikoliv pro vlastní boj při cestě k demokracii, k samostatnosti a k socialismu s lidskou tváří, který pro něj představuje jedinou možnost, jak se odklonit od socialismu přicházejícího z Kremlu*”.

Ke třináctému výročí sovětské okupace se v *Le Mondu* vyjadřuje Pavel Tigrid. Zamýšlí se nad „*taktikou*”, kterou československý národ použil v letech 1938, 1948 a 1968. Podle něj je „*cena zaplacená za odvrácení ztrát na lidských životech a zničení měst příliš vysoká v momentě, kdy s sebou nese také zničení dalších hodnot, méně hmatatelných ale stejně tak nezbytných pro národ, který chce žít ve svobodě a alespoň do určité míry důstojně*”⁹⁴. Dále Tigrid považuje za zásadní, že „*Sověti obsadili Československo, jelikož věděli, že se tam nepotkají s žádným odporem*”. Proto podle něj ještě SSSR neposlalo svou armádu do Polska, které by se jistě bránilo a kapitulaci by nepřipustilo. „*V životě lidí a národů totiž existují situace, kdy je kapitulace neprosto nepřipustná*”. Velmi podrobným způsobem je tematika 21. srpna 1968 zpracována například v článku ze srpna roku 1983⁹⁵.

⁹¹ Například článek 18/8/1969 *Avant le premier anniversaire de l'invasion les dirigeants tchécoslovaques annoncent qu'ils répondront par la force aux fauteurs de troubles.*

⁹² Celkem čtyři články, například článek 21/8/1969 *La police et l'armée renforcent leur dispositif à Prague et dans le pays.*

⁹³ Článek 21/8/1973 *Une réalité désagréable.*

⁹⁴ Článek 21/8/1981 *Le treizième anniversaire de l'invasion de la Tchécoslovaquie: Le prix de la capitulation.*

⁹⁵ Článek 15/8/1983 *L'été des tanks à Prague.*

Odlisný kontext přináší až rok 1988, kdy dvacáté výročí invaze vojsk zemí Varšavské smlouvy do Československa vyvolává ve vedení strany oprávněné obavy. Článek z předvečera výročí označuje událost za „zvláštní pomstu historie“⁹⁶, když se po uplynulých dvaceti letech pražský normalizační režim obává, aby reformovaný socialismus Michaila Gorbačova založený na glastnosti a perestrojce nezachvátil Českoslovenko takovým způsobem, že by došlo k „ohrožení socialismu“.

6.1.4. Poměry a proměny československé společnosti za normalizace

Obraz „normalizační“ a „normalizované“ československé společnosti se na stránkách deníku postupně proměňuje, přičemž zprávy o ní se objevují zejména v souvislosti s výše zmíněnými výročími srpnové okupace a s medializací opozičního hnutí Charta 77. *Le Monde* poukazuje na skutečnost, že čistky spojené s nástupem normalizace měly za následek změny v profesním i osobním životě mnoha obyvatel Československa. Přibližuje osudy několika mála z nich tak, aby si čtenář udělal představu o globálnosti a všudypřítomnosti těchto čistek. Konkrétně jsou zmíněny osudy několika Čechů a Slováků, kteří museli po roce 1968 opustit svá zaměstnání, kde byli nahrazeni „názorově spolehlivějšími“ jedinci loajální novému normalizačnímu vedení. Uveden je Jan Křen, bývalý vedoucí katedry československých dějin na vysoké škole politické v Praze a vedoucí pražského výboru Národní fronty, který opustil stranu během první velké vlny čistek a stal se následně manuálním pracovníkem. Dále článek zmiňuje Jaroslava Jírů, toho času frankofonního zahraničního redaktora Radia Praha, po roce 1968 pracovníka tiskárny. Připomenut je také Jaroslav Sabata, bývalý univerzitní pracovník a okresní tajemník KSČ či Jiří Hájek, československý ministr zahraničních věcí do roku 1968⁹⁷.

Stejně tak deník podává informace o méně známých osobnostech z řad inteligence, jejichž hlas je umlčen normalizačním vedením. Jedná se například o spisovatele Jana Trefulku, jehož dílo *O bláznech jen dobře* (Homage aux fous) vydává v roce 1986 nakladatelství Gallimard. Toto dílo není zaregistrováno širokou ani odbornou francouzskou veřejností, což se deník *Le Monde* snaží napravit⁹⁸. Nezájem z francouzské strany vysvětluje tím, že se jedná o „knihu napsanou neznámým autorem; knihu pocházející z části Evropy,

⁹⁶ Článek 20/8/1988 *Le vingtième anniversaire de l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie: Point de vue la vengeance de l'Histoire*.

⁹⁷ Článek 13/8/1988 *Ce jour-là...*

⁹⁸ Článek 10/7/1987 *Lettres tchèques – Trefulka, l'inconnu magnifique*.

kteřá postupně přestala být v módě a nikoho nebude zajímat, dokud Moskva nepřesvědčí Západ, že ve střední Evropě je vše v naprostém pořádku". Jan Trefulka tak zastupuje neznámé „oběti normalizace“ z řad inteligence, když je jeho tvorba po roce 1968 zakázána a on se tak musí žít jako recepční v hotelu.

Obecný obraz poměrů v československé společnosti sedmdesátých a první poloviny osmdesátých let odpovídá do velké míry skutečnosti. Pro deník *Le Monde* je však samozřejmě velmi obtížné obstarat relevantní informace v záplavě oficiálních zpráv upravených československou propagandou. Klesající životní úroveň, nedostatek určitého typu zboží i prudce rostoucí ceny tvoří základní rysy obrazu československé společnosti. *Le Monde* uvádí, že ceny v Československu vzrostly od počátku osmdesátých let o padesát (zboží denní potřeby) či dokonce o sto padesát procent (energie). Upřesňuje, že žádné statistiky nejsou k dispozici a tak se musí spoléhat na informátory přímo z Československa. Nezaměstnanost oficiálně neexistuje, nicméně mnoho lidí, zejména opozičních intelektuálů, vykonává naprosto podřadnou práci, která nemá žádnou vazbu na jejich původní profesi. Jako další příklad *Le Monde* uvádí novináře Jiřího Dientsbiera, který se stal po třech letech věznění za podporu VONS nočním hlídačem. Nastíněna je rovněž ekonomická situace, přičemž *Le Monde* často zdůrazňuje míru závislosti československé ekonomiky a hospodářství na SSSR.

Stejně tak se deník soustředí na podání svědectví o „*intelektuálním životě v podzemí*“, kterým má na mysli paralelní kulturu vytvořenou kolem opoziční inteligence. Nejenže je vysvětleno, na jakém principu vzniká a funguje samizdat, deník se zmiňuje také o „*bytových konferencích*“, které se konají tajně v okruhu několik desítek osob⁹⁹. Schizofrenie společnosti, která rozlišuje mezi „oficiální“ a „neformální“ složkou každodenního života, se projevuje také v běžné komunikaci. *Le Monde* na tuto skutečnost upozorňuje na příkladu filmového dialogu, ve kterém se v privátní konverzaci automaticky opouští od oslovení „*soudruhu*“. Stejně tak je vylíčena atmosféra všudypřítomného strachu a pozdezení: „*mikrofony jsou všude a chartisté vědí, že nesmí nikdy mluvit o vážných věcech doma či v autě; vše, co by je mohlo kompromitovat, musí proběhnout písemným stykem či během procházek ve veřejných parcích*“. Přesné údaje o počtu perzekuovaných disidentů je pro *Le Monde* velmi obtížné získat také proto, že AFP je poslední západní zpravodajskou agenturou, která má sídlo v Praze. V osmdesátých letech je však stále složitější sídlo agentury v Praze udržet, a to zejména z finančních důvodů. *Le Monde* rovněž informuje o praktikách komunistického

⁹⁹ Článek 26/5/1983 *Témoignage: À Prague, 2 et 2 font déjà 7*.

vedení, které se snaží domluvit s nepohodlnými disidenty a dohnat je k emigraci. Jak uvidíme dále, o akci Asanace nicméně deník informace nepodává.

Jak již bylo ilustrováno výše, deník *Le Monde* soustředí nemalou pozornost na situaci v československé žurnalistice. Přináší samozřejmě informace o oficiálním tisku, který je nakloněn normalizační politice. Velmi často cituje či odkazuje na články vydané v *Rudém právu*, a to nejčastěji proto, aby poukázal na oficiální interpretaci událostí tak, jak je předkládána československé společnosti. Přináší ovšem také informace o tisku neoficiálním, vydaném v samizdatu nebo v exilu. Obraz československé společnosti je doplněn o popis aktivit neodmyslitelně spjatých s normalizační érou československé historie. Rituály, v rámci kterých společnost nepřímo vyjadřuje loajalitu režimu, představují často jedinou formu „aktivního“ zapojení obyvatelstva do veřejného života. Cílem těchto akcí je samozřejmě prapaganda socialistického režimu doma i v zahraničí, čemuž napomáhá zejména masovost událostí. *Le Monde* publikuje například články zaobírající se fenoménem spartakiády. Zde připomeňme článek novinářky Danielle Tramard, která ve svém poměrně obsáhlém článku (2,5 normostran) detailně popisuje průběh spartakiády z června 1985¹⁰⁰. V dalším ze svých článků pojmenovaném „*Za socialismus, za mír!*“ Tramard vykresluje zejména ideologickou rovinu spartakiády. Zde se autorka snaží popsat „skutečné“ emoce účastníků a reálný význam spartakiády: „*Co se vlastně děje v hlavě tisíců účastníků, diváků a televizních diváků? Politická uvědomělost či jednoduše radost z pohybu, dobrý pocit z vydaného úsilí, radost z pospolitosti?*“¹⁰¹. Na základě několika mála rozhovorů, které novinářka během spartakiády provedla, se o jasné odpovědi dá pouze spekulovat. Spartakiáda nicméně představuje vhodný způsob, jak francouzské či jakékoli jiné západní společnosti ilustrovat onu zvláštní „schizofrenii“ uvnitř normalizované společnosti.

Jak již bylo uvedeno, deník vyzdvihuje zásadní proměnu společnosti, která spočívá zejména v probuzení a rozvoji společnosti občanské v druhé polovině sedmdesátých let. Tento fakt je v *Le Mondu* dokládán existencí nezávislých iniciativ jako Charta 77 či VONS, ekologických a pacifistických hnutí, rozmanitostí paralelní kultury, rockových skupin a rovněž návratem části společnosti k víře. Autoři článků přiznávají, že se jedná o aktivity minoritní části společnosti, ale přikládají jim velký význam zejména proto, že „*vybízejí režim k dialogu na základě konkrétních a konstruktivních návrhů*“. Prostřednictvím deníku je

¹⁰⁰ Článek 20/8/1985 *La spartakiade rassemble tous les cinq ans à Prague des milliers de Tchécoslovaques sur le stade Strahov.*

¹⁰¹ Článek 10/8/1985 *Za socialismus, za mír!*

rovněž vyslovena hypotéza, podle níž by v Československu mohlo dojít, po vzoru událostí v SSSR, k postupnému hledání koncenzu se společností. Tlak „*zespod*“ by se tak setkal s reformními snahami „*shora*“. Aby mohlo dojít ke koncenzu, potřebují podle *Le Mondu* společnosti socialistických zemí impulz z vedení SSSR. Pro Československo by takovým impulzem mělo být distancování se Gorbačova od Brežněvovy doktríny a prohlášení srpnové intervence za chybu, která se nesmí opakovat. Novináři *Le Mondu* nepochybuji o tom, že by vrcholný představitel východního bloku mohl provést toto gesto bez toho, aniž by celý blok destabilizoval. Otázka „dočasného“ pobytu sovětských vojsk na československém území by měla být vyřešena v rámci celoevropské dohody a dál se nezakládat na „*Brežněvovské teorii bratrské pomoci*“.

Le Monde přibližuje svému čtenáři měnící se náladu konce osmdesátých let uvnitř československé společnosti na příkladu negativního přijetí soudruha Miroslava Štěpána, generálního tajemníka ÚV KSČ, na fotbalovém stadionu před začátkem zápasu Slavia a Dukly. Autor článku upřesňuje, že se jedná o „*fenomén, který byl ještě minulý rok nemyslitelný*“. Fotbaloví fanoušci však vrcholného představitele stranického vedení „uvítali“ coby hlavního strůjce lednových represí na Václavském náměstí proti demonstracím během Palachova týdne. Článek rovněž vysvětluje, že „*pro československou centrální moc představuje takový druh incidentů znepokojující signál, který se od minulého roku objevuje ve společnosti čím dál tím častěji*“¹⁰². V průběhu roku 1989 a zejména s blížící se Sametovou revolucí se *Le Monde* už téměř výhradně změřuje na další z řady těchto „*znepokojujících signálů*“ vedoucích k následnému rozpadu komunistické moci.

6.2. Výzkumná otázka 2: Obraz nesvobody a opozice v Československu: Disidenti a opozice

6.2.1. Disidenti a opozice: hlavní nepřátelé normalizace

Téma disidenství a opozice představuje, jak již bylo řečeno v úvodu, klíčovou kapitolu dějin normalizace. Represivní systém se v první řadě dotýká všech „*politicky nespolehlivých*“ osob, které se nevyjadřují konformně k Pražskému jaru a jeho následného násolného ukončení. Stejně tak pravidelní čtenáři *Le Mondu* v polovině sedmdesátých let již vědí, že pronásledování opozice a obviňování disidentů z „*činnosti rozvracečství*“ patří k hlavním

¹⁰² Článek 4/5/1989 *Tchécoslovaquie: sur fond de répression timides tentatives de dialogue avec l'opposition.*

způsobům, jak udržet na uzdě „normalizovanou” situaci v Československu. Téma nespokojenosti v Československu a forem boje proti ní se objevuje ve značné části článků týkajících se Československa sedmdesátých a osmdesátých let. Fakt, že deník *Le Monde* věnuje velkou pozornost křivdám způsobeným v Československu nejen známým osobnostem z řady disentu, nýbrž i „obyčejným” lidem, vychází z několika skutečností. Zaprvé se do výběru tematiky bezesporu promítá tradiční udržení hodnot *Rovnost, Svornost, Bratrství*, které jsou naprosto neslučitelné s potlačováním lidských práv a svobor nejen v Československu, ale také v celém východním bloku. *Le Monde* přináší velké množství informací o oficiálních postupech normalizačního vedení proti tzv. opozici (*opposition, opposants*), do níž zahrnuje všechny občany žijící v Československu či v exilu, kteří jakoukoliv formou demonstrují svou nespokojenost s režimem. Fenoménu disentu a disidentů (*dissidence, dissidents*) je následně spojován zejména s opozičním prostředím polským a ruským, jež je dáváno do souvislosti s opozičním hnutím československým. Můžeme konstatovat, že se jedná o termín francouzskému čtenáři známý, jelikož ho ve sledovaném období žádný z novinářů *Le Mondu* nevysvětluje. Termín *dissidence* se mezi lety 1968 a 1989 vyskytuje pouze ve třiatřiceti případech, přičemž pozorujeme, že více než třetina z nich (celkem třináct případů) se objevuje až od roku 1985. Termín *dissident* figuruje v padesáti osmi článcích, nichž pouze třináct je použito do konce sedmdesátých let. Pro sedmdesátá léta totiž *Le Monde* používá jednak neutrální termín *opposants* (použito celkem osmapadesátkrát) či specifitější chartista (*chartiste*), mluvčí (*porte-parole*) či signatáři (*signataire*), použité v pětaosmdesáti případech.

Jak již bylo řečeno, největší pozornost *Le Mondu* se upíná na Chartu 77 rovněž proto, že její význam dostává v druhé polovině sedmdesátých let mezinárodní rozměr. Základní body Prohlášení Charty přináší *Le Monde* jako první západní deník v článku ze 7. ledna 1977, který informuje rovněž o jejích hlavních signatářích¹⁰³. Stejně tak přináší hned druhý den informace o prvních zatčených z řad chartistů¹⁰⁴. Obrovský zájem o tematiku Charty ze strany novinářů *Le Mondu* pokračuje až do března 1977, kdy postupně utichá. Vyšší počet článků s tematikou Charty zaznamenáváme následně v měsíci říjnu, kdy deník informuje o nových zatčených příznivcích hnutí. Kromě této nejvýznamnější iniciativy přináší *Le Monde* informace rovněž o dalších organizacích, například o *Nezávislém mírovém sdružení* i o jeho

¹⁰³ Článek 7/1/1977 *En signant la Charte 77 une centaine de personnalités réclament la garantie des exercices des droits fondamentaux.*

¹⁰⁴ Článek 8/1/1977 *Des intellectuels tchécoslovaques ont été arrêtés.*; článek 10/1/1977 *La police interpelle des opposants.*

čelních představitelích, Haně Marvanové, Tomáši Dvořákovi a Janě Petrové¹⁰⁵. Představme nyní v krátkosti alespoň některé osobnosti, kterým *Le Monde* věnuje prostor na svých stránkách v zahraniční rubrice.

Jedna z klíčových postav Charty 77 Jan Patočka přitahuje pozornost zejména dvou francouzských novinářů, kterými jsou Manuel Lucbert¹⁰⁶ a Paul Ricoeur¹⁰⁷. Oba autoři článků se pokoušejí podat pokud možno komplexní obraz o osobnosti, osudu a motivaci mluvčího Charty 77. Hlavním cílem Paula Ricoeura je dle jeho vlastních slov vysvětlení toho, „*co přivedlo žáka Husserla, zakladatele fenomenologické filozofie, do čela hnutí zaobírajícího se výhradně obranou občanských a politických práv*“. Ricoeur připomíná základní principy vyjádřené v prohlášeních Charty 77 a vysvětluje, že „*pro západní intelektuály je složité pochopit uchýlování se českých intelektuálů k tématu morálky jako politického požadavku*“. K pochopení principů československého „*boje za občanské a politické svobody*“ je mimo jiné potřeba představit si, do jaké míry je vinou politické normalizace v Československu přítomna tzv. „*duchovní korupce*“. V tomto smyslu interpretuje Ricoeur hlavní myšlenky, které Václav Havel vyjadřuje ve svém otevřeném dopise Gustavu Husákovi. Čtenář tak lépe pochopí zejména všudypřítomný strach, který nutí „*každého občana být pokrytcem*“. Stejně tak je pro západní novináře nutné si uvědomit, že „*jediným prostředkem proti zdokonalenému systému normalizace je odvolávat se na texty zaručující svobody a občanská práva, ke kterým se stát sám zavázal*“. Z tohoto principu vychází aktivity iniciativy Charty 77, která se opírá zejména o *Závěrečný akt* přijatý na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE), konkrétně o sedmý bod jeho první části. Podle něj se zúčastněné státy zaručují, že „*budou respektovat lidská práva a základní svobody zahrnující svobodu myšlení, svědomí, vyznání či přesvědčení pro všechny, bez ohledu na rasu, pohlaví, jazyk a náboženství*“.

Není překvapením, že dramaturg a disident Václav Havel se stává brzy tváří československé opozice a že jeho postavu deník *Le Monde* spojuje právě s iniciativou Charty. Upřesněme, že z celkových dvou set šedesáti pěti článků, ve kterých figuruje jméno nejvýraznějšího českého disidenta v zahraničí, se ve více než polovině z nich vyskytuje zároveň označení Charta 77 (156 článků). V podstatné části příspěvků je poté Havel označován coby dramaturg (*dramaturge*, 112 případů) či spisovatel (*écrivain*, 119 případů). Dodejme rovněž, že jméno budoucího polistopadového prezidenta Československa je ve

¹⁰⁵ Článek 9/2/1989 *Tchécoslovaquie: appel au président Mitterrand en faveur de Václav Havel*.

¹⁰⁶ Článek 15/3/1977 *La force du caractère*.

¹⁰⁷ Článek 19/3/1977 *Jan Patočka, le philosophe-résistant*.

sledovaném období uvedeno v titulku článku ve třiapadesáti případech¹⁰⁸. Již na základě těchto prvních údajů můžeme konstatovat, že postava Václava Havla je naprosto klíčová pro obraz normalizačního Československa v deníku *Le Monde*¹⁰⁹. Uveďme zde alespoň stručný výběr toho, co o Václavu Havlovi novináři *Le Mondu* přináší svým čtenářům.

Dne 8. ledna¹¹⁰ deník informuje o jeho zatčení, následně o jeho propuštění a opětovném zatčení v článku z 10. ledna¹¹¹. Článek ze 13. ledna podává zprávu o dalším průběhu postupu proti Chartě a proti Václavu Havlovi, který „*se v průběhu posledních dvou dní podrobil dvaceti dvěma hodinám výslechu*“¹¹². Stejně tak čtenář *Le Mondu* ví, že o několik dní později je Václav Havel spolu s Ottou Ornestem, Jiřím Ledererem a Františkem Pavlíčkem obviněn z „*dlouhodobého udržování kontaktů s nepřátelskými zahraničními silami a centry emigrace, stejně tak jako z dodávání materiálů škodících zájmům Československa*“¹¹³.

Jak již bylo naznačeno, *Le Monde* nezapomíná ani na literární tvorbu českého disidenta. Téma obou jeho hlavních aktivit spojuje například článek z roku 1982 oznamující, že Václav Havel obdržel *Cenu Jana Palacha*, udělovanou každoročně *Mezinárodním výborem na podporu Charty*. Havel si cenu zasloužil za „*soubor svého literárního díla i za úsilí, které vynaložil na obranu lidských práv ve své zemi*“¹¹⁴. Článek rovněž připomíná, že laureát ceny pobývá od roku 1979 ve vězení, jelikož byl odsouzen na čtyři a půl let odnětí svobody za podporu Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Havel tak získává prostřednictvím *Ceny Jana Palacha* částku 25 000 franků, která je vyplacena jeho ženě Olze Havlové. Přes nepřítomnost vítěze ceny pro rok 1982 probíhá 17. února v Paříži ceremonie, které se účastní přibližně stovka osob, mezi nimi například britský dramaturg Tom Stoppard,

¹⁰⁸ Dovolme si zde srovnání s jedním z nejznámějších „francouzských Čechů“ Milanem Kunderou. Jeho jméno tvoří titulek v *Le Mondu* ke dnešnímu dni, tedy 6. prosinci 2016, v pětapadesáti případech.

¹⁰⁹ Tato práce neposkytuje dostatečný rámec pro podrobné zmapování zobrazování postavy Václava Havla ve sledovaném deníku. Téma obrazu jeho postavy v západních médiích si nicméně jistě zaslouží podrobnou analýzu.

¹¹⁰ Článek 8/1/1977 *Des intellectuels tchécoslovaques ont été arrêtés.*

¹¹¹ Článek 10/1/1977 *La police interpelle des opposants.*

¹¹² Článek 13/1/1977 *Les porte-parole de Charte 77 entendent poursuivre leur lutte sans chercher la confrontation avec le pouvoir.*

¹¹³ Článek 20/1/1977 *En Tchécoslovaquie quatre opposants accusés d'activités criminelles sérieuses sont arrêtés.*

¹¹⁴ Článek 20/2/1982 *Le Prix Jan Palach a été décerné au dramaturge tchèque Vaclav Havel.*

diplomat Claude de Boisanger (francouzský velvyslanec v Praze v druhé polovině padesátých let), dále spisovatel, novinář a historik Pierre Daix či básník a bojovník za svobodnou kulturu Pierre Emmanuel. Ten mimo jiné promluvil o „*zdi ticha, která izoluje země Východu*“, když se mu nepodařilo telefonicky se spojit s Olgou Havlovou. Básník rovněž připomněl „*lež a nelidskost, které se ozývají z poloviny Evropy*“ stejně tak jako fakt, že „*tato tyranie trvá již více než šest desetiletí a přetrvá možná i století*“. Atmosféra sounáležitosti s „Východem“, do kterého Pierre Emmanuel řadí i Československo, naštěstí nemusela trvat tak dlouho, jak básník předpověděl.

Na sklonku osmdesátých let deník informuje francouzskou veřejnost, že Václav Havel byl dne 21. února znovu odsouzen k odnětí svobody v délce devíti měsíců za účast na zakázaném shromáždění dne 16. ledna v Praze. Mnohem zajímavější je ovšem pro čtenáře citace úryvku řeči, kterou Havel přednesl před soudem tak, jak byla zveřejněna v *Lidových novinách*: „*Mnohokrát jsem řekl, že není v zájmu nikoho z nás dál čekat, až lid začne manifestovat a stávkovat. Vše může být jednoduše vyřešeno v rámci seriózního dialogu. Tato varování byla ignorována. Dnešní vedení tak sklízí plody své arogance.*“¹¹⁵. Skutečnost, že Havel vyjádřil své zděšení z reakce, kterou vyvolala poklidná demonstrace 16. ledna k uctění památky Jana Palacha a „*uvědomil si hloubku nespokojenosti obyvatel s aktuální situací a fakt, že situace je mnohem vážnější, než sám čekal*“, je důkazem urgentnosti československé situace, kterou může zahraniční čtenář snadno vycítit. Československá návštěva francouzského prezidenta François Mitterranda představuje vrchol zájmu o disidenty v čele s Václavem Havlem až do Sametové revoluce¹¹⁶. *Le Monde* dále informuje například o tom, že pařížský *Mezinárodní výbor na podporu Charty* vyzval dne 7. února 1989 francouzského prezidenta François Mitterranda, aby se před československými oficiálními představiteli postavil na stranu Václava Havla a dalších disidentů zadržených během lednových pražských událostí¹¹⁷. O těch pražských „sametových“ si budou čtenáři *Le Mondu* číst ve více než třiceti příspěvcích a o nástupu Václava Havla do čela státu téměř ve dvojnásobku.

¹¹⁵ Článek 25/2/1989 *Tchécoslovaquie: Les dirigeants récoltent les fruits de leur arrogance a déclaré Vaclav Havel au tribunal.*

¹¹⁶ Článek 8/12/1988 *La première visite en Europe centrale du septennat M. Mitterrand à l'épreuve de Prague* a článek 9/12/1988 *La visite du chef de l'Etat en Tchécoslovaquie: M. Mitterrand va rencontrer plusieurs responsables de la dissidence.*

¹¹⁷ Článek 9/2/1989 *Tchécoslovaquie: appel au président Mitterrand en faveur de Vaclav Havel.*

Le Monde dále představuje méně známé disidenty jako například Lubomíra Sochora, bývalého příslušníka KSČ vyloučeného ze strany v roce 1961 pro své výhrady vůči pomalé destalinizaci v Československu. Na počátku šedesátých let pracuje Sochor jako dělník, později vyučuje na právnické fakultě v Praze a výtečně překládá díla italského spisovatele a politika Antonia Gramsci. V roce 1968 je zvolen do ÚV KSČ a dostává nevýznamné místo na právnické fakultě. V roce 1979 opouští zemi a se svou francouzskou manželkou se vydává do její vlasti. V Paříži vyučuje mimo jiné na univerzitě a spolupracuje s časopisy *Alternative*, *Nouvelle Alternative* či *Listy*¹¹⁸. S titulkem „Československo má nového rekordmana“ deník připomíná jednoho z mnoha uvězněných československých disidentů Petra Uhla. Jeho osud je líčen coby „malá část historie Československa po roce 1968“. Jeho „osobní drama z let 1969 až 1983 je zároveň kolektivním dramatem malé země střední Evropy, v níž jsou postihováni sociální demokraté, komunisté, nevinní.“¹¹⁹.

Perzekuce se ovšem neomezují jen na osobní rovinu. *Le Monde* například informuje, když má být v roce 1977 zrušen Ústav marxismu-leninismu, jelikož jeho ředitel je „politicky nespolehlivý“ a dva jeho členové jsou signatáři Charty. Francouzský deník metaforou „hodnostáři již nemohou důvěřovat svým kněžím“ vyjadřuje, že devět let po zavedení normalizace má být místo, ze kterého byla komunistická doktrína šířena, „očištěno“¹²⁰. Deník rovněž odkazuje na článek otisknutý v květnu 1977 v revue *Listy* z pera Zdenka Mlynáře, bývalého představitele vedení Pražského jara. Ze svého exilu ve Vídni objasňuje princip společenské smlouvy, na které je normalizační společnost postavená. Za cenu rezignace na zasahování do veřejného života země získají obyvatelé Česlovenska možnost vést de facto klidný život bez toho, aniž by jim komunistická moc kladla větší překážky. *Le Monde* doplňuje zprávu slovy Mlynáře o tom, že „tato smlouva je založena na strachu a nemá nic společného s otázkou morálky“. Ustálené principy, na kterých se zakládá vztah moci s „normalizovanou“ společností, jsou výrazně zasaženy aktivitami Charty a především pak kampaní, kterou proti ní vede normalizační vedení. Zaměříme se nyní podrobněji na problematiku zobrazování Charty a jejích příznivců na stránkách deníku *Le Monde*.

¹¹⁸ Článek 21/11/1986 *Mort à Paris du dissident tchécoslovaque Lubomir Sochor*.

¹¹⁹ Článek 28/6/1983 *Témoignage: Un territoire de choix pour la répression*.

¹²⁰ Článek 22/8/1977 *La résistance à la 'normalisation'*.

6.2.2. Charta 77: privilegované postavení v *Le Monde*

Ve člancích věnovaných Chartě 77 a jejím představitelům najdeme vedle označení „chartisté” (chartistes) také „mluvčí” (*porte-parole*) či „organizátoři, animátoři” (*animateurs*). Termín „disidenti” (dissidents) však může být problematický, jelikož často konotuje „nálepku, která předpokládá nevhodný militantní čin vedený proti zavedenému pořádku”, jak připomíná spisovatel Pavel Kohout v rozhovoru pro agenturu Associated Press¹²¹.

Le Monde přisuzuje Chartě a jejím hlavním představitelům, že se jim podařilo „znovu uvést do společnosti morálku tak, aby se člověk stal opět člověkem”. Rok 1977 a jeho klíčová iniciativa tak devět let po nástupu normalizace „odhalily odpor velké části společnosti, stejně tak jako chronické slabosti režimu”. Deník rovněž poukazuje na fakt, že propagandistická kampaň vedená proti „ztroskotancům a samozvancům” do velké míry utvrdila společnost v nutnosti vedení aktivit ve prospěch znovu nabití občanských a politických svobod. Represe vedené proti chartistům, kteří pouze vyzývali komunistické vedení k dodržování jejich vlastních závazků, tak v očích společnosti není opodstatněná. V tomto momentě vzniká prostor pro mobilizaci většinové společnosti, která se do té doby pevně držela pravidel tzv. společenské smlouvy. *Le Monde* uvádí, že jedině, čeho se chartisté dopustili je, že „nepožádali o svolení k tomu, aby mohli naplňovat právo vyjádřit svůj názor a své přesvědčení”¹²².

Stejně tak *Le Monde* přináší informace o způsobu, jakým jsou chartisté postihováni. Uvádí, že některé čelní osobnosti spojované s Chartou jako například Jiří Hájek či František Kriegel žijí „na svobodě ale jsou neustále sledováni bez toho, aniž by byli k čemukoliv odsouzeni”¹²³. Praktiky aplikované československou policií a tajnými složkami přirovnává novinář Manuel Lucbert ke sledování katolických kněží před rokem 1968. Lucbert se obsáhleji věnuje otázce represe příznivců Charty a podává například zprávu o soudním procesu v Ústí nad Labem s Alešem Macháčkem a Vladimírem Laštůvkou 26. září 1977. Na tomto francouzské veřejnosti neznámém procesu ukazuje, že téma represe chartistů přitahuje pozornost zahraničních organizací na podporu dodržování lidských práv, ale i jednotlivců. Konkrétně uvádí švýcarského advokáta, který byl na žádost Amnesty International poslán do Československa, obdržel vízum a mohl se tak jakožto pozorovatel účastnit ústeckého

¹²¹ Článek 25/1/1977 *En Tchécoslovaquie les animateurs de Charte 77 dénoncent les mesures discriminatoires dans l'enseignement.*

¹²² Článek 22/8/1977 *La résistance à la "normalisation".*

¹²³ *Tamtéž.*

procesu¹²⁴. *Le Monde* konstatuje, že Československo zaostává ve věci dodržování lidských práv a zajištění občanských a politických svobod za ostatními zeměmi východního bloku. Ve svém článku z 27. září 1977 Manuel Lucbert pochybuje, že by byl Gustav Husák schopný a ochotný následovat například polského komunistického předáka Edwarda Giereka ve vydávání amnestií pro disidenty. Novinář připomíná, že vstřícný krok ze strany polského komunistického vedení přispěl k celkovému uvolnění situace a k částečnému zvýšení prestiže země v zahraničí. Lucberta proto zaráží, že „*je československému vedení naprosto lhostejné, jaký obraz o své zemi vysílá do zahraničí*”.

Chartisté jsou rovněž obviňováni z „*nežádoucích kontaktů se zahraničím*”, jak o tom deník několikrát informuje¹²⁵. Připouští rovněž, že by propagandistická kampaň vedená proti Chartě mohla nést prvky antisemitismu vzhledem k tomu, že obvinění František Kriegel a Jiří Lederer mají židovský původ. Tyto důvody *Le Monde* připisuje snaze československého vedení zatýkat dané osobnosti „*z důvodů jiných než je podpora Charty*”. *Le Monde* upozorňuje rovněž na skutečnost, že vdova po Rudolfu Slánském Josefa Slánková adresovala dopis Gustavu Husákovi, v němž vyjadřuje své znepokojení nad probíhající kampaní proti signatářům Charty a žádá zastavení „*této kampaně křivých obvinění a represí*”.

Le Monde přináší pravidelně informace o zahraničních akcích vzniklých na podporu Charty 77. Dopis maďarských intelektuálů adresovaný Pavlu Kohoutovi akcentuje zejména fakt, že porušování lidských práv v Československu je „*záležitostí všech evropských států*”¹²⁶. Stejně tak odsuzuje britská komunistická strana výjimečnou tvrdost represí použitých v Československu proti opozici. Stranický deník *Morning Star* uvádí, že „*je těžké pochopit, jak může být Charta považována za subverzivní, když je jejím cílem dodržování prohlášení Spojených národů o lidských právech a ustanovení helsinské smlouvy zaručující občanská práva*”. Stejně tak je pro autory článku zarážející „*obvinění, podle něhož mají být signatáři Charty agenti imperialismu, přičemž někteří z nich mají za sebou dlouhou kariéru v komunistickém hnutí*”¹²⁷. *Le Monde* dává rovněž prostor hlasům odsuzujícím „*stalinistický útlak v Československu*” z Rakouska či Portugalska. Reakce ze strany KSČ je opatrnější, což ilustruje například článek vydaný v *L'Humanité* dne 25. ledna odsuzující postupy, které KSČ

¹²⁴ Článek 27/9/1977 *Deux militants de la Charte 77 sont jugés pour "subversion"*.

¹²⁵ Článek 18/1/1977 *En Tchécoslovaquie des animateurs de Charte 77 seraient poursuivis pour "contacts indésirables avec l'étranger"*.

¹²⁶ Článek 21/1/1977 *Plusieurs signataires de la Charte 77 perdent leur emploi*.

¹²⁷ *Le Monde* cituje článek *Morning Star* z 19. ledna 1977.

aplikuje v boji „proti signatářům Charty napojeným na antikomunistické a sionistické hnutí” a dodává, že „použití takových postupů jasně evokuje svévoli dramatické minulosti”¹²⁸. Představitelé italské komunistické strany se v roce 1977 hojně zabývají otázkou potlačování lidských práv ve střední a východní Evropě, a tedy i v Československu. Oficiální orgán Komunistické strany Itálie (KSI) Unita vydává dne 13. ledna na titulní straně „Prohlášení komunistických intelektuálů o Československu”. V prohlášení se mimo jiné píše, že „odpověď na žádost o otevření dialogu na téma respektování lidských práv v podobě policejní operace pouze prohloubí rány způsobené před devíti lety...není slučitelná s požadavky svobody a ideály socialismu”¹²⁹.

Přes jistou míru otevřenosti a náklonnosti KSI k požadavkům československých chartistů převládá zejména v křesťansko-demokratických kruzích určitá skepse. Straně je vyčítáno, že kritiku adresuje socialistickým zemím pouze v případě konkrétní události a nevyvozuje z ní obecně platné politické důsledky. Některé konkrétní kroky však salutuje Jiří Pelikán, jako například vydání článku na téma východoevropského disentu¹³⁰. Píše mimo jiné: „tento článek představuje významný krok vpřed směrem k pozitivnímu vývoji, který ovšem, přihlédneme-li k určitým tradicím, bude nutně pomalý a bolestivý”. Signatáři Charty, mezi nimiž jsou velmi aktivní Pavel Kohout a Zdeněk Mlynář, se obracejí na západní komunistické novináře a vyzývají je, aby se přijeli sami přesvědčit o realitě věcí do Československa. Stejně tak jsou vybízeny západní komunistické strany, aby „přistoupily k právní a politické analýze Charty 77 a československého zákona číslo 120 kodifikujícího mezinárodní texty a smlouvy týkající se lidských práv”¹³¹.

Porušování lidských práv v Československu a postup proti Chartě 77 tak představuje otázku, vůči níž se ostatní evropské státy postupně vymezují. *Le Monde* v této souvislosti uvádí, že Československo si způsobem, jakým řeší domácí situaci, zhoršuje své mezinárodní postavení, a to samozřejmě zejména na Západě. Proto také se například italský ministr zahraničních věcí Forlani odmítá schůzku se svým československým protějškem když se ocitá v Praze. Obdobně ruší norská vláda plánovanou návštěvu československého ministra

¹²⁸ Článek 26/1/1977 *Le comportement des autorités préoccupe sérieusement le P.C.F.*

¹²⁹ Článek 14/1/1977 *Des communistes italiens estiment que la tension actuelle a pour cause l'intervention militaire de 1968.*

¹³⁰ Článek ze dne 29/12/1976 publikovaný Unitou.

¹³¹ Článek 20/1/1977 *En Tchécoslovaquie quatre opposants accusés d'activités criminelles sérieuses sont arrêtés.*

zahraničního obchodu Andreje Barčáka¹³². Během února 1977 *Le Monde* rovněž několikrát informuje o společném postupu „eurokomunistů“ ve věci „*postoje SSSR a východoevropských komunistických zemí vůči problematice svobod*“. Na madridské konferenci konané 16. února 1977 odsuzuje vedoucí úseku tisku a propagandy Komunistické strany Španělska (KSS) jednání SSSR i zemí východního bloku z toho, že „*svoboda projevu ve většině komunistických zemí neexistuje*“. Význam československých událostí pak komentuje následovně: „*dopad iniciativy Charty 77 v Československu byl takový, že podnítil opravdovou vlnu vzpoury ve východní Evropě, jež by mohla oznámit příchod kritického a ozdravného hnutí v socialistickém táboře*“¹³³.

Rozsáhlé kampani proti Chartě 77 je v deníku *Le Monde* rovněž věnován dostatek prostoru. Vydání z 25. ledna například přináší část prohlášení Gustava Husáka představující umírněnou kritiku Charty a jejich přívrženců: „*Zuřivé útoky proti socialismu jsou staré jako socialismus sám. Nová je pouze kombinace kampaní a útoků, kterým čelíme. Pamflet proti socialistickému Československu podepsaný dvěma či třemi stovkami osob však nemůže mít žádný dopad na situaci v naší zemi*“. Téma tzv. anticharty v *Le Monde* velké zastoupení nemá, deník nicméně upozorňuje na stupňování případů, kdy jsou lidé postihováni pokud projeví nevoli k odsouzení Charty¹³⁴. O slavném setkání umělců v Národním divadle, jeho průběhu a dopadu na kulturní scénu v Československu, však deník mlčí.

Je zajímavé sledovat nejen vývoj hnutí a reakce režimu, ale rovněž obecnější hodnocení (ne)úspěchu Charty 77 a jejích představitelů. Podle deníku *Le Monde* spočívá „*velké vítězství chartistů*“ ve skutečnosti, že „*se zdá, že i západoevropští komunisté si za příkladu pražských událostí lépe uvědomili požadavky socialismu, který by konečně smířil spravedlnost a svobodu*“. Přestože je toto vítězství ještě velmi křehké, vlna solidarity zasahující celou východní Evropu včetně zemí jako například Rumunsko představuje „*výrazné nebezpečí v očích Moskvy*“. V několika zemích střední a východní Evropy tak dochází ke stupňování projevů odporu společnosti proti socialistickému vedení země. Tato vlna nevole vyvolává například v novináři Manuelovi Lucbertovi mnohé otázky: „*Nacházíme se na prahu nového jara v Československu, Polsku či Východním Německu? Jedná se o projev obecné krize systému či o specifickou reakci na vlastní přechodné problémy každé ze*

¹³² Článek 1/2/1977 *Tchécoslovaquie MM. Hajek et Patocka sont convoqués chez le procureur.*

¹³³ Článek 18/2/1977 *Une dirigeante du P.C.E. dénonce l'absence de libertés dans les pays de l'Est.*

¹³⁴ Například článek 19/2/1977 *En Tchécoslovaquie des pressions sont exercées sur des personnes qui refusent de participer à la campagne contre la Charte 77.*

zemí?”¹³⁵. Ze zobrazení tematiky Charty 77, její podpory ze Západu a reakce normalizačního československého vedení v *Le Mondu* je zřejmé, že důležitá iniciativa hájící dodržování lidských práv se nám může jevit jako „čistě československá záležitost”. Kontakty chartistů s československým exilem, jakožto i s východními a západními intelektuály a odborníky na lidská práva vyličené francouzským deníkem však potvrzují, že význam československé *Charty* mnohonásobně překračuje svůj národní význam.

6.2.3. Paralelní kultura a samizdat

Problematika paralelní, alternativní, undergroundové či „druhé” kultury se stala objektem zájmu mnoha historických, sociologických a kulturně-uměleckých studií. Otázka stále živá, která v sobě zahrnuje množství odborníky neprobádaných aspektů. Historická metoda analýzy velmi problematiká, jelikož si žádá kombinaci různých druhů pramenů. Konečně nutnost práce s pamětníky, komplikující vždy historikovu práci. To jsou některá z úskalí, která mohou doprovázet snahu rozplést složité vazby undergroundové společnosti za normalizace. Otázka samizdatu je stejně tak v popředí zájmu historiků dějin literatury a její studium je dnes velmi aktuální. V případě veřejně známých chartistů mohou zahraniční deníky podat poměrně kompletní svědectví o vývoji situace v Československu. Otázka neoficiální kulturní tvorby za normalizace představuje ovšem oblast, ze které může například *Le Monde* nabídnout pouze velmi omezenou část. Vzhledem k šíři tématu, které v sobě navíc zahrnuje i celou komplexní otázku exilové redakční činnosti, zaměříme pozornost pouze k některým vybraným aspektům.

Ve svém článku pro *Le Monde* Pavel Tigrid připomíná žalostnou politickou situaci, ve které se Československo po roce 1968 ocitlo¹³⁶. Normalizační režim nutí všechny ty, kteří „ještě nosí v mysli vzpomínky na Pražské jaro” manifestovat svůj odpor politickým projevem nesouhlasu či zakázanou literární tvorbou. Tigrid přibližuje situaci těchto příznivců neoficiální kultury těch, „kteří (od roku 1968) žijí jako vyhnanci a s nálepkou odpadlíků”. Dodává rovněž, že „aktuálně (1976) v Československu tajně obíhá na padesát samizdatů, děl významných, leč zakázaných autorů”. Tigrid tak ze zahraničí podporuje své přátele a kolegy, kteří jsou v Československu obviňováni z „činnosti v zahraničních službách a v zájmu imperialismu”. Ve svém článku čtenářům rovněž představuje zástupce opozice (Ludvík

¹³⁵ Článek 28/1/1977 *Les Soviétiques ont semé dans leur camp les germes de la contestation.*

¹³⁶ Článek 13/4/1976 *Avant qu’il ne soit trop tard...*

Vaculík, Karel Kosík, Zdeněk Mlynář, Jiří Ruml) a kontextualizuje celou normalizační situaci v Československu druhé poloviny sedmdesátých let.

Deník *Le Monde* sleduje nejen činnost představitelů neoficiální kultury, ale rovněž jejich kontakty se Západem. Otiskává například otevřený dopis, který poslal filozof Karel Kosík francouzskému spisovateli a filozofovi Jean-Paul Sartrovi, který se do záležitostí Československa již tradičně angažuje¹³⁷. Deník dopis otiskl v celém jeho rozsahu včetně Sartrovy odpovědi poté, co byla část původního rukopisu zabavena StB. Kosík píše, že „*dopis adresuje prostřednictvím Sartra svým přátelům socialistům, demokratům a komunistům, stejně tak jako přátelům Československa*”. Líčení Kosíkovi dvojí existence, kdy zároveň „*žije, ale je mrtvý*” západní společnosti dobře dokládá propast, která se mezi Východem a Západem za léta komunistické diktatury vytvořila. Kosík píše: „*Jakožto filozof a spisovatel jsem ve své vlasti pohřben zaživa. Jako občan jsem zbaven základních práv a žiji permanentně jako obžalovaný a podezřelý*”. Úvodní filozofova otázka *Jsem vinen?* tak představuje další rovinu problematiky útisku a nesvobody, se kterou se musí jeho oběti každodenně vyrovnávat.

Stejně tak *Le Monde* informuje o působení francouzského filozofa Jacquesa Derridy, jenž udržuje v roce 1981 kontakty s československými představiteli paralelní kultury. Konkrétně stál Derrida v čele *Asociace Jana Husa*, o jejímž působení však *Le Monde* nepodává žádné zprávy. Kauza mezinárodního charakteru přitáhla na přelomu roku 1981 a 1982 pozornost deníku, když byl Derrida 30. prosince zatčen za „*obchod s drogami*”. Reálným motivem zadržení francouzského filozofa však byla bezesporu jeho účast, dne 28. prosince, na pravidelném semináři pořádaném v bytě pražského filozofa Ladislava Hejdánka. O reálném motivu *Le Monde* pravdivě informuje v článku z 1. ledna¹³⁸, o den později o jeho propuštění¹³⁹. Skandál vyvolaný zatčením filozofa vyústil v protesty v Paříži i v Praze: československý velvyslanec Ján Pudlák o propuštění jednal na ministerstvu zahraničí, stejně jako francouzský velvyslanec v Praze, za propuštění filozofa se postavil rovněž Artur London. Oba články se zabývají rovněž obecnější rovinou účastí západních intelektuálů na obdobných setkáních. Podle *Le Monde* je jejich hlavní rolí „*informovat o světovém dění československé účastníky, kteří jsou odstřiženi od vnějšího světa...kvůli jejich názoru poté, co byli vyhnáni ze svých univerzitních pracovišť, jelikož byli zastánci Pražského jara či podepsali Chartu 77*”. V této souvislosti označuje článek z 2. ledna Derridu za důležitou osobnost, „*jejíž činnost*

¹³⁷ Článek 30/6/1975 *Le philosophe tchécoslovaque Karel Kosik écrit à J.-P.Sartre: Mon existencea pris deux formes: je suis mort et en même temps je vis.*

¹³⁸ Článek 1/1/1982 *Le philisophe Jacques Derrida serait détenu pour trafic de drogue.*

¹³⁹ Článek 2/1/1982 *Le philosophe Jacques Derrida a été libéré.*

přispěla k rozvoji vztahů mezi francouzskými a českými intelektuály a univerzitními pracovníky". Na příkladu této kauzy můžeme pozorovat dva zásadní aspekty dění v Československu, o kterém *Le Monde* informuje své čtenáře. Zaprvé se jedná o reálnou situaci, v níž se čeští a slovenští intelektuálové ocitli po roce 1968 a omezené podmínky, za jakých se mohou realizovat ve své profesní oblasti. Zadruhé si může zahraniční čtenář uvědomit, že komunistický režim v Československu a potažmo v „zemích Východu“ již nedokáže plně udržet kontrolu nad všemi aktivitami „druhé kultury“.

Samostatnou kapitolou by v naší práci mohla být osobnost Milana Kundery, který je po přijetí francouzského občanství i pro místní publikum více Francouz než Čech. *Le Monde* informuje zejména o jeho literární činnosti, která však již nepodléhá žádným kontrolám ani cenzuře. Deník však dělá zajímavou paralelu s jiným českým spisovatelem, který v nesvobodě ještě stále tvoří. Zatímco se Milan Kundera snaží „*najít univerzální jazyk, kterým by vyjádřil univerzální význam české zkušenosti*“¹⁴⁰, Ludvík Vaculík oproti němu s několika málo desítkami exemplářů svých textů ví, že se mu podaří oslovit pouze několik stovek anonymních čtenářů. Dva z jeho románů, *Sekyra* a *Morčata*, které vyšly v samizdatu, jsou přeloženy do francouzštiny a vydány ve francouzském nakladatelství Gallimard. *Le Monde* představuje rovněž Vaculíkovo dílo *Český snář*, v němž je „*důvěrnost záměrně deklarována a slouží jako svědectví*“. Dílo na pomezí reality a fikce, v němž autor vykresluje čelní postavy československé neoficiální kultury sedmdesátých let, může západnímu čtenáři podkrýt skutečnou situaci v československé normalizační společnosti. *Český snář* tak popisuje v reálném čase Československo deset let po nástupu normalizace. V konsolidované zemi „*jedna část intelektuálů odchází do exilu, druhá se snaží zachránit kulturní identitu sebe i celé země*“. Přestože mají Vaculíkova díla obecnější přesah, francouzský deník zdůrazňuje, že pro jejich pochopení je zásadní znalost novodobé historie Československa. Na nezasvěceného čtenáře může tato „*zvláštní situace působit až smyšleně*“.

Téma literární tvorby za doby normalizace, omezení, cenzury a samizdatu je ve člancích *Le Mondu* ve většině případů obsaženo v člancích pojednávajících o konkrétních autorech a jejich dílech. Jen minimum příspěvků se věnuje otázce podmínek tvorby v Československu po roce 1968 samostatně. Jedním z příkladů může být článek informující o reálné situaci v Československu na pozadí postupného uvolňování druhé poloviny osmdesátých let v SSSR. „*Zatímco Michail Gorbačov vyzývá sovětské autory ke glasnosti*

¹⁴⁰ Článek 29/9/1989 *Ludvik Vaculik, qui n'écrit pour personne*.

(otevřenosti), česká literatura zatím stále – a možná marně – čeká, až jí budou přisouzeny obdobné svobody”¹⁴¹. Článek připomíná, že v roce 1970 byl v rámci normalizace rozpuštěn Svaz československých spisovatelů a téměř pět set autorů se ocitlo na Indexu. Výsledkem normalizace v oblasti literární tvorby je, že „přes veškerou dobrou vůli spočítáme na prstech literární díla, jež měla v posledních patnácti letech nějakou literární hodnotu”. Oficiální tvorba tak představuje „černou zónu” pro svou nízkou kvalitu, neoficiální pak „šedou zónu” složenou z autorů publikujících v samizdatu. Počinání autorů jako Jaroslava Seiferta či Bohumila Hrabala *Le Monde* přirovnání k chůzi po tenkém ledu, když se jim čas od času podaří knihu vydat v oficiálním nakladatelství. Významnou roli proto hrají nakladatelství založená československými emigranty v zahraničí, zejména pak v Londýně, Mnichově, Torontu či New Yorku. Cesta československých literárních děl vydaných v zahraničí je spletitá. Stále větší počet československých děl vydaných v zahraničí putuje rovněž na zahraniční knižní tisk. *Le Monde* ovšem konstatuje, že „francouzští vydavatelé mají hodně co dohánět, pokud se chtějí vyrovnat svým anglickým a německým protějškům”.

6.3. Výzkumná otázka 3: Obraz spolupráce: Československo-francouzské oficiální vztahy

„Jakmile se jedná o Československo, řada Francouzů v sobě probudí zvláštní senzibilitu. Rok 1968 jim připomene rok 1938. Dvakrát během třiceti let byl národ ponechán vlastnímu osudu při cestě k udržení či znovu nabytí vlastní svobody”¹⁴².

6.3.1. „Dědictví” československého roku 1968

Téma traumatu způsobené československé společnosti v roce 1938 a následně v roce 1968 se objevuje v deníku *Le Monde* opakovaně, avšak velmi nekonzistentně. Většinou se jedná pouze o jeden odstavec v rámci článku pojednávajícím o otázce anulace mnichovských dohod v případě roku 1938 či o problematice srpnové okupace a jejích důsledků na

¹⁴¹ Článek 20/3/1987 *Tchécoslovaquie: le self-service samizdat*.

¹⁴² Článek 22/8/1972 *Anniversaire*, originální znění citace: *Des qu'il s'agit de la Tchécoslovaquie, une sensibilité particulière s'éveille ou se réveille chez nombre de Français. 1968 leur rappelle trop 1938. Deux fois en trente ans, un peuple qui voulait conserver ou retrouver sa liberté a été abandonné à son destin avec le consentement ou la complicité des puissants du moment.*

československou společnost v případě druhém. Můžeme konstatovat, že téma spojení Francie a Československa se často připomíná v krizových momentech, kdy se společnost obrací ke své minulosti, ať již ve smyslu pozitivním či negativním.

Rok 1968 představuje zásadní ránu pro československo-francouzské vztahy, jež se zcela „normalizují“ až po roce 1989. Dvacet let zamrazení vztahů mezi oběma zeměmi si nicméně nemůžeme představovat jako úplné vakuum. Jak jsme již mohli vidět, Francie se o Československo nepřestala zajímat a určitá témata, jako například hnutí Charta 77 byla v tisku hojně zpracovávána. Podívejme se nyní na poslední zkoumanou kategorii, československo-francouzské oficiální vztahy, jež mimo jiné výrazně přispěje k problematice vytváření obrazu „o tom druhém“.

Podrobně se československo-francouzským vztahům v roce 1968 a 1969 z hlediska oficiálních návštěv představitelů obou zemí věnuje článek ze 14. listopadu 1969. Již jeho titulek *Obnovení technických vztahů s Francií* značí, že kooperace mezi oběma zeměmi se omezí na technickou a ekonomickou výměnu. Článek žádným způsobem nezdůrazňuje, že by se v ostatních tradičních oblastech československo-francouzské spolupráce schylovalo ke vstřícným krokům či k oficiálním návštěvám. Kulturní spolupráce se zdá být nemožná či minimálně „*velmi složitá, jelikož (v této oblasti) je Československo velmi normalizované*“¹⁴³. Přestože deník informuje o možnostech a plánech, kdy a kdo návštěvy vykoná, jediné konkrétní datum je 17. či 18. listopad určený k návštěvě francouzské obchodní delegace v Praze¹⁴⁴. Můžeme konstatovat, že rok 1968 představuje v československo-francouzských vztazích skutečný zlom. Od roku 1965 jsme byli svědky aktivně se rozvíjející spolupráce na poli kultury, vědy a techniky, přičemž hlavní linií celé kooperace byl důraz kladený na společnou tradici. V listopadu 1969 *Le Monde* píše, že plánované návštěvy francouzských diplomatů jsou hodnoceny jako „*rutinní*“ a že „*v žádném případě neanulují odsouzení invaze do Československa francouzskou stranou ani neschvalují politiku praktikovanou aktuálním vedením ... naopak vyjadřují touhu pomoci této nešťastné zemi a dostat ji z izolace*“. Z tohoto výroku můžeme soudit, že Francie není připravena pokračovat v kontinuitě tradičního vztahu s Československem, i když tvrdí, že „*je první zemí, která otočila list za poslední – a nejtvrďší – fázi normalizace*“.

¹⁴³ ¹⁴³ Článek 14/11/1975 *Normalisation avec Prague*.

¹⁴⁴ Článek 14/11/1969 *Reprise des relations techniques avec la France*.

Z rozhovoru Bohuslava Chňoupka s korespondentem AFP v Praze z května 1973 vyplývá, že vztahy mezi oběma zeměmi mají po „*degresivním období*“ znovu „*vzestupnou tendenci*“. Československý ministr zahraničních věcí ovšem podotýká, že kooperace s Francií plně nevyužívá všech možností a může tak být nadále rozvíjena¹⁴⁵. Chňoupek se kromě ekonomické a technické spolupráce zmiňuje rovněž o oblasti kultury, přičemž v citovaném článku „*zdůraznil rozsah pronikání francouzské kultury do Československa a vyjádřil lítost nad skutečností, že se československé kultuře nedostává obdobnému přijetí ve Francii*“¹⁴⁶. Ministr rovněž poukázal na kooperaci v oblasti vzdělávání, zastoupenou zejména tradicí československých sekcí na francouzských lyceích v Dijonu, Nîmes a Saint-Germain-en-Laye. Československým studentům by mělo být studium ve Francii umožněno na základě stipendií francouzské vlády, kterých se nicméně československá vláda rozhodla vzdát. K této otázce však dodal, že vláda je připravena „*nabídnout československým studentům další možnosti nabízené v rámci vysokoškolského studia: dlouhodobé či krátkodobé stáže, letní prázdninové kurzy, skupinové výjezdy v délce jednoho či dvou semestrů*“.

Vyjednávání o ekonomické spolupráci pokračuje i v následujících letech, kdy je v roce 1975 podepsána smlouva o ekonomické spolupráci. Bohuslav Chňoupek podniká důležitou oficiální návštěvu Paříže 2. dubna 1975, během které jedná 4. dubna s francouzským ministrem zahraničních věcí Sauvagnarguesem a premiérem Chiarcem. Vedle všudypřítomné otázky bezpečnosti v Evropě je cílem politických jednání mezi oběma stranami překonání stagnace ve společných vztazích. Jednání se orientují na rozvoj bilaterálních vztahů s Francií a dotýkají se mimo jiné rovněž spolupráce v oblasti kultury. Stejně tak jako v roce 1973, i o dva roky později ministr Chňoupek zdůrazňuje zejména asymetrický charakter rozvíjejících se kulturních vztahů. Zatímco „*Československo již poskytlo významný prostor pro francouzskou kulturu tím, že v předchozím roce zakoupilo čtyřicet osm francouzských filmů, představilo třicet francouzských divadelních her a vydalo osmdesát pět děl přeložených z francouzštiny, Francie za stejnou dobu vydala pouze jednu knihu a zakoupila tři československé filmy*“¹⁴⁷. Výsledkem bilaterálních jednání z dubna 1975 je jednak oficiální

¹⁴⁵ Článek 24/5/1973 *M. Chnoupek souligne que les relations avec la France sont sur "la pente ascendante"*.

¹⁴⁶ Zde si musíme uvědomit, že z pozice ministra zahraničních věcí musí být vyjádření Bohuslava Chňoupka koherentní se zahraniční politikou Českoslovenka. Otázka „*rozsáhlého pronikání francouzské kultury do Československa*“ v první polovině osmdesátých let je velmi sporná. Podle toho, co se dochovalo v diplomatických archívech z dokumentace francouzského kulturního servisu při ambasádě v Praze, musíme konstatovat, že ono pronikání kultury se dělo v jen velmi omezené míře a veškerá oficiální linie československo-francouzských vztahů se odehrávala na poli vědecké a technické spolupráce.

¹⁴⁷ Článek 7/4/1975 *Le ministre tchécoslovaque des affaires étrangères se dit prêt à développer les relations culturelles avec la France*.

prohlášení, ve kterém zástupci obou zemí konstatují „*názorovou blízkost na mezi Československem a Francií v mnoha bodech*“, jednak smlouvené návštěvy premiéra Lubomíra Štrougala na konci roku. Francouzští představitelé Sauvagnarguese a Chirac zároveň „*s potěšením*“ přijímají pozvání na oficiální návštěvu Prahy.

6.3.2. Rozvoj diplomatických jednání

Onu významnou cestu podnikl dne 14. listopadu 1975 premiér Lubomír Štrougal, který se setkal s francouzským prezidentem Giscard d'Estaing. Přestože hlavním tématem tříčtvrtě hodinového jednání byl Závěrečný akt helsinské konference, zhodnotil francouzský premiér Jacques Chirac návštěvu jako „*nový začátek*“ a „*impulz*“ pro další rozvoj bilaterálních vztahů mezi Československem a Francií. Na tuto návštěvu měla navazovat jeho cesta do Prahy v následujícím roce¹⁴⁸. Obdobně pozitivně vyznělo rovněž Štrougalovo prohlášení zveřejněné v *Le Monde*, v němž československý premiér říká: „*Jistěže všechny problémy nemohou být vyřešeny najednou, nicméně vše, co jsme rozhodli, ať už se jedná o sféru ekonomickou, politickou, kulturní či humanitární, je tak konkrétní a slibné, že se doufám jedná o skutečný krok vpřed*“¹⁴⁹. V rámci jednání a „*v duchu Závěrečného aktu KBSE*“ je domluvena smlouva o hospodářské spolupráci na deset let, vznik tzv. smíšených komisí¹⁵⁰, potvrzen záměr urychlit rozvoj obchodních styků, ale rovněž vyjádřen záměr rozšířit kulturní, vědeckou a technickou spolupráci a zlepšit úroveň vzdělávání v oblasti jazyků a spolupráce odborníků.

Premiér Lubomír Štrougal je deníkem *Le Monde* a konkrétně novinářkou Amber Bousoglou označen za „*specialistu na mnohé normalizace*“¹⁵¹ v tom smyslu, že se často dokázal přizpůsobit vládnoucí linii a získat si tak potřebnou loajalitu. V kontextu postupného navazování vztahů mezi Československem a západními zeměmi se tedy Štrougal vydává na oficiální návštěvu do Paříže. Již den před zahájením cesty ministr zahraničí Chňoupek ujišťuje československý parlament, že „*zahraniční vztahy Československa se západními*

¹⁴⁸ Článek 17/11/1975 *M. Chirac se rendra à Prague en 1976*.

¹⁴⁹ *Tamtéž*.

¹⁵⁰ Dokumenty dokládající aktivity a prohlášení smíšených komisí (*commissions mixtes*) v jednotlivých letech jsou k dispozici v Centru diplomatických archivů v Nantes, fond *Service culturel de l'ambassade 1945-1990*, zejména 548 PO/1.

¹⁵¹ Článek 13/11/1975 *La France et la Tchécoslovaquie vont signer un accord décennal de coopération économique: Un spécialiste des normalisations*.

*zeměmi se postupně stávají normálními a trauma vyvolané rokem 1968 je již zažehnáno*¹⁵². Citovaný článek klade důraz na skutečnost, že Štrougalova návštěva je první cestou vedoucího vládního představitele Československa do Francie po roce 1967 a zároveň první velké proniknutí na Západ po okupaci.

Novinář Maurice Delarue se na základě bilaterálních jednání z roku 1975 zamýšlí nad možnostmi rozvíjení spolupráce mezi oběma zeměmi. Ve svém článku ze 3. dubna vyzdvihuje zejména „*strastiplnou minulost*” mezi Prahou a Paříží a dodává, že „*Československo zůstává špatným svědomím Francie*”¹⁵³. Bilance československo-francouzských vztahů k roku 1975 nenesou rysy „*výjimečného spojení*” mezi oběma zeměmi. Delarue ilustruje jejich odcizení na hospodářských ukazatelích spojených se společným obchodem: Pro Československo je Francie až „*patnáctým obchodním partnerem, osmou dodavatelskou zemí a šestým klientem mezi západními zeměmi*”, přičemž tato čísla reprezentují „*méně než jedno procento československého obchodu a 0,02 procent francouzského*”. Stejně tak se „*tradiční orientace*” Československa na Francii adekvátně neodráží ve sféře vzdělávací: pouze šest procent československých žáků si podle Delaruea vybírá francouzský jazyk, čímž se dostává na čtvrtou pozici (za povinný ruský jazyk, německý a anglický, přičemž francouzštině konkuruje jazyk italský). Jediná výrazná oblast československo-francouzských vztahů, ve které pozorujeme výrazný nárůst, představuje obchod (čtyřiceti procentní nárůst oproti roku předcházejícímu).

Vzájemné vztahy se však následně opět zhoršují a nepříznivá vnitřní situace v Československu vede na samém konci sedmdesátých let například ke zrušení návštěvy šéfa francouzské diplomacie Ponceta. Československo je svázáno nově nastolenými opatřeními v kontextu procesu s představiteli VONS a návštěvy ze Západu tak nejsou vhodné. Přestože návštěva Bohuslava Chňoupka v Paříži roku 1975 znamená do velké míry zlom v koncepci československé zahraniční politiky vůči Západu, ekonomické vztahy mezi Francií a Československem „*zůstávají skromné: Československo je pro Francii posledním klientem v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci a zároveň Francie je pro Československo až sedmou dodavatelskou zemí mezi západními státy*”. Podle článku z 11. května jsou obchodní styky s Československem pro Francii ztrátové, přičemž v roce 1983 se vyšplhají celkem na dvě miliardy franků.

¹⁵² Článek 14/11/1975 *Normalisation avec Prague*.

¹⁵³ Článek 3/4/1975 *Paris et Prague tentent de sortir leurs relations de la morosité*.

V kulturní oblasti je hlavním cílem francouzské strany obnovení zrušeného Institutu, který představuje hlavní možné centrum šíření francouzského vlivu, kultury a jazyka do celé země. V době normalizace z Institutu zbyla pouze francouzská čítárna bývalé knihovny, jejíž činnost je navíc kontrolována československým vedením. Snaha obnovit Institut zapadá do hlavní koncepce francouzské kulturní diplomacie, kterou je šíření jazyka a kultury do celého světa. Novinář Maurice Delarue tvrdí, že „*francouzské kulturní centrum v Praze funguje dobře, a že si Paříž přeje otevřít další, stejně tak jako konzulát v Bratislavě*“¹⁵⁴. Obdobně si fungování francouzské čítárny ve Štěpánské pochvaluje francouzský ministr zahraničních věcí Sauvagnargues během jednání s Bohuslavem Chňoupkem v dubnu 1975¹⁵⁵. Na tento podnět zareagoval Chňoupek souhlasem s otevřením francouzské čítárny v Bratislavě po pražském vzoru¹⁵⁶.

Delegace FKS reprezentovaná pány Maximem Gremetzem a Pierrem Juquinem se vydala 23. června do Československa¹⁵⁷. Tato návštěva je důležitá zejména pro další vývoj vztahů mezi KSČ a KSF, jež byly výrazně poznamenány oficiálním postojem KSF s srpnové okupací stejně tak jako postupným vývojem vztahů s KSSS. V roce 1980 se při jednání mezi oběma stranami Georges Marchais neshodl na některých zásadních aspektech československého vývoje s Leonidem Brežněvem. Z této divergence francouzských a sovětských názorů následně pramení navázání vztahů s KSČ.

V první části této práce jsme se již zmínili o problematice otázky spolupráce mezi KSČ a KSF. Jak již víme, určitá forma podpory (zejména finanční) v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let byla mezi oběma stranami dokázána. Deník *Le Monde* přináší útržkovité informace o občasných delegacích KSF do Československa, jako například o delegaci vedené Andrée Lefrèrovou, která do Prahy přijela dne 24. března 1975, aby zde zhodnotila, jakým způsobem se KSČ zasazuje o zvyšování role žen ve společnosti¹⁵⁸. Tato informace je jednou z mála, která se dotýká vztahu obou komunistických stran mimo otázku spojenou s (ne)dodržováním lidských práv v Československu, která je připomenuta výše.

¹⁵⁴ Článek 3/4/1975 *Paris et Prague tentent de sortir leurs relations de la morosité.*

¹⁵⁵ Článek 5/4/1975 *M. Chirac a accepté une invitation à se rendre à Prague.*

¹⁵⁶ Článek 7/4/1975 *Le ministre tchécoslovaque des affaires étrangères se dit prêt à développer les relations culturelles avec la France.*

¹⁵⁷ Článek 22/6/1982 *Le parti communiste tchécoslovaque va recevoir la visite d'une délégation du P.C.F.*

¹⁵⁸ Článek 26/3/1975 *Tchécoslovaquie.*

Le Monde například informuje o tom, že delegace FKS reprezentovaná pány Maximem Gremetzem a Pierrem Juquinem se vydala 23. června do Československa¹⁵⁹. Tato návštěva je důležitá zejména pro další vývoj vztahů mezi KSČ a KSF, jež byly výrazně poznamenány oficiálním postojem KSF s srpnové okupaci stejně tak jako postupných vývojem vztahů s KSSS. V roce 1980 se při jednání mezi oběma stranami Georges Marchais neshodl na některých zásadních aspektech československého vývoje s Leonidem Brežněvem. Z této divergence francouzských a sovětských názorů následně pramení navázání vztahů s KSČ. V linii oficiálních vztahů navazuje ministr zahraničních věcí Bohuslav Chňoupek v osmdesátých letech na svou diplomatickou aktivitu let sedmdesátých. Po delší prodlevě se vydává na další třídní oficiální cestu do Paříže dne 10. května 1984. Tato cesta značí počátek nové etapy v československo-francouzských politických a ekonomických vztazích. Znamená „*obrození politických vztahů mezi Francií a Československem, velmi pokleslých od počátku normalizace*“¹⁶⁰. Chňoupek podnikl svou poslední oficiální návštěvu Francie již před devíti lety, přičemž posledním francouzským ministrem zahraničních věcí na návštěvě Československa byl Maurice Couve de Murville před osmnácti lety.

Další osobností francouzské zahraniční politiky spojenou s oživením československo-francouzských vztahů je Roland Dumas, ministr zahraničních věcí v letech 1984 až 1986. Dne 23. května 1985 byl přijat prezidentem Gustavem Husákem a premiérem Lubomírem Štrougalem v Československu. Tato návštěva prolomila téměř dvacet let trvající období, během kterého do Československa nepřijel žádný představitel francouzské diplomacie¹⁶¹. Během jednání ministrů zahraničních věcí bylo znovu vysloveno přání „*prohloubit zejména obchodní vztahy, které jsou hodnoceny jako nedostatečné*“. Z francouzské strany byl kladen důraz zejména na otázku zajišťování lidských práv a svobod v Československu. Slova ministra Dumase, která byla údajně vynechána v závěrečné zprávě vydané ČTK, přináší *Le Monde*: „*Nemůžeme podceňovat význam dodržování základních lidských práv a svobod, jež mají důležitý vliv na kvalitu a intenzitu vztahů mezi státy*“¹⁶². Přes znatelný vývoj v otázce možné spolupráce mezi Československem a Francií musíme konstatovat, že otázky politického charakteru zůstávají i nadále velmi citlivé v diplomatických jednáních na nejvyšší úrovni. Zdá se, že názor vyjádřený francouzským ministrem zahraničí, že „*solidarita mezi*

¹⁵⁹ Článek 22/6/1982 *Le parti communiste tchécoslovaque va recevoir la visite d'une délégation du P.C.F.*

¹⁶⁰ Článek 11/5/1984 *Le ministre des affaires étrangères de Prague à Paris.*

¹⁶¹ Článek 25/5/1985 *M. Roland Dumas a évoqué à Prague les droits de l'homme et l'unité des peuples d'Europe.*

¹⁶² *Tamtéž.*

zeměmi našeho kontinentu překoná vytvořené propasti, které nemohou přetrvat navěky, jelikož nejsou pro naše národy přirozené”, v československém oficiální prostředí nenachází oporu. Přetrvávající rozpory zejména v názoru na otázku umístění amerických atomových raket v západní Evropě tak i nadále zasahují do všech oblastí československo-francouzských vztahů.

Rok 1987 představuje další stupeň vývoje spolupráce mezi Francií a Československem na oficiální úrovni. Dne 23. ledna přijal francouzský prezident François Mitterrand Bohuslava Chňoupek. Přestože se jednání věnovala zejména otázce bezpečnosti a odzbrojování, jejich výsledek, tedy „*identický postoj vůči americké obranné strategii*”¹⁶³ se nepřímo podepsal na rozvoji spolupráce ve všech oblastech. Ministr Chňoupek si mohl během rozhovorů se svým francouzským protějškem Jean-Bernardem Raimondem rovněž vyměnit názor na postupně se rozvíjející ekonomické vztahy mezi oběma zeměmi.

Druhá návštěva francouzského Dumase v Československu, konaná 15. září 1988, si dala za cíl „*přinést do zatím neplodného diskurzu novou kredibilitu z francouzské strany*”¹⁶⁴. *Le Monde* přináší mimo jiné Dumasova slova o tom, že „*tam, kde jsme měli hlavní zájmy, nás vytlačili jiní...zbyly nám jen naše vzpomínky*”. Francouzský ministr zahraničí tedy naznačuje, že dříve prioritní prostor ve střední Evropě, svázaný navíc s Francií silnou tradicí, je nyní hlavním zájmem jeho západního souseda. Navazuje tak na svá prohlášení z předchozích let, ve kterých vyjadřoval zármutek nad nedostatečně rostoucí obchodní styky s Československem ve prospěch Německa. V tomto kontextu provádí Francie svou vlastní „Ostpolitik” vůči Československu. Jejím cílem je konkurovat sílícímu německému vlivu a znovu se pokusit o prohloubení ekonomických, ale také kulturních styků s Československem. Dumas si ve zprávě vydané o jeho cestě výsledky této druhé návštěvy Československa pochvaloval a zdůraznil, že „*je cítit posun v chování a v náladě...mohl jsem mluvit o roku 1968 bez toho, aniž by se měnily obličeje*”¹⁶⁵. Přes očividný posun v diplomatickém jednání obou zemí však i nadále cítíme značné rezervy. Dumas například přiznává, že jsme „*nemohli jít tak daleko, abychom hovořili o požadavku představitelů Charty 77 na prošetření analýzy událostí roku 1968*”. Stejně tak se ministr po své návštěvě vyjádřil tisku velmi lakonicky na téma lidských práv. Situaci zhodnotil pouze větou, že „*zde také se záležitosti vyvíjejí*”. Tyto příklady limitů, které

¹⁶³ Článek 25/1/1987 *Le ministre tchécoslovaque des affaires étrangères reçu par M. Mitterrand*.

¹⁶⁴ Článek 17/9/1988 *La visite de M. Roland Dumas en Tchécoslovaquie: La nouvelle Ostpolitik française au bac d'essai*.

¹⁶⁵ *Tamtéž*.

stále brání plnohodnotné spolupráci Francie a Československa, se o pouhé tři měsíce později bude snažit odstranit sám francouzský prezident Mitterrand.

6.3.3. Nová dimenze československo-francouzských vztahů

Když François Mitterrand podniká během svého druhého prezidentského mandátu cestu do tzv. „Druhé Evropy“ (*l'Autre Europe*), jako první chce navštívit Československo. V kontextu sjednocování Evropy, kdy „přibližování rozdělených Evrop představuje jednu z hlavních záležitostí konce století“ chce francouzský prezident znovu získat zejména kulturní vliv ve „Východní“ Evropě. Otázka návštěvy Československa pro něj podle deníku *Le Monde* znamená „delikátní úkol, který se může kdykoliv změnit v ... jednoho z nejvíce se vzpouzejících politických režimů, nekompromisního ve vztahu k opozici“¹⁶⁶. „Nový vítr vanoucí z Moskvy“ otevírá nové možnosti v kooperaci Západu se státy Varšavské smlouvy. Na nové moskevské vedení však každý jednotlivý stát reaguje rozdílně, proto je důležité brát v úvahu politický a společenský kontext Československa. Také z tohoto důvodu předcházely návštěvě samotného Mitterranda zmíněné dvě cesty ministra Dumase do Československa. Důležitým tématem návštěvy francouzského prezidenta v Československu má být zaprvé otázka bilaterálních vztahů v oblasti obchodu. Francie by ráda prohloubila spolupráci v otázce automobilového průmyslu, nicméně návštěva československého ministra zahraničního obchodu Jana Štěrbý na konci listopadu „nezanechala mnoho naděje“ v rozvoji spolupráce v souvislosti s vytvořením nové československé vlády Ladislavem Adamcem. Druhým a mnohem významnějším tématem, do které mnoho představitelů československé opozice vkládalo před francouzskou návštěvou své naděje, je dodržování lidských práv. Snahy, které v této otázce započal ministr Dumas, se v Československu projevíly odstraněním Bohuslava Chňoupka a Lubomíra Štrougala, kteří započali s Dumasem určitou formu dialogu. Jedním z úkolů François Mitterranda tak bude „manifestovat v Československu své demokratické hodnoty“ mimo jiné tím, že posnídá s představiteli československé opozice. Stejně tak *Le Monde* informuje o plánu prezidenta „navštívit univerzitu v Bratislavě a pohovořit se studenty a ukázat jim naději“. Stejně tak článek z 8. prosince uvádí, že by bylo vhodné, aby Mitterrand jakožto první francouzský prezident na návštěvě Československa vůbec uctil památku jeho „zakladatele a přítele Francie T.G.Masaryka“, symbolu československé demokratické tradice.

¹⁶⁶ Článek 8/12/1988 *La première visite en Europe centrale du septennat M. Mitterrand à l'épreuve de Prague.*

Oficiální dvoudenní návštěva francouzského prezidenta François Mitterranda v Československu proběhla 8. a 9. prosince 1988. *Le Monde* zdůraznil v několika vydaných článcích, že se jedná o přelomovou událost, jelikož žádná hlava francouzského státu se do Československa od jeho založení nevydala. Vedle oficiálních představitelů československého režimu, tedy prezidenta Gustava Husáka, generálního tajemníka KSČ Miloše Jakeše a premiéra Ladislava Adamce, se francouzský tisk věnuje také „neoficiální části“ návštěvy, tedy setkání prezidenta se zástupci československého disentu¹⁶⁷. Francouzský prezident doprovázený ministry zahraničí, průmyslu a kultury, podnikl 9. prosince cestu do Bratislavy, a následně se setkal s kardinálem Františkem Tomáškem. Během slavné „snídaně s disidenty“ potkává Václava Havla, Jiřího Hájka, Rudolfa Battěka, Petra Uhla, Jiřího Dientsbiera, Václava Malého a další. V důsledku návštěvy Mitterranda bylo poprvé od převzetí moci komunisty v roce 1948 povoleno „nezávislé shromáždění“ 10. prosince k příležitosti čtyřicátého výročí vydání *Všeobecné deklarace lidských práv*.

17. září 1988 proběhla tisková konference, která zakončila třídenní návštěvu francouzského ministra zahraničních věcí Rolanda Dumase v Československu. Hlavním cílem jeho návštěvy bylo podle článku z 20. září „naznačit Praze směr nové východní politiky Francie“¹⁶⁸. Dumas se na francouzské ambasádě sešel s představiteli Charty 77 Petrem Uhlem a Milošem Hájkem, dále s knězem Václavem Malým a s bývalým ministrem zahraničních věcí Jiřím Hájkem. Toto setkání ovšem hodnotil s nevelkým nadšením, jelikož shledal zástupce opozice velmi pesimistickými. Oproti tomu setkání s kardinálem Tomáškem v něm vyvolalo naději v lepší vývoj situace v Československu. Dumas mimo jiné vyjednával ohledně eventuelní ekonomické spolupráce, a to zejména v oblasti automobilového průmyslu. V závěru návštěvy Dumas narazil na fakt, že „žádný z prezidentů či šéfů francouzské vlády nikdy nenavštívil Československo od jeho vzniku v roce 1918 a oznámil, bez udání konkrétního data, že tato anomálie bude brzy napravena“.

V roce 1989 jsou Československo a zejména Praha v centru pozornosti západních států. *Praha je v módě*, jak píše *Le Monde* v srpnu 1989. Západní společnost si Československo spojuje zejména s dramaturgem Václavem Havel a spisovatelem Franzem Kafkou. Železná opona odtrhla Československo od jeho západních spojenců a v jejich

¹⁶⁷ Článek 9/12/1988 *La visite officielle du chef de l'Etat en Tchécoslovaquie: M.Mitterrand va rencontrer plusieurs responsables de la dissidence.*

¹⁶⁸ Článek 20/9/1988 *La fin de la visite de M. Dumas en Tchécoslovaquie: Dans sa nouvelle politique à l'Est, la France cherche un langage à propos des droits de l'homme.*

představách ho posunula výrazně na východ. Jako by snad Západ zapomínal, že Praha „se nachází sotva tisíc kilometrů od Paříže, a že Československo patřilo k nejpřednějším světovým ekonomikám do roku 1948”¹⁶⁹. Je to právě rok 1989, který značí počátek začleňování Československa z „Východu” mezi státy střední Evropy.

Po roce 1989 již nic nebrání navazování plnohodnotných ekonomických, politických, kulturních i intelektuálních vztahů mezi Francií a Československem, potažmo Českou republikou. Oba čelní představitelé se k události „*snídaně s disidenty*” ve svých proslovech vracejí. Na zlomový okamžik v historii československého disentu představující jeho oficiální přijetí západním prezidentem a tedy jeho uznání, vzpomíná François Mitterrand například takto:

*„Prahu znám teprve několik let. Moje první návštěva se uskutečnila ještě v těžkých dobách, a dnes mám příležitost, abych s prezidentem Havlem vzpomenu chvíli, kdy jsme se tehdy setkali na společné snídani; i když jsem v tehdejších setkání neviděl historickou událost, pokládal jsem jeho uskutečnění za nezbytné, neboť navzdory tomu, že jsem byl oficiálním hostem tehdejší moci, jsem nemohl připustit, abych tuto zemi navštívil, aniž bych o ní zároveň nepodal dědictví. Abych toho dosáhl, zvolil jsem velmi jednoduché řešení – setkat se a pohovořit si s několika lidmi, kteří představovali hlubokou realitu tohoto národa, s lidmi, kteří byli vězněni nebo odsouzeni k mlčení. Proto jsem je pozval.”*¹⁷⁰

Václav Havel na setkání s francouzskou hlavou státu a na dialogy o společné budoucnosti taktéž vzpomíná:

*„Nemohu si v této souvislosti odpustit vzpomínku na naše četná setkání s prezidentem Mitterrandem, při kterých jsme spolu na pokračování debatovali stavu Evropy, o možných řešeních jejích problémů; a také na pražskou konferenci o evropské konfederaci, která se konala v r. 1991 právě z iniciativy prezidenta Mitterranda. V těchto chvílích jsem měl vždy dobrý pocit, že Francie, tak výrazně reprezentovaná osobou svého prezidenta, nikdy neztratila zájem o dění v Evropě jako celku. To naši zahraniční politiku vždy povzbuzovalo. Ostatně si myslím, že v této oblasti si máme ještě hodně co říct a že náš dialog bude mít ony tradiční intelektuální kvality, o nichž jsem před chvílí mluvil.”*¹⁷¹

¹⁶⁹ Článek 15/8/1989 *III-Bis-Tchécoslovaquie: la peur du choix*.

¹⁷⁰ HAVEL, Václav, MITTERRAND, François. *Paříž-Praha*, str. 39.

¹⁷¹ Tamtéž, str. 25.

ZÁVĚR

Hlavním cílem této práce bylo pokusit se sestavit základní rysy obrazu o normalizačním Československu tak, jak ho mohla vnímat francouzská veřejnost po roce 1968. Přes problematické aspekty tématu vycházející zejména z různých politických, ekonomických a sociálních determinací u čtenářů lze shrnout alespoň obecné závěry.

Celkový počet článků, které deník *Le Monde* během studovaného období věnuje československé tematice, přesahuje osm a půl tisíce. V následující tabulce můžeme sledovat, do jak velké míry jsou články s československou tematikou zastupovány v jednotlivých letech 1968 až 1989.

Tabulka č. 6: Počet článků s klíčovým slovem *Československo* v letech 1968 až 1989.

1968 (od 21.8.)	1 351	1979	345
1969	1 151	1980	405
1970	735	1981	251
1971	454	1982	234
1972	457	1983	220
1973	438	1984	247
1974	218	1985	166
1975	267	1986	138
1976	263	1987	184
1977	352	1988	247
1978	284	1989 (do 17.11.)	360
Celkem		8 767	

Zdroj: Elektronický archiv *Le Monde*

Na základě tabulky můžeme konstatovat, že přelomový rok 1968 a 1969 přitahuje jednoznačně nejvíce pozornosti. Vzhledem k celkové mezinárodní odezvě, kterou intervence vojsk pěti zemí Varšavské smlouvy do Československa vyvolala, jsou tato čísla pochopitelná.

V tabulce číslo 6 dále vidíme, že další „přelomový“ rok 1977 je počtem článků spíše průměrný, což odpovídá závěru, ke kterému jsem došla v rámci druhé výzkumné otázky pojednávající o opozici. Aktivity a představitelé Charty 77 jsou deníkem *Le Monde* představovány velmi podrobně, národní aspekt se však z jejich působení v deníku vytrácí. Proto můžeme konstatovat, že zatímco závěr šedesátých let je spíše „československý“, sedmdesátá léta jsou ve znamení spolupráce a boje „Východu“ (tedy států střední a východní Evropy a SSSR) za dodržování základních lidských práv a zaručení svobod v měřítku mezinárodním. Ve druhé polovině let osmdesátých zájem o čistě československou tematiku upadá ve prospěch reformních snah Michaila Gorbačova. Československo se tak v rámci zahraniční rubriky *Le Monde* dostává ještě výrazněji do „východního bloku“. Samotný rok 1989 a Sametová revoluce samozřejmě přitahují četnou pozornost deníku, v kontextu revolučních událostí v evropském měřítku však nemohou zabrat více prostoru.

Z následující grafu můžeme snadno vyčíst, v jakém poměru se ve člancích deníku *Le Monde* vyskytují v letech 1968 až 1989 následující klíčová slova: *Československo normalizace, Praha normalizace, československý komunismus, cenzura Československo*.

Graf č. 1: Poměrný výskyt hlavních klíčových slov

Zdroj: Elektronický archiv *Le Monde*

Důležitou poznámkou je v tomto smyslu fakt, že u klíčového slova *normalizace* se vyskytuje označení *Československo* a *Praha* v téměř stejném poměru. Tato schematizace, ve které je země spojována se svým hlavním městem a na ostatní města není brán takový zřetel, je pro deník *Le Monde* naprosto typická. Při hledání vhodných klíčových slov bylo proto

v rámci příprav kódovacích postupů nezbytné myslet na tento pragoцентриcky orientovaný přístup francouzského deníku.

Shrňme nyní ve stručnosti základní podobu obrazu vytvářeného o normalizačním Československu v rámci tří vybraných tematik, jež odpovídají výzkumným otázkám. Pro téma charakteru československé společnosti po roce 1968 jsem měla k dispozici nejvýraznější pramennou základnu. Články vydané *Le Monde* se k tématu československé společnosti za normalizace vyjadřují často, nicméně situaci příliš nehodnotí. Obraz poskytnutý francouzské společnosti je tak tvořený zejména vylíčením postojů oficiálních představitelů a zveřejňováním svědectví představitelů opozice. Stav společnosti, která ve velké míře rezignovala na svá občanská práva a povinnosti, není nijak hodnocen, nicméně autoři článků často vyjadřují svou lítost nad pasivitou společnosti. Výraznou osobností, která přispívá k obrazu československé společnosti za normalizace, je novinář a spisovatel Pavel Tigrid, který podle mého názoru nejsilněji zastupuje československý prvek ve Francii. Jak bylo v práci několikrát zdůrazněno, obraz „francouzského Československa“, tvořeného zejména intelektuály v exilu, představuje jednu ze základních složek obrazu. Také proto jsem se ji do své práce snažila zahrnout, byť jen okrajově. Tuto rovinu československo-francouzských vztahů nicméně považuji za klíčovou k pochopení jejich neoficiální a polooficiální složky.

Téma odporu československé společnosti proti normalizačnímu režimu a zejména jejímu vedení má v práci své nezastupitelné místo. Dokládá totiž jeden z hlavních aspektů nesvobody v Československu a zároveň fenomén, kterému věnují čeští, slovenští a další střeoevropští historikové mnoho pozornosti. Jak již bylo řečeno, velký prostor zaujímá v deníku *Charta 77* a její představitelé. Připomeňme, že *Le Monde* je prvním západním periodikem, který *Prohlášení Charty 77* otiskl, a to dne 7. ledna 1977. Od tohoto prvenství se rovněž odvíjí extrémní zájem, který deník o tematiku projevil až do roku 1989. Pro zajímavost můžeme sledovat, jakým způsobem se proměňoval počet článků vydaných na toto téma během samotného roku 1977 a dále až do roku 1989 (tabulka číslo 7 a 8).

Tabulka č. 7 a 8: Vývoj zájmu o tematiku Charty 77 v *Le Mondu* (1977-1989)

Leden 1977	Únor 1977	Březen 1977	Duben 1977	Květen 1977	Červen 1977
22	31	28	7	9	8
Červenec 1977	Srpen 1977	Září 1977	Říjen 1977	Listopad 1977	Prosinec 1977
3	3	2	13	7	2

Zdroj: Elektronický archiv *Le Monde*

1977	135
1978	95
1979	128
1980	69
1981	43
1982	29
1983	39
1984	32
1985	22
1986	23
Celkem	615

Zdroj: Elektronický archiv *Le Monde*

Poslední velkou sledovanou tematikou byla otázka vývoje československo-francouzských vztahů v oficiální linii. Některé očekávané výstupy, jako například informace o knihovně a čítárně bývalého Francouzského Institutu, nebyly dohledány. Je ostatně velmi pravděpodobné, že pro *Le Monde* nebyla taková informace důležitá v porovnání s oficiální linií vztahů. Stejně tak nebyly nalezeny žádné informace o společnosti *France-Tchécoslovaquie*.

Tato práce měla přispět k velmi široké a do dnešní doby málo probádané oblasti československo-francouzských vztahů se zvláštním důrazem na společnost a kulturu. Analýza deníku *Le Monde* potvrdila, že obraz, který si francouzská společnost vytvářela o Československu nemůže být nikdy kompletní. Jedna z podstatných částí obrazu, tedy zobrazení společnosti, opozice a oficiálních kontaktů mezi oběma zeměmi, byla nicméně zmapována a podává myslím poměrně zajímavý obraz o tom, jakou mohl mít průměrný čtenář deníku *Le Monde* představu o zemi, ke které přes železnou oponu často již ani nedohlédl. Doufám, že v příštích letech budeme mít k dispozici více prací, které by zvláštní československo-francouzský vztah po roce 1968 podrobněji popsaly.

Seznam použitých zdrojů

I) Periodika

Alternative – 1/1979 - 30/1984

Le Monde - vybrané články z let 1968 až 1989 v elektronické verzi, seznam viz. příloha č. 1 (dostupné z www.abonnes.lemonde.fr [4.12.2016])

Lettre internationale – číslo 1/1984 – číslo 20/1989.

Svědectví – číslo 1/1956 – číslo 92/1991

II) Tištěné prameny

CÍSAŘ, Čestmír, PATEROVÁ, Petra. *I kapky proděravější kámen: samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975-1989*. Praha, Národní archiv 2011.

HAVEL, Václav. *Dokumenty doby č. 1*. Praha, Svěpomoc 1990.

Politique et société. La France des années Mitterrand 1981-1995. Cédéron, Paris, Documentation française 1996.

Statistická ročenka Československé socialistické republiky. Praha, SNTL 1959-1989.

III) Dobové publikace

HAVEL, Václav. *Asanace*. Mnichov, Kontur 1988.

HAVEL, Václav. *Essais politiques*. Texty připravili Roger Errera a Jan Vladislav. Paris, Calmann-Lévy 1989.

KUNDERA, Milan. *Kniha smíchu a zapomnění*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1981.

KUNDERA, Milan. *Le rideau. Essai en sept parties*. Paris, Gallimard 2005.

LIEHM, Antonín. *Generace*. Kolín, Index 1988.

LIEHM, Antonín. *Closely watched films: the Czechoslovak experience*. New York, Intern. Arts and Sciences Press 1974.

TIGRID, Pavel. *Amère révolution*. Paris, A. Michel 1977.

TIGRID, Pavel. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Toronto, Sixty-Eight Publishers 1988.

TIGRID, Pavel. *La chute irrésistible d'Alexander Dubček*. Paris, Calmann-Lévy 1969.

TIGRID, Pavel. *Le printemps de Prague*. Paris, Éditions du Seuil 1968.

IV) Literatura

A. Obecný kontext doby a vztahů

DULPHY, Anne, FRANK, Robert, MATARD-BONUCCI, Marie-Anne et ORY, Pascal. *Les relations culturelles internationales au xxe siècle*. Bruxelles, P.I.E. Peter Lang 2010.

FALKOWSKI, Wojciech, MARÈS, Antoine. *Les intellectuels de l'Est exilés en France*. Paris, Institut d'études slaves 2011.

FRANK, Robert (ed.). *Pour l'histoire des relations internationales*. Paris, Presses universitaires de France 2012.

GRÉMION, Pierre. *Intelligence de l'anticommunisme. le Congrès pour la liberté de la culture à Paris 1950-1975*. Paris, Fayard 1995.

GRÉMION, Pierre. La réception des dissidences à Paris. In: Anne-Marie Le Gloanec, Aleksander Smolar (ed.). *Entre Kant et Kosovo*. Paris, Presses de Sciences Po 2003.

HAVEL, Václav, MITTERRAND, François. *Intellectuels en Europe*. Prague, Institut français de Prague, Les Cahiers de la Stepanska 1994.

JEANNESSON, Stanislas. *La guerre froide*. Paris, La Découverte (Collection Repères) 2014.

KOZOVOÏ, Andreï. *Par-delà le mur. La culture de guerre froide soviétique entre deux déteintes*. Paris, Éditions Complexe 2009.

MARÈS, Antoine (ed.). *Europe et culture. Du rêve européen aux réalités*. Paris, Institut d'études slaves 2005.

MARÈS, Antoine (ed.). *La France et l'Europe centrale. Médiateurs et médiations*. Paris, Institut d'études slaves 2015.

MARÈS, Antoine (ed.). *Lieux de mémoire en Europe centrale*. Paris, Institut d'études slaves 2009.

MARÈS, Antoine, MILZA, Pierre (ed.). *Le Paris des étrangers depuis 1945*. Paris, Publications de la Sorbonne 1994.

MARÈS, Antoine, REY, Marie-Pierre (ed.). *Mémoires et émotions. Au cœur de l'histoire des relations internationales*. Paris, Publications de la Sorbonne 2014.

MARÈS, Antoine. *Culture et politique étrangère des démocraties populaires*. Paris, Institut d'études slaves 2007.

NÁLEVKA, Vladimír. *Horké krize studené války*. Praha, Vyšehrad 2010.

ROLLAND, Denis (ed.). *Histoire culturelle des relations internationales. Carrefour méthodologique*. Paris, Hartman 2004.

TOMALOVÁ, Eliška. *Kulturní diplomacie: francouzská zkušenost*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 2008.

WHITFIELD, Stephen J. *The Culture of the Cold War*. Baltimore, Johns Hopkins University Press 1996.

B. Situace v Československu

BARTOŠEK, Karel. *Les Aveux des archives*. Paris, Éditions du Seuil 1996.

BARTOŠEK, Karel: *Zpráva z putování v komunistických archivech. Praha-Paříž (1948-1968)*. Praha-Litomyšl, 2000.

BOSKO, Karel. *L'humanisme endurent: Tchécoslovaquie, 1968-1989*. Genève, Labor et Fides 2010.

BROUÉ, Pierre (ed.). *Ecrits à Prague sous la censure (août 1968 - juin 1969)*. Paris, Études et documentation internationales 1973.

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (ed.). *Charta 77 očima současníků po dvaceti letech* Praha-Brno, ÚSD Doplněk 1997.

CYSAŘOVÁ, Jarmila: *Koordinální výbor, tvůrčí svazy a moc*. Praha, ÚSD 2003.

ČERNÝ, František. *Divadlo v bariérách normalizace (1968-1989): vzpomínky*. Praha, Divadelní ústav 2008.

ČORNEJ, Petr. *Osudové osmičky: přelomové roky v českých dějinách*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.

DEJMEK, Jindřich. *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2002.

- DOSKOČIL, Zdeněk. *Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu*. Brno, Doplněk 2006.
- FEJTÖ, François, RUPNIK, Jacques. *Le Printemps tchécoslovaque 1968*. Bruxelles, Éditions Complexe 1999.
- FEJTÖ, François. *La fin des démocraties populaires, les chemins du post-communisme*. Paris, Éditions du Seuil 1992.
- FEJTÖ, François. *Le coup de Prague 1948*. Paris, Seuil 1976.
- Gruntorád, Jiří (ed.). *Informace o Chartě 77 1978-1990: článková bibliografie*. Brno, Doplněk 1998.
- GUNTORÁD, Pavel. *Katalog knih českého exilu 1948-1994*. Praha, Primus 1995.
- GUTTHY, Agnieszka. *Literature in exile of East and Central Europe*. New York, P. Lang 2009.
- HAMES, Peter. *Československá nová vlna*. Praha, Levné knihy 2008.
- HAVLÍČEK, Dušan, *Listy v exilu: obsahová analýza časopisu listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán*. Olomouc, Burian a Tichák 2008.
- JANOUŠEK, Pavel. *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*. Praha, Brána, Ústav pro českou literaturu AV ČR 1995-1998.
- KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějím a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. Praha, Academia 2012.
- KOSATÍK, Pavel. *Tigrid, poprvé: průvodce osudem inteligentního muže ve dvacátém století*. Praha, Mladá fronta 2013.
- KOSTELÁN, Antonín, ŠTRBÁŇOVÁ, Soňa (ed.). *Sto českých vědců v exilu: encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha, Academia 2011.
- KRAKOVSKÝ, Roman. *Rituel du 1er mai en Tchécoslovaquie, 1948-1989*. Paris, Harmattan 2004.
- KRAKOVSKY, Roman. *Réinventer le monde. L'espace et le temps en Tchécoslovaquie communiste*. Paris, Publications de la Sorbonne 2014.
- KRATOCHVÍL, Jan (ed.). *Český a slovenský exil 20. století*. Brno, Meadow Art 2003.
- KUSIN, Vladimir V. *From Dubček to Charter 77: a study of "normalisation" in Czechoslovakia, 1968-1978*. Edinburgh, Q. Press 1978.
- LAVABRE, Marie-Claire, MARÈS, Antoine, MAYER, Françoise (ed.). *Mémoires du communisme en Europe centrale. Cahiers du Cefres, č. 26, 2001*.

- LEDERER, Jiří. *Svědectví Pavla Tigrida*. Mnichov, Opus bonum 1982.
- LIEHM, Antonín. *Generace*. Praha, Československý spisovatel 1990.
- LIEHM, Mira, LIEHM, Antonín. *Les cinémas de l'est de 1945 à nos jours*. Paris, Éditions de Cerf 1989.
- MALEČEK, Stanislav (ed.). *Byli jsme při tom: čeští novináři a publicisté vzpomínají na události let 1968-1969, doby, kterou celý svět znal jako Pražské jaro*. Praha, Klub novinářů Pražského jara '68 1993.
- MARÈS, Antoine. *La Tchécoslovaquie, sismographe de l'Europe*. Paris, Institut d'études slaves 2009.
- MERVART, Jan, *Naděje a iluze: čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí 60. let*. Brno, Host 2010.
- MERVART, Jan. *Kultura v karanténě: umělecké svazy a jejich konsolidace za rané normalizace*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015.
- OTÁHAL, Milan, VANĚK, Miroslav. *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999.
- OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989: Příspěvek ke stavu bádání*. Praha, Sešity ÚSD 2002.
- OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969-1989*. Praha, ÚSD AV ČR 2011.
- OTÁHAL, Milan. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu. Kruh nezávislé inteligence*. Brno, Doplněk 1999.
- OTÁHAL, Milan. *Studenti a komunistická moc v českých zemích 1968-1989*. Praha, Dokořán 2005.
- PÁLENÍČEK, Jean-Gaspard, WELLNER-POSPÍŠIL, Michael (ed.) *Culture tchèque des années soixante*. Paris, Centre tchèque Paris 2007.
- PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Každodenní život v Československu 1945/48-1989*. Praha, ÚSTR Liberec Technická univerzita v Liberci 2015.
- POSSET, Johanna. *Česká samizdatová periodika 1968-1989*. Brno, Společnost pro reklamu a tisk 1993.
- RUPNIK, Jacques. *L'Autre Europe. Crise et fin du communisme*. Paris, Seuil 1993.
- SKILLING, Harold Gordon. *Czechoslovakia's interrupted revolution*. Princeton, Princeton University Press 1976.
- TIGRID, Pavel. *Svědectví: výběr z článků redaktora časopisu Pavla Tigrida 1956-1991*. Semily, Městské muzeum 1992.

TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Opozice a společnost po roce 1948*. Praha, ÚSD AV ČR 2009.

VANĚK, Miroslav. *Nedalo se tady dýchat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989*. Praha, ÚSD AV ČR Maxford 1996.

VANĚK, Miroslav. *Ostrůvky svobody*. Praha, ÚSD AV ČR, Votobia 2002.

ZACH, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990: bibliografický slovník nakladatelství, vydavatelství a edic*. Praha, Torst 1995.

ZATLOUKAL, Jan. *L'exil de Jan Čep, un écrivain tchèque en France*. Paris, Institut d'études slaves 2014.

C. Československo-francouzské vztahy

ČECH, Pavel. *Francouzsko-české vztahy v oblasti překladu 1945-1953*. Brno, Masarykova univerzita 2011.

HAVEL, Václav, MITTERRAND, François. *Paříž-Praha, Intelektuálové v Evropě*. Praha, Francouzský institut 1994.

HNILICA, Jiří. *Francouzský institut v Praze 1920-1951. Mezi vzděláním a propagandou*. Praha, Karolinum 2009.

HNILICA, Jiří. *Histoire des sections tchécoslovaques et tchèques à Nîmes 1924-2007*. Nîmes, Académie de Montpellier: JF Impression Montpellier 2008.

HNILICA, Jiří. *Les nouvelles élites tchécoslovaques. Une formation française (1900-1950)*. Paris, Institut d'études slaves 2015.

HROMEK, Martin. Rok 1968 ve francouzsko-československých kulturních vztazích. In: Jan Mervart, Jiří Štěpán. *České, slovenské a československé dějiny 20. století. [3] : osudové osmičky v našich dějinách*. Ústí nad Orlicí, Oftis 2008.

MARÈS, Antoine. La culture comme instrument de la politique extérieure des démocraties populaires. In: Ory, Pascal (ed.). *Les relations culturelles internationales au XXe siècle*. Bruxelles, Peter Lang 2010.

MARÈS, Antoine. La culture, avec ou contre la politique ? L'exemple franco-tchécoslovaque dans la guerre froide (1948-1968). In: Jean-François Sirinelli, Georges-Henri, Soutou (ed.). *Culture et guerre froide*. PUPS 2008, str. 219-234.

MARÈS, Antoine. *Paris-Prague de A à Z. Les Lettres françaises dans le livre tchèque au XXe siècle*. Paris, Le Centre tchèque de Paris 2002.

MARÈS, Antoine. Paris-Prague. L'appropriation de la littérature française par les Tchèques. In: Anaïs Fléchet, Marie-Françoise, Lévy. *Les circulations littéraires et musicales XXe-XXIe siècles*. Paris, Publications de la Sorbonne 2014, str. 165-187.

REZNIKOW, Stéphane. *Francophilie et identité tchèque 1948-1918*. Paris, Champion 2002.

SRP, Karel. *Tři snídaně s François Mitterrandem. Trois petits-déjeuners avec François Mitterrand*. Praha, Francouzský institut 1998.

ZIAKOVA, Gabriela. Le voyage de François Mitterrand en Tchécoslovaquie (13-14 septembre 1990). In: Jaroslaw Dumanowski, Michel Figeac, Olivier Chaline (ed.). *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*. Gironde, Centre d'études des mondes modernes et contemporaines Pessac 2009.

D. Média a tisk

BARUCHEL, Thomas (ed.). *Les médias*. Volume II. Paris, Ellipses 2010.

BEDNAŘÍK, Petr, JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha, Grada 2011.

BELLANGER, Claude (ed.). *Histoire générale de la presse française*. Tome V: de 1958 à nos jours. Paris, PUF 1976.

BELLIESCIZE, Diane de, FRANCESCHINI, Laurence. *Droit de la communication*. Paris, PUF 2005.

BÉNABÈS-MOREAUX, Michèle (ed.). *Les médias*. Volume I. Paris, Ellipses 2010.

BEUVE-MÉRY, Hubert. *Onze ans de règne, 1958-1969*. Flammarion 1974.

BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel, ŠIMÍČEK, Vojtěch (ed.). *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno, Masarykova univerzita 2009.

DAUVIN, Pascal, LEGAVRE, Jean-Baptiste (ed.). *Les publics des journalistes*. Paris, La Dispute 2007.

DERIEUX, Emmanuel. *La presse quotidienne française*. Paris, Librairie Armand Colin 1974.

Droits des médias. Issy-les-Moulineaux, Lextenso éditions 2015.

EVENO, Patrick, MARÉCHAL, Denis. *La culture audiovisuelle des années 1960-1970*. Paris, L'Harmattan 2009.

EVENO, Patrick. *Histoire du journal Le Monde 1944-2004*. Paris, Albin Michel 2004.

CHOMSKY, Noam. *Media control*. The spectacular achievements of propaganda. New York, Seven stories press 2002.

- JOST, François (ed.). *50 fiches pour comprendre les médias*. Paris, Bréal 2009.
- KONČELÍK, Jakub (ed.). *Dějiny českých médií 20. století*. Praha, Portál 2010.
- LEROY, Roland. *Un siècle de l'Humanité 1904-2004*. Paris, Le cherche midi 2004.
- MAIGRET, Éric. *Sociologie de la communication et des médias*. Paris, Armand Colin 2008.
- PÉAN, Pierre, COHEN, Philippe. *La face cachée du Monde*. Paris, Mille et une nuits 2003.
- PIGEAT, Henri. *Les agences de presse*. Paris, La documentation française 1997.
- REVEL, Jean-François. *La connaissance inutile*. Paris, Bernard Grasset 1988.
- ROUET, Gilles. *Les journalistes et l'Europe*. Bruxelles, Bruylant 2009.
- SCHULZ, Winfried (kol.). *Analýza obsahu mediálních sdělení*. Praha, Karolinum 2004.
- SCHWOEBEL, Jean. *La presse, le pouvoir et l'argent*. Paris, Seuil 1968.
- THIBAU, Jacques. *Le Monde 1944-1996*. Histoire d'un journal, un journal dans l'Histoire. Paris, Plon 1996.
- TŮMA, Oldřich, VILÍMEK, Tomáš. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha, ÚSD AV ČR 2012.

V) Články

- BLÁHA, Jaroslav. Antonin Liehm, L'hérétique qui voulait sauver la culture. *Le Courrier des pays de l'Est*, č. 1058, 2006/6, str. 94-96.
- BLAIVE, Muriel. La voie tchécoslovaque vers le socialisme 1945-1948. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 59, 2000, str. 26-32.
- FAURE, Justine. La Tchécoslovaquie dans la guerre froide: un sismographe des relations Est-Ouest?. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 59, 2000, str. 43-49.
- GUTMANN, Benjamin. Relais et réseaux de la Charte 77 en France, entre 1977 et 1989. *Bulletin de l'institut Pierre Renouvin*, č. 33, 2011/1, str. 49-64.
- KNAPÍK, Jiří. Duch Ženevy a filatelie v Československu. Mezinárodní výstava poštovních známek PRAGA 1955. *Kuděj*, č. 2, vol. 11, 2009, str. 4-29.
- KRAKOVSKÝ, Roman. Building the idea of communiste Czechoslovakia in the 1950s. *Cahiers du monde russe*, č. 56, vol. 2, 2015, str. 345-370.

KRAKOVSKÝ, Roman. Une représentation de la guerre froide: le camp de la paix et le camp de la guerre en Tchécoslovaquie (1948-1960). *Relations internationales*, č. 29, vol. 1, 2007, str. 21-35.

KUNDERA, Milan. Un occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale. *Débat*, č. 27, 1983/5, str. 3-23.

MARÈS, Antoine. Opravdová láska k Francii. Francouzský institut v Praze. *Dějiny a současnost*, 2, 2008, str. 30.

MARÈS, Antoine (ed.). La politique étrangère des Etats satellites de l'URSS (1945-1989). *Cahiers du Cefres*, č. 25, 2001, 151 str.

MARÈS, Antoine. La politique étrangère tchécoslovaque (1948-1989): un cas généralisable?. *Relations internationales*, č. 148, vol. 4, 2011, str. 59-74.

MARÈS, Antoine. Paris, capitale des exilés de l'Est après 1945 ?. *Questions internationales*, č. 60, 2013, str. 119-123.

NOIRANT, François. La naissance d'un malentendu. Les intellectuels communistes français et les non-dits de la soviétisation tchécoslovaque. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 59, 2000, str. 33-42.

POPA, Ioana. Dépasser l'exil. Degrés de médiation et stratégies de transfert littéraire chez des exilés de l'Europe de l'Est en France. *Genèse*, č. 38, 2000/1, str. 5-32.

POPA, Ioana. La circulation transnationale du livre: un instrument de la guerre froide culturelle. *Histoire et Politique*, č. 15, 2011/3, str. 25-41.

REZNIKOW, Stéphane. Un révélateur de l'identité tchèque: la francophilie (1900-1914). *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, č. 59, 2000, str. 6-9.

ROMER, Jean-Christophe, SCHREIBER, Thomas. La France et l'Europe centrale. *Politique étrangère*, č. 4, vol. 60, 1995, str. 917-918.

RUPNIK, Jacques. Les deux Printemps de 1968. *Études*, vol. 408, 2008/5, str. 585-592.

VI) Rozhovory

LIEHM, Antonín. Rozhovor Viléma Faltýnka ze 7. ledna 2001, v rámci projektu *Příběhy 20. století*.

HAVEL, Václav. *Dálkový výslech: Rozhovor s Karlem Hvižd'alou*. Reinbek bei Hamburg, Rohwolt 1986.

LANDOVSKÝ, Pavel. *Soukromá vzpoura: Rozhovor s Karlem Hvižd'alou*. Bonn, Karl Ritter Verlag 1998.

VII) Paměti

BROŽ, Ivan. *Mistr ministr: o rozporuplné osobnosti ve službách žurnalistiky, literatury a diplomacie*. Praha, Ottovo nakladatelství 2008.

FLEISCHMANNOVÁ, Staša. *Vrstvami*. Praha, Torst 2014.

CHŇOUPEK, Bohuslav. *Memoáre in claris*. Bratislava, Belimex 1998.

KANTŮRKOVÁ, Eva. *Záznamy paměti*. Praha, Hynek 1997.

LEFEUVRE, Ivanka. *Migrace 1982. Deníkové záznamy signatárky Charty 77 vystěhované v rámci Akce Asanace z Československa*. Praha, Academia 2014.

LIEHM, A. J. *Minulost v přítomnosti*. Brno, Host 2002.

RAINER, Laurent. *L'après printemps de Prague*. Paris, Stock 1976.

TIGRID, Pavel. *Mně se nestýskalo*. Praha, Gutenberg 2010.

VACULÍK, Ludvík. *Český snář*. Brno, Atlantis 1999.

VLADISLAV, Jan. *Pařížský zápisník. [Díl] 1 (1981/1989), Staré a nové problémy: Kultura a politika. Paralelní svět a jeho problémy*. Praha, Orbis 1991.

VIII) Další zdroje

HROMEK, Martin. *Francouzsko-české kulturní vztahy v letech 1960-1968*. Disertační práce obhájená na Masarykově Univerzitě v Brně, 2013.

PLESKOT, Patryk. *Les relations entre les chercheurs en sciences humaines polonais et les sciences humaines françaises dans les années 1956-1989*. Disertační práce obhájená na EHESS v Paříži, 2007.

SCHINDLEROVÁ, Klára. *Les relations culturelles franco-tchécoslovaques 1968-1989*. Diplomová práce pod vedením Michela Cataly, obhájená na Université de Nantes, 2016.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Seznam analyzovaných článků z deníku <i>Le Monde</i>	104
--	-----

Seznam tabulek a grafů použitých v textu

Tabulka č. 1: Geografické rozložení prodeje <i>Le Mondu</i>	36
Tabulka č. 2: Nárůst <i>Le Mondu</i> v letech 1964-1976	37
Tabulka č. 3: Průměrný roční počet výtisků, srovnání s deníkem <i>Le Figaro</i>	38
Tabulka č. 4: Distribuce <i>Le Mondu</i> v letech 1974-1981	40
Tabulka č. 5: Ukázka kódování.....	48
Tabulka č. 6: Počet článků s klíčovým slovem <i>Československo</i> v letech 1968 až 1989	88
Tabulka č. 7 a 8: Vývoj zájmu o tematiku Charty 77 v <i>Le Mondu</i>	91
Graf č. 1: Poměrný výskyt hlavních klíčových slov	89

Příloha č. 1: Seznam analyzovaných článků z deníku *Le Monde*

A) Obraz života v Československu

- 3.1.1969 *L'institut international de la presse rend hommage au courage des journalistes tchèques et slovaques*
- 18.1.1969 *Au centre de Prague un étudiant tente de se suicider en signe de protestation*
- 20.1.1969 *Nouvelle atmosphère de crise à Prague où l'on craint une vague de suicides par le feu*
- 21.1.1969 *L'étudiant Jan Palach, avant de mourir, a demandé à ses camarades de renoncer à leurs projets de suicide*
- 22.1.1969 *Le suicide de Jan Palach est une "provocation antisocialiste"*
- 27.1.1969 *Une foule considérable a assisté à Prague aux obsèques de Jan Palach. La police et l'armée prêtes à réprimer "toute provocation"*
- 27.1.1969 *Douze suicides ou tentatives de suicide par le feu en huit jours*
- 31.1.1969 *La "Pravda" critique à nouveau la presse tchécoslovaque*
- 10.2.1969 *"Zpravy", la feuille illégale des troupes soviétiques loue M. Husak et critique M. Smrkovsky*
- 13.2.1969 *Prochaines visites à Prague des ministres des affaires étrangères des pays qui sont intervenus*
- 31.3.1969 *M. Fierlinger demande l'interdiction de "Zpravy"*
- 3.4.1969 *Les dirigeants tchécoslovaques s'inquiètent des conséquences des manifestations antisoviétiques de la semaine dernière*
- 4.4.1969 *Les services chargés du maintien de l'ordre seront renforcés*
- 4.4.1969 *Le front brisé*
- 5.4.1969 *Le temps dont nous disposons n'est pas illimité*
- 19.4.1969 *Retour à l'ordre*
- 17.5.1969 *La presse étranglée à Prague*
- 28.6.1969 *"Rude pravo" affirme que les autorités vont identifier les inspireurs des manifestations*
- 30.6.1969 *"Les sept jours de Prague": ou le "livre noir" des historiens tchécoslovaques*
- 1.7.1969 *Espoir à Bucarest amertume à Prague*
- 15.8.1969 *La Tchécoslovaquie sur la voie du sous-développement II. - L'impossible "kadarisation" ou "gomulkissation"*
- 16.8.1969 *La Tchécoslovaquie sur la voie du sous-développement III. - Une chaudière sous pression*

- 20.8.1969 *Une "normalisation" qui a tout compliqué*
- 22.8.1969 *L'Humanité: La position de notre partie est connue*
- 26.9.1969 *Les intellectuels tchécoslovaques ont diffusé un nouveau manifeste de deux mille mots*
- 1.10.1969 *Le parti communiste français en posture difficile*
- 22.10.1969 *La visite des dirigeants tchécoslovaques doit consacrer la "normalisation" des rapports entre Prague et Moscou*
- 27.10.1969 *L'Express: le "ton Marchais"*
- 30.10.1969 *la déclaration soviéto-tchécoslovaque affirme que l'intervention d'août 1968 fut un acte de "solidarité internationaliste"*
- 28.11.1969 *les partis communistes et la "normalisation"*
- 30.11.1969 *la fédération internationale des journalistes critique les mesures prises à Prague contre la presse*
- 15.12.1969 *Le monde culturel tchécoslovaque est hostile à la politique de M. Husak, écrit l'hebdomadaire du parti communiste italien*
- 10.1.1970 *M. Jean-Paul Sartre contre "Le socialisme qui venait du froid"*
- 19.1.1970 *Les Tchécoslovaques et Jan Palach*
- 2.2.1970 *Tchécoslovaquie: de la normalisation à la consolidation*
- 19.2.1970 *Tribune internationale Les faits et les mythes de la "question tchécoslovaque"*
- 19.2.1970 *L'écrivain Oto Filip condamné à dix-huit mois de prison pour avoir insulté les dirigeants*
- 16.3.1970 *Les unions intellectuelles sont paralysées, l'enseignement et la diplomatie épurés*
- 16.5.1970 *Il faut choisir*
- 22.5.1970 *M. Roncard: le P.C. tchécoslovaque n'a pas envie de faire de cadeau au P.C.F.*
- 11.6.1970 *III. - Les gardiens*
- 12.6.1970 *IV. - L'epsoir des désespérés*
- 21.8.1970 *La population tchécoslovaque ne paraît pas décidée à remercier l'Union Soviétique pour l'"aide fraternelle" apportée en août 1968*
- 22.8.1970 *Une pomme de discorde pour la gauche française*
- 26.9.1970 *" Le congrès clandestin " présenté par Jiri Pelikan*
- 28.11.1970 *M. Garaudy appelle à la constitution d'un "centre d'impulsion"*
- 20.1.1971 *Il y a deux ans Jan Palach succombait à ses brûlures*
- 22.1.1971 *Les facultés des sciences humaines de Bohême-Moravie n'acceptent pas de nouveaux étudiants*
- 5.2.1971 *Le congrès de l'Union internationale des étudiants s'est ouvert à Bratislava*

- 27.3.1971 *Nuls "depuis le débuts" ou "non valables"? Les accords de Munich de 1938 seront au centre des entretiens entre Bonn et Prague*
- 10.4.1971 *Tchékhov censuré à Prague*
- 28.5.1971 *M. Husak présente son bilan*
- 28.5.1971 *Communiste M. Husak remercie les cinq pays du pacte de Varsovie qui ont répondu à l'appel à l'unité des communistes tchécoslovaques*
- 31.5.1971 *L'assassinat d'une culture*
- 3.7.1971 *De nouveaux procès sont en préparation à Prague*
- 14.7.1971 *Les socialistes demandent au P.C. des explications sur la Tchécoslovaquie*
- 17.9.1971 *Une maison d'édition tchèque au Canada*
- 17.9.1971 *Le peuple tchécoslovaque n'acceptera jamais l'occupation de son pays déclare l'ancien président du Parlement de Prague*
- 15.11.1971 *Tchécoslovaquie*
- 27.11.1971 *La "normalisation" n'a pas le même sens pour les dirigeants et pour la population*
- 30.11.1971 *Les Soviétiques retireront-ils leurs troupes de la Tchécoslovaquie "normalisée"?*
- 22.2.1972 *La nation: quelle hypocrisie!*
- 23.2.1972 *Selon M. Ochetto Plusieurs dizaines de personnes ont été arrêtées depuis le début de l'année*
- 26.2.1972 *L'Hiver de Prague*
- 15.3.1972 *Les cadres moyens vont payer le prix de la normalisation estime l'ancien directeur de la Télévision à Prague*
- 29.3.1972 *Un journal tchécoslovaque accuse M. Pithart d'avoir "trahi" sa mission d'ambassadeur à Paris*
- 6.6.1972 *C'est la faute à Kafka*
- 17.6.1972 *Le "Biafra de l'esprit" à Prague*
- 25.7.1972 *Procès en Tchécoslovaquie*
- 27.7.1972 *Fleurs*
- 28.7.1972 *M. Mitterrand: les dirigeants tchécoslovaques font marcher le communisme international à reculons*
- 31.7.1972 *Une lettre de M. Pelikan, ancien directeur de la télévision, à Angela Davis "vous ne pouvez vous taire"*
- 3.8.1972 *M. Huebl a été condamné à six ans et demi de prison*
- 12.8.1972 *A propos des procès*
- 21.8.1972 *Le ligue des droits de l'homme proteste contre la "prétendue normalisation"*

- 22.8.1972 *Anniversaire*
- 6.11.1972 *Le parti socialiste invite à Paris plusieurs personnalités du ''printemps'' de Prague*
- 24.11.1972 *En Tchécoslovaquie: les intellectuels et les autres*
- 28.11.1972 *Socialistes français et anciens du printemps de Prague ont recherché le sens de la ''normalisation''*
- 12.12.1972 *Prague abandonne sa revendication sur la nullité ''dès l'origine'' de l'accord de Munich*
- 15.3.1973 *Normalisation diplomatique à Prague*
- 5.4.1973 *II. - Un tournant difficile*
- 14.4.1973 *Bonn et Prague vont ouvrir des négociations officielles*
- 10.5.1973 *Le gendre du président Svoboda est nommé ministre de la culture*
- 18.6.1973 *La détente à Prague?*
- 8.8.1973 *Tchécoslovaquie*
- 21.8.1973 *Une réalité désagréable*
- 21.8.1973 *L''été des tanks'' à Prague*
- 21.8.1973 *De la polémique à la réflexion*
- 22.8.1973 *"La consolidation de la situation diplomatique n'a guère contribué à l'apaisement intérieure*
- 31.8.1973 *Un voyage incertain à Prague*
- 31.8.1973 *M.Marchais : la présence des troupes soviétiques ne compromet pas l'indépendance tchécoslovaque*
- 25.10.1973 *Tout va très bien en Tchécoslovaquie*
- 5.12.1973 *Un compromis ayant trouvé: Le chancelier Brandt signera le 11 décembre le traité avec la Tchécoslovaquie*
- 17.1.1974 *Josef Smrkovsky est mort: La c'voix fidèle du ''Printemps de Prague''*
- 21.8.1974 *Six ans après l'invasion , une ''kadarisation'' semble impossible*
- 16.10.1974 *Les évènements de la décennie*
- 21.2.1975 *Joseph Smrkovsky raconte l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie*
- 29.5.1975 *La carrière du général Ludvik Svoboda*
- 22.8.1975 *Les Tchécoslovaques ne sont pas acquis à la ''normalisation''*
- 10.12.1975 *La culture pour vivre*
- 12.4.1976 *Le télévision autrichienne diffuse un reportage sur le XIVe congrès ''illégal'' du parti communiste*
- 19.4.1976 *Congrès sans histoire à Prague*

- 14.1.1977 *Des communistes italiens estiment que la tension actuelle a pour cause l'intervention militaire de 1968*
- 17.1.1977 *Les contestataires de l'Est et la détente*
- 25.1.1977 *La télévision tchécoslovaque accuse des diplomates britanniques d'avoir monté un réseau d'espionnage*
- 26.1.1977 *Le comportement des autorités préoccupe sérieusement le P.C.F.*
- 28.1.1977 *Les Soviétiques ont semé dans leur camp les germes de la contestation*
- 18.2.1977 *Une dirigeante du P.C.E. dénonce l'absence de libertés dans les pays de l'Est*
- 1.3.1977 *La revue "Douga" est critiquée pour avoir publié un reportage favorable aux opposants tchécoslovaques*
- 19.3.1977 *Onze anciens membres du comité central du parti tchécoslovaque lancent un appel aux P.C. européens*
- 1.4.1977 *M. Vasil Bilak estime que les eurocommunistes sont des "traîtres"*
- 11.4.1977 *Les journalistes étrangers doivent éviter tout contact avec les éléments "antisocialistes"*
- 21.12.1977 *La science sous surveillance*
- 7.1.1978 *Le pouvoir et la vérité*
- 7.2.1978 *Le printemps de Prague*
- 10.4.1978 *Du 10 au 13 avril M. Husak fait sa première visite officielle à Bonn*
- 21.4.1978 *Chants funèbres pour une révolution écrasée*
- 18.8.1978 *Quant on s'aime, c'est toujours le printemps*
- 19.8.1978 *Du "printemps" à la "normalisation"*
- 25.10.1979 *Sinistre comédie à Prague*
- 16.11.1979 *La répression à visage humain*
- 1.1.1980 *I. - Un cimetière d'idées reçues*
- 7.3.1980 *Le comité pour la défense des libertés en Tchécoslovaquie dénonce la répression dont sont victimes les anciens animateurs du "Printemps de Prague"*
- 14.8.1980 *Une contribution tchécoslovaque: des "Acta persecutonis" aux "Acta creations"*
- 27.10.1980 *Jeunes bourgeois de Prague*
- 21.8.1981 *Tchécoslovaquie: Le prox de la capitulation*
- 1.2.1982 *Jacques Derrida sur les traces de la philosophie*
- 23.8.1982 *Il y a quatoze ans déjà...*
- 12.11.1982 *Les autorités ont annoncé avec vingt-quatre heures de retard le décès subit du secrétaire général du parti communiste*

- 5.2.1983 *Le pays porte encore profondément les traces du traumatisme de 1968*
- 26.5.1983 *Témoignage: A Prague, 2 et 2 font déjà 7*
- 28.6.1983 *Témoignage: Un territoire de choix pour la répression*
- 15.8.1983 *L''été des tanks'' à Prague*
- 5.3.1984 *Les pendus de Prague*
- 25.1.1985 *Prague: Jaroslav Seifert, samizdat officiel*
- 10.8.1985 *La spartakiade rassemble tous les cinq ans à Prague des milliers de Tchécoslovaques sur le stade Strahov*
- 10.8.1985 *Za socialismus, za mir!*
- 11.1.1986 *Jaroslav Seifert, prix Nobel de littérature: Le poète national*
- 29.3.1986 *La petite musique de Prague*
- 30.8.1986 *L'été de Prague*
- 20.3.1987 *Tchécoslovaquie: le self-service samizdat*
- 10.7.1987 *Lettres tchèques - Trefulka, l'inconnu magnifique*
- 19.12.1987 *Vingt ans après l'amorce du ''printemps de Prague''*
- 12.8.1988 *Tchécoslovaquie: à l'approche du vingtième anniversaire de l'intervention des forces soviétiques la presse concentre ses attaques sur Alexandre Dubcek*
- 13.8.1988 *Ce jour-là...*
- 13.8.1988 *Vingt ans après l'intervention soviétique Prague attend le ''printemps de Moscou''*
- 20.8.1988 *Le vingtième anniversaire de l'intervention soviétique en Tchécoslovaquie: point de vue La vengeance de l'Histoire*
- 20.8.1988 *Vellétés de ''transparence'' sous haute surveillance*
- 20.9.1988 *La fin de la visite de M. Dumas en Tchécoslovaquie: Dans sa nouvelle politique à l'Est, la France cherche un langage à propos des droits de l'homme*
- 28.9.1988 *Tchécoslovaquie: malgré les tracasseries du pouvoir et le manque de prêtres... Le lent retour de la religion au quotidien*
- 8.10.1988 *Tchécoslovaquie: la mort d'un grand résistant: Radislav Holdos*
- 12.10.1988 *Tchécoslovaquie: le discret départ de M. Lubomir Strougal, premier ministre*
- 12.10.1988 *Tchécoslovaquie: Lubomir Strougal le spécialiste de l'autocritique*
- 30.10.1988 *Tchécoslovaquie: Marche arrière*
- 6.1.1989 *Le Théâtre national de Strasbourg dans la capitale tchécoslovaque: Redoux frileux à Prague*
- 15.1.1989 *Le vingtième anniversaire du sacrifice de l'étudiant tchécoslovaque. Réflexions sur Jan Palach*

- 25.2.1989 *Tchécoslovaquie "Les dirigeants récoltent les fruits de leur arrogance" a déclaré Vaclav Havel au tribunal*
- 4.5.1989 *Tchécoslovaquie: sur fond de répressions: Timides tentatives de dialogue avec l'opposition*
- 26.5.1989 *Réalisées sous la pression des Soviétiques les réformes économiques en Tchécoslovaquie restent timides*
- 1.7.1989 *Tchécoslovaquie: Le pouvoir réagit violemment contre un appel en faveur des libertés*
- 21.7.1989 *Une, deux, trois littérature tchécoslovaque*
- 28.7.1989 *Tchécoslovaquie: début de normalisation avec l'Eglise: Trois nouveaux évêques nommés par le Vatican*
- 15.8.1989 *III - BIS Tchécoslovaquie: la peur du choix*

B) Obraz nesvobody v Československu

- 30.6.1975 *Le philosophe tchécoslovaque Karel Kosik écrit à J.-P.Sartre: Mon existencea pris deux formes: je suis mort et en même temps je vis*
- 13.4.1976 *Avant qu'il ne soit trop tard...*
- 7.1.1977 *En signant la "Charte 77" une centaine de personnalités réclament la garantie des exercices des droits fondamentaux*
- 8.1.1977 *Des intellectuels tchécoslovaques ont été arrêtés*
- 10.1.1977 *La police interpelle des opposants*
- 13.1.1977 *Les porte-parole de "Charte 77" entendent poursuivre leur lutte sans chercher la confrontation avec le pouvoir*
- 14.1.1977 *Des communistes italiens estiment que la tension actuelle a pour cause l'intervention militaire de 1968*
- 15.1.1977 *Selon les "izvestia" les signataires de Charte 77 appartiennent à la "racaille contre-révolutionnaire"*
- 18.1.1977 *En Tchécoslovaquie des animateurs de Charte 77 seraient poursuivis pour "contacts indésirables avec l'étranger"*
- 20.1.1977 *En Tchécoslovaquie quatre opposants accusés d'"activités criminelles sérieuses" sont arrêtés*
- 20.1.1977 *En Tchécoslovaquie quatre opposants accusés d'activités criminelles sérieuses sont arrêtés*
- 21.1.1977 *Plusieurs signataires de la Charte 77 perdent leur emploi*
- 25.1.1977 *En Tchécoslovaquie les animateurs de Charte 77 dénoncent les mesures discriminatoires dans l'enseignement*

- 26.1.1977 *Le comportement des autorités préoccupe sérieusement le P.C.F*
- 28.1.1977 *Les Soviétiques ont semé dans leur camp les germes de la contestation*
- 29.1.1977 *En Tchécoslovaquie les autorités semblent vouloir expulser plusieurs signataires de la Charte 77*
- 1.2.1977 *Tchécoslovaquie: MM. Hajek et Patocka sont convoqués chez le procureur*
- 2.2.1977 *Les autorités affirment qu'elles ne banniront pas les signataires de la Charte 77*
- 3.2.1977 *Le gouvernement britannique proteste auprès de l'ambassadeur en Tchécoslovaquie contre la persécution des signataires de la Charte 77*
- 4.2.1977 *En Tchécoslovaquie une pause dans la propagande contre les signataires de la Charte 77*
- 7.2.1977 *Une liste de 208 nouveaux signataires de la Charte 77 est diffusée à Prague*
- 10.2.1977 *MM. Berlinguer, Carrillo et Marchais condamneraient les répressions*
- 11.2.1977 *Tchécoslovaquie: M. Dubcek serait solidaire des signataires de la Charte 77*
- 14.2.1977 *L'offensive contre les opposants va se poursuivre indique la "Pravda"*
- 18.2.1977 *Une dirigeante du P.C.E. dénonce l'absence de libertés dans les pays de l'Est*
- 19.2.1977 *En Tchécoslovaquie des pressions sont exercées sur des personnes qui refusent de participer à la campagne contre la "Charte 77"*
- 2.3.1977 *En visite en Tchécoslovaquie le ministre néerlandais des affaires étrangères s'entretient avec l'un des porte-parole de la Charte 77*
- 4.3.1977 *M. Husak a refusé de recevoir le ministre néerlandais des affaires étrangères qui avait rencontré un "dissident"*
- 5.3.1977 *Les autorités multiplient les pressions contre les signataires de la Charte 77*
- 5.3.1977 *Les pressions se multiplient sur les contestataires tchécoslovaques: d'autres P.C. peuvent avoir une vision différente de la nôtre déclare M. Corvalan*
- 11.3.1977 *Les autorités tchécoslovaques seraient décidées à expulser certains signataires de la Charte 77*
- 15.3.1977 *La force du caractère*
- 16.3.1977 *Les responsables de la Charte 77 émettent de nouvelles critiques*
- 17.3.1977 *Les signataires de la "Charte 77" adressent un nouveau document aux autorités*
- 19.3.1977 *Jan Patocka, le philosophe-résistant*
- 26.3.1977 *Après la mort de Jean Patocka*
- 28.3.1977 *Les évêques catholiques de Slovaquie ont refusé de prendre position contre la Charte 77*
- 28.3.1977 *Une pièce d'un porte-parole de la Charte 77 sera présentée à Paris*
- 1.4.1977 *Les autorités sévissent à nouveau contre les défenseurs des droits de l'homme*

- 27.4.1977 *Selon un tribunal du travail signer la Charte 77 équivaut à menacer la sécurité de l'état*
- 23.5.1977 *M. Vaclav Havel aurait promis de "s'abstenir de toute activité punissable"*
- 25.5.1977 *Tchécoslovaquie: M. Vaclav Havel affirme qu'il ne reviendra jamais sur la signature de la Charte 77*
- 22.6.1977 *Les publications de la Documentation française*
- 25.6.1977 *La B.I.T. va faire une enquête sur la situation des signataires de la Charte 77*
- 13.7.1977 *la Charte 77 dénonce l'interdiction de quatre cents écrivains*
- 13.8.1977 *"L'Aveau", version 1977*
- 22.8.1977 *La résistance à la "normalisation"*
- 23.8.1977 *Soixante-dix personnalités lancent un appel en faveur des victimes de la répression*
- 27.9.1977 *Deux militants de la Charte 77 sont jugés pour "subversion"*
- 7.10.1977 *MM. Pierre Daix et Zdenek Mlynar présentent un Livre blanc sur la Tchécoslovaquie*
- 10.10.1977 *Un nouveau procès politique s'ouvrira le 17 octobre*
- 18.10.1977 *Le visa (rentrée est refusé à renvoyé de "l'Humanité": Tchécoslovaquie trois jours d'audience*
- 18.10.1977 *Une vive rédaction de "l'Humanité"*
- 20.10.1977 *Un procès d'opinion à Prague*
- 20.10.1977 *Les condamnations de contestataires à Prague font l'objet de commentaires sévères en Occident*
- 21.10.1977 *M. Hajek: le pouvoir reconnaît maintenant que la Charte 77 est "à la limite de la légalité"*
- 9.11.1977 *"Pauvre assassin", de Pavel Kohout*
- 25.11.1977 *M. Strougal a démenti l'arrestation de "simples signataires" de la Charte 77*
- 1.1.1982 *Le philosophe Jacques Derrida serait détenu pour trafic de drogue*
- 2.1.1982 *Le philosophe Jacques Derrida a été libéré*
- 20.2.1982 *Le Prix Jan Palach a été décerné au dramaturge tchèque Vaclav Havel*
- 6.1.1983 *Point de vue La vérité vaincra*
- 28.6.1983 *Témoignage: Un territoire de choix pour la répression*
- 14.10.1983 *La mort de Jiri Lederer Un fondateur de la Charte 77*
- 21.11.1986 *Mort à Paris du dissident tchécoslovaque Lubomir Sochor*
- 21.11.1986 *Mort à Paris du dissident tchécoslovaque Lubomir Sochor*
- 20.3.1987 *Tchécoslovaquie: le self-service samizdat*

- 9.12.1988 *La visite du chef de l'Etat en Tchécoslovaquie M. Mitterrand va rencontrer plusieurs responsables de la dissidence*
- 9.2.1989 *Tchécoslovaquie: appel au président Mitterrand en faveur de Vaclav Havel*
- 25.2.1989 *Tchécoslovaquie: Les dirigeants récoltent les fruits de leur arrogance a déclaré Vaclav Havel au tribunal*
- 4.5.1989 *Tchécoslovaquie: sur fond de répression timides tentatives de dialogue avec l'opposition*
- 29.9.1989 *Ludvik Vaculik, qui n'écrit pour personne*

C) Obraz spolupráce

- 24.8.1968 *Fin d'une détente*
- 2.9.1968 *Le drame tchécoslovaque crée un malaise chez les gaullistes comme dans l'opposition*
- 7.10.1968 *Les Tchécoslovaques ne sont pas seuls*
- 17.5.1969 *La presse étranglée à Prague*
- 14.11.1969 *Reprise des relations techniques avec la France*
- 28.7.1972 *M. Mitterrand: les dirigeants tchécoslovaques font marcher le communisme international à reculons*
- 22.8.1972 *Anniversaire*
- 6.11.1972 *Le parti socialiste invite à Paris plusieurs personnalités du "'printemps'" de Prague*
- 24.11.1972 *En Tchécoslovaquie: les intellectuels et les autres*
- 1.1.1973 *Nous soutenons la position tchécoslovaque sur la "'nullité dès origine'" de l'accord de Munich*
- 15.3.1973 *Normalisation diplomatique à Prague*
- 4.4.1973 *Ici Prague. Naissance et histoire d'une opposition socialiste*
- 24.5.1973 *M. Chnoupek souligne que les relations avec la France sont sur "'la pente ascendante'"*
- 11.7.1973 *En visite à Prague M. Rogers a insisté sur la libre circulation des personnes*
- 26.3.1975 *Tchécoslovaquie*
- 5.4.1975 *M. Chirac a accepté une invitation à se rendre à Prague*
- 6.4.1975 *Paris et Prague tentent de sortir leurs relations de la morosité*
- 7.4.1975 *Le ministre tchécoslovaque des affaires étrangères se dit prêt à développer les relations culturelles avec la France*

- 13.11.1975 *La France et la Tchécoslovaquie vont signer un accord décennal de coopération économique: Un spécialiste des normalisations*
- 14.11.1975 *''Normalisation'' avec Prague*
- 17.11.1975 *M. Chirac se rendra à Prague en 1976*
- 27.12.1975 *Le dernier acte de la guerre froide n'en finit pas de se jouer*
- 3.6.1981 *Plus jamais l'Aveu!*
- 17.6.1981 *la double dissidence*
- 1.3.1982 *La drôle guerre sur les ondes*
- 22.6.1982 *Le parti communiste tchécoslovaque va recevoir la visite d'une délégation du P.C.F.*
- 22.6.1982 *Le parti communiste tchécoslovaque va recevoir la visite d'une délégation du P.C.F.*
- 5.3.1984 *M. Renouvin: les immigrés peuvent être une chance pour notre pays*
- 11.5.1984 *Le ministre des affaires étrangères de Prague à Paris*
- 25.2.1985 *Radio-Rfée Europe. Le diable et ses démons*
- 24.5.1985 *La France et les régimes de l'Est*
- 25.5.1985 *M. Roland Dumas a évoqué à Prague les droits de l'homme et l'unité des peuples d'Europe*
- 28.5.1985 *Pendant la visite du ministre des relations extérieures les collaborateurs de M. Dumas ont rencontré trois dissidents à Prague*
- 25.1.1987 *Le ministre tchécoslovaque des affaires étrangères reçu par M. Mitterrand*
- 9.9.1988 *Un entretien avec m. Roland Dumas: La France doit réévaluer les relations Est-Ouest*
- 16.9.1988 *Le ministre des affaires étrangères français se rend à Prague*
- 17.9.1988 *La visite de M. Roland Dumas en Tchécoslovaquie: La nouvelle Ostpolitik française au bac d'essai*
- 20.9.1988 *La fin de la visite de M. Dumas en Tchécoslovaquie: Dans sa nouvelle politique à l'Est, la France cherche un langage à propos des droits de l'homme*
- 29.9.1988 *Vu du Quai d'Orsay: Plus on s'en rapproche, moins on le dit...*
- 12.10.1988 *Tchécoslovaquie: Le discret départ de M. Lubomir Strougal, premier ministre*
- 8.12.1988 *La première visite en Europe centrale du septennat M. Mitterrand à l'épreuve de Prague*
- 9.12.1988 *La visite du chef de l'Etat en Tchécoslovaquie: M. Mitterrand va rencontrer plusieurs responsables de la dissidence*
- 9.2.1989 *Tchécoslovaquie: appel au président Mitterrand en faveur de Vaclav Havel*
- 15.8.1989 *III-Bis-Tchécoslovaquie: la peur du choix*
- 1.11.1989 *Tchécoslovaquie: des diplomates français ont rendu visite à Vaclav Havel à l'hôpital*